

HOLMI

XVIII. évfolyam 11. szám

2006. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Esterházy Péter*: Rubens és a nem-euklideszi
asszonyok • 1427
- Nádasdy Ádám*: A gyerekkori félelmek miatt • 1470
Nyugalom, majd gyorsulás • 1470
Toronydarut bontani • 1471
Inkognitó és feszengetés • 1471
Hiányosságok a komolyzene terén • 1472
Apró képecskéket lát • 1473
A vaksi szemű perspektívái • 1473
- Bertók László*: Az anyjának akarna megfelelni? • 1474
Fátyol. Fátyol. Ködfátyol • 1475
- Takács Zsuzsa*: Beszélgetések Terme • 1476
- Határ Győző*: Elmehábor • 1485
- Rába György*: Árnyékbirodalom • 1486
Elromlott automata • 1487
- Anita Nair*: Vitriol (*Greskovits Endre fordítása*) • 1487
- Tatár Sándor*: A „homo sapiens” és a „lutri” címszavak
összevonása hely- és időtakarékos
lexikonban • 1510
- Lengyel András*: Az Apostol-ügy (Egy 1920. őszi
Kosztolányi-cikk sorsa) • 1511
- Arthur C. Danto*: Testet öltött jelentések mint
esztétikai ideák (*Beck András fordítása*) • 1520
- Máthé Andrea*: Az egzisztencia esztétikája
(Susan Sontag regényeiről) • 1530
- Rosmer János*: Századfordulós hangulat • 1537
A sport • 1537
Birkózók • 1538

Kiss Judit Ágnes: Bolond Istók dicsekszik • 1538
Pusztító Siva isten • 1539
Sztenderd • 1539
Táncszvit • 1540
Atlantisz • 1541

Abelardo Castillo: A királynő a Max Langéban
(*Szónyi Ferenc fordítása*) • 1542

Gustavo Aguila: Sakk a képernyőn (*Szónyi Ferenc fordítása*) • 1549

Szentmártoni János: Dominikai búcsú • 1551
A halál kutyája • 1552

FIGYELŐ

Márton László: Költőélet, költőhalál (Ferencz Győző:
Radnóti Miklós élete és költészete) • 1553

Sárközi Mátvás: Babits Jónása angolul (Babits Mihály:
Jónás könyve – The Book of Jonah) • 1573

Benyhe János: Mai magyar költészet spanyolul (Tendré
un helicóptero. Muestra de una nueva
lírca húngara. Maria T. Reyes
és Georges Ferdinandy fordítása.
Gondozta Jesús Tomé) • 1575

Bán Zoltán András: A nyolcadik főbűn (Főbűnösök.
Hét szerző antológiája) • 1579

Ruzsa György: Pavel Florenszkij: Az ikonosztáz • 1581

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Esterházy Péter

RUBENS ÉS A NEM-EUKLIDESZI ASSZONYOK

RUBENS *festő, hatvanhárom éves*
 FESTŐSEGÉD *fiatalember, inkább harminc, mint húsz*
 ANGYAL *nincsenek információink*
 BACCHUS *Bacchus-közhely*
 ALBERT *Rubens fia, harminc és negyven közt*
 HELENE *Rubens fiatal felesége*
 GÖDEL *matematikus, hatvan körül*
 RUBENS-ALAKOK

*A falakon Rubens-képek; Rubens-önarckép; élőkép,
 Rubens kiesik a képből*

FESTŐSEGÉD Rubens meghalt

Zene

Csönd; Rubens visszakapaszkodik a képbe; mintegy újakezdődik a jelenet, kiesik a képből

RUBENS Mehr Gicht
 (*Meghal*)

FESTŐSEGÉD A nagy Rubens
 utolsó szavai uraim
 Mehr Gicht
 (*Följegyzí*)
 A fény festője és a köszvény
 Mechelenből hívtunk orvosokat
 de hiába
 Már semmit nem csinált
 csak olvasott olvasott
 Seneca

mindig Seneca
 a síró Hérakleitosz
 a nevető Démokritosz
 (*Várakozón a zenekarra néz; csönd, nem játszanak; Rubens
 visszakapaszkodik a képbe... újakezdődik; kiesik a képből*)

RUBENS Ha dolgoztam
 megnőttem bennem a szeretet
 (*Meghal, a zenekar megint nem játszik, és ez bohóctréfaszerűen,
 sokszor ismétlődhet*)

Csönd; vissza, kiesik

Fess
ne kényeskedj

Ó szín festék forma
szó
mért hagysz el engem

Néhány utolsó szó: Jézus: „Beteljesedett.” William Turner: „A Nap az Isten.” Immanuel Kant: „Es ist gut.” Churchill: „Minden olyan unalmas.” Joyce: „Hát senki se érti?” Dylan Thomas: „Volt tizennyolc whiskym, azt hiszem, ez a csúcs.” Schiller: „Immer besser, immer heiterer”; ezekből választhatók, de akár mind elmondható, esetleg jelezve, hogy tulajdonképpen kié

FESTŐSEGÉD

Rembrandt
(Meghal)
A nagy Rubens
utolsó szavai uraim
Rembrandt
Mechelenből hívtunk orvosokat
de hiába
meghalt

RUBENS (élénken)

Bagatelle
Engem nem érdekel a halál
Akkor se ha az enyém

ANGYAL

Ha nem lenne
halál
művészet
sem lenne

RUBENS (azt hiszi, a segédje mondta)

Akkor ez mi
kis hülye
(Körbemutat a képeken)
Mindent megfestettem
az egész világot
Nem tudsz olyan nagy
vagy olyan kicsi
tárgyát a világnak
mutatni
ami ne volna ott valamelyik
képemen
Minden ott van
Ha valamit látni akarsz
ott van
Na jó lehet, hogy ha virág
tulipán satöbbi
akkor Brueghel csinálta
Bársony-Brueghel
Virágban verhetetlen

Ha meg állat
 akkor Snyder
 Tollban verhetetlen
 Madártoll Ganymedes
 Egyik jó virágban
 másik jó tollban
 de az én képem
 Tehetségem oly figyelemreméltó
 Hogy nincs az a vállalkozás
 Lett légyen bármily hatalmas vagy tárgyát tekintve sokrétű
 mely önbizalmamat megrendíteni valaha is képes volna
 Milyen igaz
 megrendíteni
 az sose
 akár csak az én tehetségtelenségem
 az én tehetségtelenségem
 és az én önbizalmam
 kéz a kézben
 Nem vagyok gőgös
 csak tehetséges
 De ez legyen az Ég problémája
 Mindent a Fennvalótól kaptam
 és mindent néki is adtam vissza
 Én nem foglalkozom
 a tehetségességgemmel
 Tudomásul vettem
 és szolgáltam
 Egész életemben dolgoztam
 Festékszagú az életem
 Bocsánat mester
 De vajon nem az-e a legnagyobb gőg
 hogy a mester magát
 festőnek
 festőnek méltóztatik mondani
 és nem embernek
 A mester
 bocsánat mester
 annyira gőgös
 hogy még csak mesternek sem
 mondja magát
 Én például
 bocsánat mester
 hogy magammal hozakodom elő
 a magam személyét tolom előre mester
 Ne kiabálj fiam
 Igenis
 De én muszáj vagyok
 Un homme

FESTŐSEGÉD

RUBENS

FESTŐSEGÉD

RUBENS

FESTŐSEGÉD

RUBENS	Ne kiabálj fiam
FESTŐSEGÉD	Muszáj vagyok elsőrendűen embernek tekinteni magam s csak utána festőnek
RUBENS	Túlozni
FESTŐSEGÉD	Túlozni ne Festősegédnek tanulónak a nagy Rubens műhelyének alázatos tanonca Háttérspecialista Ligetszakember Felhőfodormegbízott Nem elégedetlenség elégedetlenség nem beszél belőlem A helyemen vagyok Mars bokája az oroslán farkának a bojtja de mellbimbó sose legföljebb Medici Mária árnyéka ez vagyok én Én nem küzdök a középszerűséggel Rubens mellett középszerűnek lenni az maga a teremtés dicsérete A mester mellett minden minden elnyerte a maga helyét Lett céloom amely megtalált engem
RUBENS	Szép kis cél metszeteket hamisítani Azt hiszed nem lehet mérföldekről látni a kezem nyomát Mérföldekről Antwerpenben a kép és Bredából látszik a kezem nyoma Vagy Bredában a kép És akkor Antwerpenből látszik Az Isten fogja az én kezem
FESTŐSEGÉD	Elég az aláírását látni mérkördelkről Bredában az aláírás és Antwerpenből látszik a kezem nyoma

Ott meg az én kezemet
fogta
az Isten
Vagy maga mester
De az ugyanaz
Mert aki festő
aki előbb festő mint bármi más
a festők festője
festő mint olyan
afölött nincsen senki
Senki
Akit az Isten is festőnek teremtett
afölött az Isten sincs
RUBENS
És a halál
Itt is mivel kezdték
Rubens meghalt
Rubens meghalt
Míntha más mondat
nem is létezne
Kis szűcs mit sütsz
sós húst sütsz kis szűcs
FESTŐSEGÉD
Csak egy példa
De hát úgy is volt
Ugye mester
Ne válaszoljon
Úgy volt hogy ő
hogy ő nem
Ha nem is örök életű
ez így nem lett nyíltan kimondva
De meghalni
meghalni nem
ANGYAL
Lehet-e örök életű az
aki kopaszodik
Mert kopaszodik
e felől nincs kétség
Kép sincs kopasz
Még Izabell volt az infánsnő
z-vel
És Isabell a feleség
s-sel
és már feltárultak
a homlok hatalmas új terei
Nőtt
egyre csak nőtt
a homlok
Meddig homlok a homlok
Vagy ami ugyanaz

FESTŐSEGÉD hány angyal fér el egy homlokon
Mindenesetre Rubens mester önarcképei
kalapban gazdag önarcképek
Megjelentek a kalapok
az elegáns nagy karimájú kalapok
A meghalás az nem az ő stílusa
Ugye mester
Mindig azt mondta
ugye mester
Nekem a halál túl komoly
Túl sok
Tú maccs
Túl komoly
aztán elkapta a grabancomat
nos fiam
mondjon komolyabbat
egy női seggnél
RUBENS Mondjon komolyabbat
egy női seggnél
FESTŐSEGÉD De ne ilyen banálishan mester
RUBENS Tudom
FESTŐSEGÉD Én pedig azt mondtam
de ne ilyen banálishan mester
mire ő elpirult
felnőtt férfi és elpirult
és azt mondta
tudom

Csend

De mi az hogy
nem-euklideszi

Csend

Egy nem-euklideszi segg
Komoly

*

ANGYAL (*pletykál*) Gyönyörű sztori
Úgy képzeljétek el hogy
itt állt Szent Péter
ott az Úr
szakáll minden ahogy kell
A Rubens akkor érkezett
Aki elsőnek hal meg
az nyert
Jandl Ernst Jandl
szintén már itt
Szent Péter írta be az adatokat
Született 1677

Siegen
Hogyan lehet Siegenben születni
na mindegy spongyát rá
Anyja neve
Maria Pypenlinckx
Jó név mondja Szent Péter
ckx a vége mondja ez a Rubens
Pardon mondja Szent Péter
Süket kicsit
Egy bürokrata
ne legyen
süket kicsit
Az apa meg
Jan filius Jans alias Ruebens
félrekürt Herzogin Anna von Sachsennal
Prinzessin zu Oranien
(*Utánozza*)
A! a! ruebens ruebens
(*Magyarázón*)
ez az apa
Liberál ártó nyelvetek
Mért publikizotta közes szégyönünket
Rólatok vélni nem véltem volna
Enyhet a gondolat ád
Tudhatni az Úr akaratja volt vala mindez
Na ja ha baj van
mindig ránk hivatkoznak
az Úr akaratja naná
de akkor már baj van volt vala
Na szóval Rubens abban a szép kalapjában feszített
Csinos fiú
Maga nagy festő Rubens
mondja hirtelenül az Úr
Rubens meghajol
valódi szerénység
amely nem tud nem álszerénység lenni
Nagyon nagy festő Rubens
még lejjebb hajol
mintha tornáztatná az Úr
de Rubens
maga egy közepes halott
(*Nagyon mulatságosnak találja*)
Jó mi
közepes
Rubens maga egy közepes
baromi jó
Szent Péter semmit nem hallott

Foglalkozása
Nyald ki a seggem
így Rubens
gyönyörű sztori
Nem

*

BACCHUS (*vagy a részeg Héraklész vagy egy szatír vagy a Paraszttánc egy szereplője vagy az Angyal vagy valaki más*)

Mi a nagyobb, a halál vagy a köszvény?

Lehet-e a világ legnagyobb festője közepes halott?

Hogyan lehet Siegenben születni?

Lefesthető-e a világ?

Mit mondott Schiele Rubensnek, csont a húsnak? Üvöltözték egymással vagy épp ellenkezőleg?

Meztelen-e a hús?

Lehet-e, szabad-e, kell-e örülni az életnek? Mellékkérdés: mi az élet?

Mit értünk segg-árián?

Igaz-e, hogy a Rubens-képek minden egyes seggét (a lovakét is!) maga a mester festette, hogy ilyenkor egyszerűen elzavarta a segédeket, még az édes Van Dyckot is, arrébb lökdöste őket, nagy lélegzetet vett, és...?

Ki lesz (lett) a világ bajnok a vb-n?

Mit tanult – konkrétan – Rubens a matematikus Gödeltől?

Igaz-e, hogy a nagy Richelieu bíboros, ellenszenvét kimutatandó, Rubenst következetesen Rebensnek, Monsieur Rebensnek hívta?

Igaz-e, hogy a szerző (legyen az bárki is) hetek óta hatalmas seggű, rózsaszín combú, királynős derekú, gyönyörűséges nagy debella nőkről álmodik, és mi következik ebből a darab nézőinek álmaira vonatkozóan?

És vajon e kérdésekre választ kapunk-e az előadásból? Vagy más kérdésekre? Egyáltalán, létezik olyan kérdés, amelyre választ kapunk? Vagy a szokásos: válaszokra fogunk kérdéseket kapni?

*

ALBERT (*Rubens fia, Helenével, a második feleséggel egyidős*)

Kár apám
hogyan meghalt apám
Tényleg kár
Nem ezt vártam öntől
Egy rendes apa apám
nem ilyen
Egy rendes apa nem hal meg
Mások apja hal meg
Egy rendes apa apám
állatkertbe viszi a fiait
Oroszlán tigris tengerimalac
Egy oroszlán apám
egy tigris apám
Egy tengerimalac fiam

RUBENS

ALBERT Elviszi az antwerpeni állatkertbe
 És kirándulást tesznek a környékbeli hegyekbe
 Végigjárják a németalföldi zordon bérceket
 előbb a katolikus bérceket
 azután a protestáns bérceket

RUBENS Egy rendes apa mindent tud
 Mindent
 azt tudtam
 Csak azt nem tudtam
 hogy a minden
 milyen kevés

ALBERT Egy rendes apa azonnal véget vet
 a harmincéves háborúnak
 Beszél Wallensteinnel

RUBENS Én mindenkivel beszéltem

ALBERT Beszél Wallensteinnel
 a svédekkel a dánokkal a franciákkal
 különösen a spanyolokkal
 infánsnőtől infánsnőig botorkál
 lazán az angolokkal
 a Buckingham Palace-ról elnevezett
 herceggel tárgyal
 és nyélbe üti a békét

RUBENS Nincs amit jobban akartam
 mint a békét

ALBERT Nem tiszteltem önt apám
 de szerettem
 Apám fordítva gondolta
 szeretni nem
 de tisztelni
 Nem
 Fordítva gondolkodunk
 ahol apám fényt lát
 ott én árnyékot

RUBENS Én mindenhol fényt látok

ALBERT Erről beszélek
 Apámnak minden természetes
 ezért minden jó
 Sőt szép
 Apámnak a rút is szép
 Apámnak természetes hogy él
 természetes hogy létezik a világ
 Isten
 Isten annyira természetes apámnak
 Hogy nem is érdekli
 Isten annyira természetes apámnak
 mint az edami sajt
 Az edami sajt

mindig volt és mindig lesz
Kérem apámat ne szóljon közbe
Pogány
ön pogány apám
Gyáva pogány
mert apám föl sem fogja
hogymeg pogány
Apámnak az Isten
egy jóindulatú herceg
vagy hercegnő
aki nagyvonalú életjáradékot és udvari festő címet
szavatol apámnak
Egy biztosító társaság
ING Nationale-Nederlanden Biztosító RT
könyörögi érettünk
RUBENS Elég
ALBERT Neked az örök élet nem jelent
semmit
RUBENS Ne tegezz
ALBERT Igen apám
Apám a földi élet festője
Mutasson egy képet
ahol egy mákszemnyi
egy körömpiszoknyi
egy leheletnyi
transzcendencia van
Egy képet
mert apám élete
a képek élete
Egy képet amely mutatná
hogymeg az örök élet
ez a kérdés
valaha is foglalkoztatta apámat
Egy konkrét képet
RUBENS Mi van itt
művészettörténeti kurzus
Rubens-szakkör
Szálljatok le rólam
Imádkozzatok
ahogymeg egy halott jelenlétében
illik
és veszekedjete az örökségen
ahogymeg egy halott jelenlétében
szükségszerű
ALBERT Apám nem féli az Istent
hanem szereti
Apám mindenkit szeret
RUBENS Igen

ALBERT

Ne szóljon közbe
 Bocsánat
 Apám annyira elégedett
 a világgal
 a teremtéssel
 Ez még az Urat is megnyugtatja
 Megnézi apám egy képét
 és csettint
 De jó munkát végeztem
 Fény
 Apám nem csupán fényt lát mindenütt
 de benne is fény van
 Apám sugározza a fényt apám
 Ne higgye apám
 hogy nem tudom
 mily nagy dolog ez
 Hisz így ott is fény van
 ahová a Teremtő már nem juttathatott
 Gondolt már apám
 komolyan az árnyéokra
 Ne szóljon közbe
 Tudom hogy a festészetről
 mindent
 Istenem mindent
 tud
 Nem érti apám milyen
 rémületes ez a minden
 Mintha apám nem tudná
 hogy a Teremtés tökéletlensége
 az is része a Teremtésnek
 Mintha apám nem tudna
 a paradicsomi kiűzetetésről
 a betegségről a fájdalomról a szenvedésről
 a háborúról apám a háborúról

ANGYAL *(mintha máshonnét szólna; például sötét lesz és világos, vagy az előző jelenet megmerevedik, és valahogy megjelenik az Angyal [mint egy filmbevágás, klip], vagy kiszól egy képből, kommentál, lábjegyzet)*
 Virág az ember

Csönd

Az embernek halála igen iszonyú
 és röttenetes dolog
 Mert először
 sok betegséget fájdalmat
 lelki és testi töredelmet sok bút
 bánatot háborút és röttegést
 az emberre hozván
 végre az lelket

az testtől nagy rémulésekkel
és iszonyúságokkal minden tagoknak
és inaknak fájdalmával elszakítja
az testet döggé büdössé porrá és hamuvá teszi

Csend

Döggé büdössé porrá és hamuvá
Virág az ember
(*Eltűnik*)

ALBERT

Csak az a rohadt fény
Flandria mint a Paradicsom
Ön apám
a képeivel kijavítja a világot
Úgy viselkedik mint az Isten

Csend

Ön apám
ön erős
nem is tud semmit a gyöngeségről
például rólam

Csend

Mért kell reggel fölkelni
ez egy kérdés
egy kérdés melyet ön apám soha
soha nem tett föl magának
Reggel az ember fölkel
egyébként nem volna reggel a reggel

RUBENS

ALBERT

Ó apám legendás hajnali kelései
Együtt a tyúkokkal

RUBENS

ALBERT

Együtt az ecsettel
És még csak az sem igaz
hogy a munka
hogy a munka fölfalta volna
Workoholic egyfelől
Reneszánsz alkat másfelől
Apám ön egy reneszánsz alkat

RUBENS

ALBERT

Ne szemtelenkedj
Anekdoták
anekdoták sora
Ahogy egyszerre
fest beszélget a látogatókkal levelet diktál
és Senecát olvastat föl magának
Hiszen ön még halottnak is erős

RUBENS

ALBERT

Teli van tettvággyal
Mindent megfestettem
Ne legyél már ennyire elégedett
bazzmeg
(*Utánozza*)
Utamat megfutottam

munkámat bevégeztem
mindent mindent megfestettem
nincs már dolgom a Világban
megtéhérek Éhégi Atyámhoz
Ugyan már
Soha egy másodpercet
Egyeztessük óráinkat
Soha egy másodpercet se szenteltél
az életedből
vagyis a munkaidőből
az Istennek

Csend

De
egyszer
Mikor megijedtél hogy meghalok
Mikor a gyöngeség
a bennem tomboló gyöngeség
olyan erős lett
hogymár nem bírtam tovább
és zokogva a válladra borultam
és te szépen átöleltél
Remegett
minden
az egész testem remegett
és csak azt
csak azt tudtam mondani
apa nehéz olyan nehéz
Te ijedten simogattál
és hála Istennek
nem szóltál egy szót se
Akkor imádkoztál
rendesen imádkoztál
és szép szóval kérlelted az Úristent
ne szenvedjek annyit
Előbb kérleltem
aztán kiabáltam
nem ezt nem Uram
ezt nem fogadom el
nem akceptálom
Aztán üzleteltem veled
egy képet
nem másolat nem műhely
én
fölgajánlottam neki
Apám
szokásával ellentétben
figyelmetlen volt

RUBENS

ALBERT

és így közel engedte magához
a szenvedést
Ön pánikba esett apám
Apámnál soha nem hal meg senki
senki
halni nem
hiába van odaírva
Seneca halála
Seneca nem
Krisztus sírbatétele
Krisztus nem
Caravaggionál halott
apámnál nem halott
Nincs halál
Önnél nincs halál
Félek a szenvedéstől
A szenvedés egy hülyeség
Nincsen értelme
Próbáltam
soha nem tudtam értelmet tulajdonítani
a szenvedésnek
Értelmet kihámozni
soha
A szenvedés a Teremtés butasága
Megalázza
csak megalázza az embert
Nem igaz hogy megtisztít
nem igaz hogy alázatra nevel
nem igaz hogy önismeretre nevel
hogy jobban megismerem magam
nem igaz
hogy jobban megismerem a világot
nem igaz
az Istent
nem igaz
Nyissa ki apám egyszer a tévét
vagy gondoljon a harmincéves háborúra
Vagy nyissa ki a szemét
Emlékszik arra az öregemberre
Alig volt fiatalabb mint apám
A romos ház a folyó után
ha Het Steenből
jöttünk vissza Antwerpenbe
Château de Steen
apám büszkesége
a vidéki kúria
(*Utánozza*)

RUBENS

ALBERT

Összefestettem egy házat
Minden tégláról cserépről ajtókeretről
tudom
hogy hány munkaóra van mögötte
Hagyjuk
Reggel Antwerpenbe kocsikázni
Este Antwerpenből visszakocsikázni
Az öregember ül a rogyadozó háza előtt
a koszos udvarban
a sárban vagy porban
a szemét közt
egy sovány kutya
egy sovány kecske
bordák
csak a bordákra emlékszem
hasonlítanak a férfira
vagy a férfi rájuk
a bordák
mindig ott ül
rezenéstelen arccal
maga elé néz
mindig
reggel ha Antwerpenbe
este ha Antwerpenből
és másnap is
A rezenéstelen arcon
nem az öregkor bölcsessége
nem az idő nyugalma
nem apám Senecájának nyugalma
Azon az arcon nincsen semmi
csak üresség tompaság
A túlélés az élni akarás
brutalitása
az van ott
A fájdalom van ott
Hogy minden nap szenvedés
minden pillanat minden másodperc
Fáj a Földnek a létezés
És teremté az Isten az embert
az Ó hasonlatosságára
Ilyen tehát az Isten arca
kérdzem
Durva közönséges szenvtelen
hideg kegyetlen
kérdzem
Úgy hiszi apám
egy flandriai nemes nézőpontja

univerzális
 Hogy egy ilyen tekintet
 mindent
 mindent lát
 RUBENS Rubens vagyok
 Mindent megfestettem
 ALBERT A zsenialitásod mögé menekülsz
 Leszarom a zsenialitásodat
 És unom a zseniális képeidet
 Dicsőség hírnév megenni lelket
 A harc a démonnal
 Nem látom a harcodat
 a démonaiddal
 RUBENS Nem démonok
 nekem nem démonaim
 nekem angyalaim
 vannak
 Neked démonjaid vannak
 nekem angyalaim
 ALBERT Szeretlek fiam
 Tudom
 Akár a képeidről is tudhatom
 Ránézek egy képre
 rólam készült
 s látom
 ezt a fiúcskát szeretik
 Akinek így csillog a szeme
 ilyen kedvesen pirospozsgás az arca
 és haja ily fényesen hullik a vállára
 azt
 azt nyilván
 azt nyilván mindenki
 Nem sírok
 csak a mondat
 elakadtam a mondattal
 Belesültem a szerepembe
 (*Mintha belesült volna a szerepébe*)
 Szerepek vannak apám
 és én nem tudok köztük választani
 Nem tudok
 nem akarok
 nem tudok
 Nem akarom elfogadni
 hogy előírt szerepek közt kell választanom
 Hogy előre megmondjátok
 Én egyedül akarom

Csend

Apámat persze ez nem zavarja
 A legmagasabb nívón
 apám a legmagasabb nívón
 játssza a szerepeit
 Királyok fogadják
 hercegek régensek régensnők
 infánsok infánsnők
 Antwerpen tiszteli önt
 És szereti
 Tiszteli és szereti
 Ön csábít és hódít
 mert ön szellemes és művelt
 És kedves
 Apám Ön egy kedves férfi
 Nem csúfolkodom
 Ritka a kedves európai férfi
 Nem kedves
 az európai férfi nem kedves
 Ön apám kedves és nagyságot sugároz
 Ki tudna ennek ellenállni
 És akkor még a képeket
 még nem is látták a képeket
 Apám ön a legnagyobb élő festő

Csönd

De ha meghal apám
 akkor nem apám lesz
 a legnagyobb élő festő

Csönd

RUBENS

Mi a nagyobb
 a halál
 vagy a köszvény

*

HELENE (vagy bárki más, az *Angyal* vagy egy *Parasztlány* a *Paraszttáncból*, *Medici Mária*, de lehet férfi is, *Bacchustól Gödelig* vagy *többben akár*)

„Kedves barátom, Ön egyszerre ragadtatja magát két, egymástól fényévnnyire eső dologra, veszi a bátorságot, szenvedélyt, derűt, kedvességet, örültséget, hitet és hanyatló, reneszánsz kiegyensúlyozottságot, egyszerre markolja meg rajtam azt, melyet az Ön társadalmi helyzetében lévő valaki, aki ha nem is rabja e helyzetnek, de felfogván ennek jelentőségét, nem maradhatnak előle rejtve e helyzetből fakadó kötelességek, melyek ha nem is korlátok, ha nem is sövények, de minden bizonnyal kis kerti utacskákat, jól ápolt ösvényeket, melyeket elhagyni nem tanácsos, formákat, melyek elvetése nem a szabadság, csupán a pallérozatlanság jele, és pusztá betartásuk már önmagában is szellemesség, a formák tisztelete mint személyes kiválóság, nem markolhatja meg, és ugyanakkor mintha nem is volna testünk, csupán vágyunk és eksztázisunk, mely a végtelenbe hív, mintha nem éreznék a keze a húsnak, a húsom-

nak, mondjuk ki nyíltan, áradó kövérségét, teltségét, kozmikusságát, pedig érzi, hiszen én magam is érzem, hogy érzi, nos Ön a markolással együtt, egy lélegzetvétellel mégis azt kérdi, minthogy ezt megtudni leghőbb vágya, minthogy a felébredt értelem, Fridell szavával, megzavarodván, ismét a vallás karjába vetette magát, így a két véglet összeegyeztetése és a vesztfáliai béke elkerülhetetlenné és ugyanakkor fölöttébb szükségessé vált, Ön egyszerűen, mintha tudnánk, mi az egyszerű, vagyis tudnánk, mi a bonyolult, azt kérdi, mi a barokk.

Sok ez így együtt, barátom. Ez a sok a barokk. Úgy, Rubens, most pedig megfestheti, amit markolva mindig is birtokolt, a világot. Konkrétan a seggem.”

*

RUBENS A köszvényről kezdetben nem tudja az ember, hogy az köszvény. A köszvény kezdetben nem köszvény, mert nincs neve. Csak aminek neve van, az valami. Csak amiről képet tudok csinálni, azt látom. Igaz, mindenről tudok képet csinálni. A köszvény nem kezdődik, hanem egyszerre csak van. Ott áll.

Megint a klip-effekt, Helenét látjuk „valahol”, Het Pelzken

HELENE

Mije fáj Rubens

RUBENS *(folytatja, az „eredeti helyen”)*

Egyszer csak valami kicsi nehézség, nehézkedés, súly jelenik meg az emberben. Egyszerre ott van, már ott van. Nem olyan, mintha súlyokat aggatnának rád, és abba belegörbülnél. Hanem mintha egy titokzatos lény élne benned, egy kis állatka. Mászálna az ereidben, a csontjaidban, csöndesen, finoman siklana, nem is volna semmi baj, ha nem éreznéd, hogy ez az ismeretlen lény, ez a nevesincs létező, nő benned. De bizony ezt érzed. Azt érzed, hogy nő benned valami súly. Még nem emeled nehezebben a lábad, nem mozgatod nehezebben a kezedet, melyhez már hozzánőtt az ecset, és ha mégis elejtenéd, ha nem is könnyedén hajolsz utána, nem vagy sudár nádszál, hát az tényleg nem vagy, de gondolkodás, fontolás és számolgatás, vagyis félelem nélkül nyúlsz utána. De hát nem is a mozgásodban érzed a nehezét, nem a mozdulatokra csap le a név nélküli szörny, amely most még csak mint valami kis állatka, nyúl, nyulacska vagy mókus, tengerimalac, hanem egyik nap már-már ártatlanul eszedbe jut, hogy van vállad, van lapockád, nem, ennél már többet, hogy a hátad egy súlyos tömb, márvány, de még inkább agyag, vizes, nyirkos agyag, egyik nap eszedbe jut, a másik nap érzed, érzed akkor is, ha nem gondolsz rá, lassan megmutatkozik, ki az úr a háznál; először egy anyagtalan, de immár helyhez kötött – a *genius loci!* – nehezülést érzel, amelyet szeretnél, most már szeretnél fájdalomnak nevezni, aztán következnek az izmok, vannak tehát izmaid, ez derül ki, a hátadon és főleg a nyakadon, a szép nevű „nagy csuklyásizom”, az izmaidat egyre inkább drótként érzed, hideg, merev drótok szelik át a testedet, dér lepte rozsdás vasak kavarnak benned.

HELENE *(„máshonnan”)* Bolyong benned a fájdalom
akár a széken

RUBENS Bolyong benned a fájdalom, akár a széken. Aztán vége a bolyongásnak is, megérkeztünk. Megérkeztünk a csontokhoz. Rosszul mondom. Bárha a csontokhoz érkeznénk. A csontok végéhez érkeznénk, az illeszkedésekhez, az átmenetekhez, igen, az ízületekhez érkeznénk, melyek mintha homokkal volnának teltek, nehéz,

kellemetlen vizes homokkal, egy gépnek érzed magadat, egy rozsdás, csikorgó, vacak tákolmánynak, hallod a nyikorgást, és érzed a homok súrlódását, hirtelen az az érzésed támad, hogy meghalt az állat, megdőglött az a lény, amely benned nemrég még élénken, majdnemhogy vidáman mászkált, a nyúl, nyulacska, vagy mókus, tengerimalac, megdőglött, de ott maradt benned, dögkút vagy, dögkút!

Mikor idáig jutottál, megnyugodsz. Úgy érzed, átlátod a helyzeted. Felfogtad, birtoklod, uralod. Még mindig nincs neve az állapotodnak, amit, helyesen, jó jelnek tartasz. Nem hazudsz magadnak, helyzeted nem nevezed jónak. A helyzet reménytelen, de nem komoly. A helyzet komoly, de nem reménytelen. A helyzet nem komoly, de nem is reménytelen. Mi is van még? Igen, a helyzet komoly, de reménytelen. Ez lesz a következő lépés.

Kicsit lelassulsz. Nyögsz. Szuszogsz. Ha megfordulsz az ágyban, munka. A dög benned, veled fordul. Miközben sikonganak a forgókban a homokszemek. De nem félsz. Beletörődtél, mert azt hiszed, hogy csak öregszel.

HELENE („*máshonnét*”) Nem
nem öregszel Rubens
öreg vagy

Csend
Én fiatal vagyok
te öreg vagy

Csend
You are my destiny
(*Sír vagy nevet vagy egyiket se*)

RUBENS Beletörődtél, mert azt hiszed, hogy csak öregszel. Élvezed a nagyvonalúságot, tetszik neked, hogy így halad – általad is – az idő, és elfogadod, hogy ennek ára van. Látsz egy rendet, és látod benne a helyedet. Ez megnyugtató, tényleg. Nem félsz a haláltól sem, nem hessegeted el magad elől, nem kokettálsz avval, hogy örök életű vagy. De amikor halált mondasz, nem a férgekre gondolsz, akik a föld alatt lakmároznak belőled, hanem a mennyek országára gondolsz.

És akkor történik egy kicsi változás, melynek nem tulajdonítasz jelentőséget. Ez hiba. Hiba, de elkerülhetetlen. És ha felfognád a közelgő bajt, egyáltalán, hogy valami közelgés mint olyan volna aktuális, ez sem segítene, hisz ennek a közelgésnek épp a váratlanság a lényege. Nem úgy csap le rád, mint a vihar vagy a svéd király csapatai, vagy ülsz a Het Steen-i házad tornácán, és egyszer csak vad, vérszívó szúnyogok hada...

BACCHUS (*vagy bárki más; „máshonnét”, kicsit részegen*)

Hada
még hogy hada
Van
vagy volt
egyáltalán Hollandiában szúnyog
A szúnyog inkább katolikus
Egyáltalán van-e a tenger mellett szúnyog
a Duna mellett van
tudom ismerem vakarom
Lehetséges
hogy a szúnyog

par excellence
 közép-európai jelenség
 Egy centraljurópdrím
 Nem
 mégse közép-európai
 ahhoz túl finom
 nem elég brutális
 Ha közép-európai volna
 álmokört terjesztene
 Minimo calculo
 Cecelégy
 glassina palpalis
 De hát az meg afrikai
 Akarunk mi most a közép-európai kultúra afrikai eredetéről
 értekezni
 Az élet kemény
 Lehet hogy nincs
 vallon flamand holland
 szúnyog
 Ismerik azt a viccet hogy
 a belga appellacon
 jobbra álljanak a vallonok
 balra álljanak a flamandok
 egy ember marad közepén
 a nagy térség közepén egyedül
 Kohn
 Nu tiszt úr kérem
 hát az igazi belgák hova álljanak

Csend

Szóval ha nincs szúnyog de facto
 akkor legyen a szúnyog metafora de facto
 És egyszer csak vad, vérszívó metaforák hada...
 RUBENS
 BACCHUS („*máshonnét*”; *legyínt*)
 Reménytelen
 És mi
 igazi metaforák
 igazi vérszívó metaforák hada
 hova álljunk

RUBENS Szóval nem úgy, nem vihar, nem svéd, nem szúnyog, nem valami ismert vagy ismerhető, hanem valami kitalálhatatlan csap le rád, a nincs csap le rád, a lehetetlenség, ami van, ami egyszer csak a legvalóságosabb valóság, a váratlan ölelkezik a váratlannal olyan váratlanul, hogy elakad a szavad, semmit nem ismersz, semminek nem tudod megvetni a hátadat... Mintha sötétben fekete fények villannának, villannának!

BACCHUS („*máshonnét*”) Fekete fények Rubens
 Akkor már tényleg baj van
 Ha már látszik az alagút vége
 mely szintén fekete

Sötét lesz

Afrika
Lehet hogy mégis
Afrikánál kötünk ki
Ki tudja tessék
ki tudja mi ez

Csend

Néger segge az alagútban ha-ha
(Kérdezi)
Észak–Dél-probléma Rubens
A holland gyarmatosítás kezdete
mint kezdet
az európai nagyképűség vége
mint vég
mi Rubens
szép kilátások
A halál nem része
az életnek
a köszvény az része

RUBENS Az új változás nem más, mint egy kis könnyű zsbongás. Amely már nagyon is konkrét helyekhez kötődik, az ujjakhoz, az ujjpercekhez, a lábfejhez, főként a nagylábujjhoz, a nagylábujj, de ezt csak később fogod megtudni, a fájdalom trónusa, de hely a talp külső szegélye és a boka alatti lágy terület is, meg a könyök, a térd, mint ha hangyák mászkálnának ott, de egy horrorfilmből, olyan hangyák hát, hogy minden pillanatban disznónyira nőhetnének, valamire készül a tested, de mire, vajon mire, a zsbongás, bozsogás már kijelölte a játékeret, csak nem tudod, mi lesz a játék. Kitérés előtti tűzhányó, az vagy, tűzhányó, csak tűz nincs benned, lassan már semmi sincs benned, csak a jövő, csak az, ami lesz. De mi az, vajon mi? Nem a dög van benned, nem a vizes homok, nem is a zsbongás, csupán az eljövendő idő – és ez mindennél rosszabb.

Ezt gondolod, ez mindennél rosszabb. Ez a nagy csapda, ez az igazi átverés, azt hiszed, ennél a várakozásnál nincs rosszabb, vagyis megint reménykedni kezdesz, és várod, hogy akkor történjék meg az a rossz, legyen végre itt, törjön ki a tűzhányó, legyenek disznó nagyságúak a hangyák meg a szúnyogok, az Antwerpen határában bókászó yorkshiri szúnyogok, mindegy, csak történjék meg, minden jobb ennél, csak történjék meg végre.

És az Ég meghallgatja a te kérésedet. Ez az utolsó pillanat, amikor még tudsz, akarsz és lehetséges az Égre gondolnod. Ettől kezdve nincsen Ég, nem trónol ott a Mindenható, mert ettől kezdve csak a köszvény van, ő trónol mindenütt, ő a Mindenható. Csak történjék már meg.

És akkor megtörténik. De nem tudsz egy pontot kijelölni, hogy most. Nincs kitérés, ejakuláció, fájdalomszökőkút.

BACCHUS („máshonnét”) I can get no satisfaction
Jogdíjas
de pénz nem számít

RUBENS Animal triste post coitum, és akkor azonnal triste, száz százalékig triste, azonnal minden után vagy egy jeges, örök jelenben; a fájdalom nevetségesen kicsiny he-

lyekre koncentrálnod, ilyen a nagylábujj bütyke, lázad van és hidegrázásod, éget és előnt mindent, illetve éppen fordítva, te zsugorodsz oda a fájdalomhoz, oda le a nagylábujj bütykébe, azonos vagy a bütyökkel, az égető lüktetéssel, amelyen kívül nincsen más, nincsen a spanyol király, nincsen az angol király, nincsen a svéd király, nincsen a német-római császár, nincsen az infánsnő, nincsen Hallgatag Vilmos fia...

BACCHUS („*máshonnét*”) Az ő mamája
kúrt félre
a Rubens papájával
csak hogy értsék
RUBENS Nincsen semmi, még a képek sincsenek.

Csőnd

A bütykön kívül talán csak Richelieu bíboros van. A mennyek országa sincs. Csak a csont, csak a lüktetés, csak a fájdalom. És terjedni kezd benned a fájdalom, belakja egész testedet. Lakást talál benned. Lakhelye leszel a fájdalomnak. A fájdalom egy gonosz Tante...

Helene „máshonnét”, mosolyog és kötöget

...mindkét kezében kötőtű, ragyogva hazudja, nekünk köt réklit, sálat, pulcsit, pedig csak arra vár, hogy beléd mártsa a tűt. Igen, a fájdalmat metaforákkal csitítanád, szavakhoz menekülsz, innét látszik a baj nagysága.

Az örök fájdalom, akár az örök kéj, fárasztó. Fáradt vagy. Belefáradtál a fájásba, nagyon nem akarsz semmit, azaz magadat nem akarod. A fájdalomtól púposodsz. Se hús, se izom, se csont: a fájdalompúp vagy. Fájáspúp! Fájáspúp! Akinek így fáj minden porcikája, miként hihetné, hogy valaki is szereti őt?!

(Odamegy Helenéhez)

Engem nem szeret senki. Én mindenkit szeretek.

HELENE Az kevés édes Rubens

RUBENS Én mindenkit szeretek, engem meg senki. Mindent megfestek, és amit megfestek, szeretem. És engem nem szeret senki. Ez az igazság. Az igazság!

HELENE Mije fáj Rubens

RUBENS Az egész Rubens!

Csőnd

Ekkor megpróbálsz a fájdalmat lekenyerezni, simogatni kezded a kötőtűt, és szerelemért könyörögsz neki. Vigyázz rám, édesem, hiszen minden olyan törekeny, az ember oly törekeny, vigyázz rám, rád bízom magam, te legyél az, aki megóv minden bajtól. A fájdalom édesen elneveti magát...

Helene édesen elneveti magát

BACCHUS („*máshonnét*”) Édesen tesszen nevetni

Helene nyelvet ölt

RUBENS ...legyen, ahogy akarod, drága Rubens, gyönyörű férfi, festők festője – és ekkor, arcán megvetéssel, undorral és ellenséges kéjjel beléd dőfi a kötőtűt. Beléd dőfi. Beléd dőfi.

HELENE (*simogatja, kényezteti [a kötőtűkkel?], mintha nem is hallaná*)

Sohase festettél beteg asszonyt Rubens

RUBENS (*fájdalomtól púposan, öntudatosan*)

Amiképpen beteg tüzet sem lehet festeni

*

GÖDEL

Engedelmével Kurt Gödel

Matematikus

Metamate

RUBENS

Pardon

GÖDEL

Meta-matematikos

RUBENS

Rubens festő és mázoló

GÖDEL

Értem

Ezt a szót használom a legtöbbször

értem

vagy ami ebben az esetben ugyanaz

nem értem

Értem

ne higgye hogy nem értem

Festő és mázoló

Tudom nem az álszerénység beszél önből

Egy zseni nem is tud álszerű lenni

Nem magamról beszélek

A huszadik században nincs zseni

megszűnt ez a műfaj

Okosságok vannak

Ön Rubens mester

jelzi

és igaza van

a kettőnk közti különbséget

A felfogásunk közti különbséget

RUBENS

Nekem nincs felfogásom

GÖDEL

Ez is egy felfogás

Látom

rosszkedvű

Tudom

tudni vélem

értem mért

Ez is a felfogásainkhoz tartozik

Ön azért rosszkedvű kedves Mester

RUBENS

Tényleg rosszkedvű vagyok

GÖDEL

mert meghalt

Önnek ez

vallja be

a kedvét szegte

RUBENS
A halál miatt
elment a kedve
az egészről
Ez így pontatlan
Épp a halál miatt
nincs egész
GÖDEL
És nekem az egészhez volt kedvem
Igen
ha jól értem
Ön mindent szeret
ami van
és nem érdeklő
ami nincs
Önt a van érdeklő
engem meg
matematikus vagyok
a lehet
Egy személyes ok
volna még egy személyes ok
amiért kedvelem ezt az állapotot
a halál utánit

Csend

Enni
mert itt nem kell enni
Enni
az volt a legrosszabb
Tudja Rubens
én senkiben
én senkiben a világon nem bíztam
Csupán két emberben
Én senkiben
Ön mindenkiben
Talán csak Richelieu-ben nem
Jó persze ő úgy van kitalálva
az ember akiben nem bízunk
Meg talán gyanakodott
egy kicsit talán gyanakodott
az édes Van Dyckra is
hogy esetleg ellágyul
hogy a felesége ellágyul
ennyi grácia és tehetség láttán
Ez összesen kettő
kettő aki nem
nálam meg
kettő aki igen
A feleségem és Einstein
De Einsteinnél csak teázni lehetett
Rémes tea és száraz keksz

Az is rémes
 A németek teája rémes
 Soha ne teázzék némettel Rubens
 Sörözni igen
 teázni nem
 soha
 A feleségem etetett
 bizalom
 Amikor kórházba került
 nem volt aki etessen
 RUBENS És mi történt
 GÖDEL Nem volt aki etessen
 bizalom
 Nem ettem
 RUBENS És mi történt
 GÖDEL Lássá
 hát itt vagyok
 Harmincévesen
 harmincévesen nekem már elegendő volt
 az életből
 Önnek sose
 Ön soha nem telt be az élet csodálatával
 Én szívesebben mondok világot
 Nem élet
 világ
 Szem mondja ön
 a világot a szem teremti
 sőt a festés
 Megfesti van
 nem festi meg nincs
 Agy mondom én
 a világot az agy teremti
 Itt van például
 csak példa nem szakterületem
 a nem-euklideszi geometria
 Arcátlanság talán
 az ön jelenlétében
 az ön szeme jelenlétében
 geometriáról szólni
 A térben ön jobban eligazodik
 Bár olykor
 a jobb rosszabb
 A szem befolyásolja a fogalmakat
 Definiálunk egy fogalmat
 és jobban hiszünk a szemünknek
 mint a definíciónak
 Nézni is nehéz elismerem Rubens
 de gondolkodni is

tisztán gondolkodni
nehéz
Nincs könnyű gondolkodás
A gondolkodás komoly
komolyak a következmények
Új fogalmak új világok
A nem-euklideszi
RUBENS Mit lovagol ezen a
nem-euklideszin
Nem is szakterülete
GÖDEL Mert jól mutatja
a felfogásaink közti
RUBENS Nekem nincs felfogásom
GÖDEL De különbség van
Nos
mit is akartam mondani
RUBENS Ez is egy felfogás
GÖDEL Érdekes
azt hittem
a szemnek
nincs humorérzéke
Nos
a gondolkodás
a fogalmak
Az ember a semmiből
képes új világot teremteni
RUBENS Én meg a mindenből
teremtettem új világot
Ezt az egyet
ami van
Újrateremtettem a világot
hogy látni is lehessen
Csak a képet lehet látni
és a világ
önmagától önmaga által
nem kép
Jöjjön professzor úr
ezt nézze meg

Egy helenés kép és az élő Helene

A nők
Önt ugye nem nagyon
a nők
nem nagyon érdeklík
GÖDEL Inkább a fogalmak valóban
Meg hogy ki adja az ételt

RUBENS Ételt csak a feleségemtől
 És Einsteintól
 De Einstein
 Tudom
 Rémes tea rémes keksz
(Rámutat Helenére)
 Látja
 ez egy nő
(Csönd; aztán a képre mutat)
 De ez az igazi
 itt látod
 ki ez a nő
 ez az élő a valóságos
 ebbe bele lehet markolni
*(Belemarkol, természetesen nem a képbe,
 hanem az élő Helenébe)*

GÖDEL Látom
 a kis paradoxonok
 a petit paradoxonok nem idegenek öntől
 De látom azt is
 azt hiszi
 a paradoxon a gondolkodás fűszere
 érdekesség zavarba ejtő poén
 Nem
 a paradoxonok mélyebben tartoznak hozzánk
 Itt van ez a nő

RUBENS Helene
 GÖDEL Minden bizonynal
 Most már én is látom
 És most tegyük fel
 Rubens
 tegyük fel hogy aláírjuk

RUBENS Hová alá
 A nő alá
 GÖDEL A kép alá
 ez egy képaláírás nem nőaláírás
 aláírjuk
 Ez nem egy nő
 Ért engem Rubens

Hosszú csönd

RUBENS Ne higgye hogy buta vagyok
 Gondolkodtam
 úgy mondom
 De
 ez egy nő

Nézik Helenét

Talán
talán azt
mégis aláírhatnánk
Ce n'est pas une pipe
GÖDEL Rubens
Ön nem egy hegelianus

*

GÖDEL (*Helenét bámulja és a többi [leleményesen]*)

A szavak árulása
Ez önt Rubens hidegen hagyja
Mondatok
nem érdeklik a mondatok
szavak
nem érdeklik a szavak
Niels Bohr egyszer
mosogatáshoz készülődött
Passzionátus mosogató volt
A mosogató
és az atomok
ez a kettő foglalkoztatta
a mosogató egyfelől
az atomok másfelől
A mosogató mondta Bohr
mint a nyelv
Koszorú a víz
koszos a törlőruha
mégis tiszta lesz a pohár
Tisztázatlan fogalmak
tisztázatlan érvényességű logika
és mégis a remény
hogy tisztaság
hogy tisztaságot teremthetünk

Nagyon közel Helenéhez, ezt neveztük feljebb leleményesnek

RUBENS Fess és ne kényeskedj
ezt mondtam a tanítványaimnak
fess és ne kényeskedj
ezt mondtam magamnak is
És betartottam

GÖDEL (*Helenét csodálva*) Az absztrakt fogalmak harmóniája

Helene „megmutatja magát”

Tiszta matematika
A gondolat mint természeti erő

RUBENS Értem
mire gondol
A gondolat súlya
Például
Valakit például
fejbe csapni
fejbe csapni a logika könyörtelen bunkósbójával
Értem

GÖDEL Szellemes
Érti félre
Ön Rubens nem képes kilépni
a világból
Ez a világ oly tágas és nagyszerű
egyebek közt épp ön által
hogyan itt jól elvan
Azt hiszi Rubens
én metaforákban beszélek
Nem nem nem
Úgy értse Rubens
mintha a gondolatnak tényleg lenne súlya
Mintha volna mérleg
amely ezt tudná mérni
Önök hollandok

RUBENS Flamandok
mynherra Gödel
flamandok

GÖDEL Flamandok
Önök flamandok gyakorlatias emberek
Szeretik mérni
megmérni a dolgokat
egy rőf két kiló három mérőföld
Mi németek
ahogy Horst Köhler mondja
az ideák országa vagyunk
A nem-euklideszi világ

RUBENS Mít akar már megint ezzel
Mít lovagol ezen
Nem is szakterülete

BACCHUS („máshonnan”, kicsit részegen)
Látom
kézbe kell vennem a dolgokat
Proszit
Nekem szakterületem
nekem minden szakterületem
sör bor pálinka nők eukaliptusz
Eukleidész
nekem mindegy
(Professzorosan)

A geometria kialakulását az emberi és az állami élet szükségleteinek kielégítése ösztönözte. Az írott emlékek is ezt tanúsítják, miszerint Egyiptomban és Babilóniában kb. 4000 évvel ezelőtt a terület és térfogat mérésére szabályokat állítottak össze. A geometria (földmérés) szó is erre utal. A babilóniaiaktól és egyiptomiaktól a görögök vették át a geometriai ismereteket, és ők jutottak arra a gondolatra, hogy a tapasztalati úton szerzett geometriai ismereteket logikai ellenőrzéssel lehet megbízhatóvá és pontosabbá tenni. A nevezetes görög matematikusok: Thalész, Anaxagoras, Püthagoras, Plátón – és akkor jött Eukleidész az Elemek című művével, melyben a geometria rendszerét alapfogalmakról szóló alaptételekre (axiómákra) és meghatározásokra (definíciókra) építette föl.

Proszit

Mindenki aggódik
itt a színházban aggódnak

Aggódószínház
aggódódramaturgia
aggódnak hogy nem értik

Eukleidész

nem értik

nem-euklidesz

nem értik

Egyszerű

ha én értem

te is érted

és én értem

Aggódóművészet

Proszit

Pont egyenes szög satöbbi

Ezek az alapfogalmak

És akkor van öt

fájd

axióma

ezeket nem bizonyítjuk

elfogadjuk mint igazat

Például hogy minden pontból minden ponthoz

húzható egyenes

Ez így van és kész

És akkor van az ötödik

Hát ez nagyon híres

Ez híresebb mint Rubens és Gödel együttvéve

Még nálam is híresebb

Ez a párhuzamosok axiómája

egy egyeneshez egy külső ponton át egy párhuzamos húzható

kábé így szól

Nem akarom bonyolítani

Proszit

De ez ugyanaz

minthogy a háromszög szögeinek összege

száználcvan fok
Gimnáziumi anyag
Namármost
most tessék figyelni
Ezt az öt axiómát elfogadva
bizonyíthatók be a tételek
a geometria tételei
és ez így együtt az euklideszi geometria
A gyakorlati életben
a mindennapokban
hétfő kedd szerda
szombat
ezt használjuk
De ez a párhuzamossági axióma vagy posztulátum
gyanús volt
gyanút keltett
gyanúba gyött
Túl összetett mondták
inkább látszik tételnek mondták
És megpróbálták
a másik négy segítségével
bebizonyítani
A szegények
De nem tudták
Ekkor azt tételezték föl
figyelem föltételezés
hogy az 5. axióma nem igaz
vagyis egy egyeneshez
bármely
rajta kívül eső
ponton keresztül nemcsak egy párhuzamos húzható
hanem sok vagy egy se
És az derült ki
hölgyeim és uraim proszit
hogy a régi négy
meg az új axiómára
is felépíthető egy geometria
és ezt hívjuk
hogy hívjuk ezt
ezt hívjuk
na
nem-euklideszi geometriának hívjuk
Magyar vonatkozások
vannak magyar vonatkozások
Bolyai János matematikus
a nem-euklideszi geometria atyja
de hagyjuk a magyar vonatkozásokat

nem terhelem önöket a magyar vonatkozásokkal
A magyar vonatkozások
terhelők
mindig terhelők
Bern 1954 terhelő
1956 forradalom terhelő
Jövő órán feleltetés
Holnap korrepetálás

GÖDEL

Agy
nem agyjáték
a nem-euklideszi világ
az nem agyjáték
Ugyanolyan létező világ mint az euklideszi
az tehát amit látunk
Nemet mondtunk valamire
nem igaz az ötödik posztulátum
ezt mondtuk
és ebből a nemből
egy hatalmas igen lett
egy új világ

RUBENS (*Helenén rajzolja*)

Brave new world
Egyenes
itt egy egyenes
micsoda egyenes
ennél egyenesebbet nem kívánok
senkinek
És itt egy pont
micsoda pont
ennél pontabbat nem kívánok
senkinek
Namármost
kedves német barátom
apropos német
Goethe
Goethét nem ismerhettem
Sajnálom hogy Goethét nem
Goethe nekem való
Goethét értem
és ő is engem
Lássuk csak
Ezen a ponton keresztül
húzok egy párhuzamost
evvel a kiinduló egyenessel
De csak egy van
Nézze
a többi metszi
Lássa ez is metszi

ez is
 Metszi metszi
 És ez nekem elég
 metszi
 Nekem az a világ nincs ahol nem metszi
 Nézze metszi metszi
 (*A képeire mutat*)
 Metszi
 Nem elég?
 Mit akar még
 Többet akarnak
 maguk németek mindig többet akarnak
 Többet akarnak
 így a kevesebbet se birtokolják
 Ideák
 az eget akarják
 de még az Odera–Neissét is csak
 ajándékba kapták
 Az ég egyfelől
 az Odera–Neisse se másfelől
 Én sose mondtam hogy nem
 Mindig azt mondtam igen
 igen legyen
 és lett
 Itt van nemde
 Itt van
 Minden itt van nemde
 Minden itt van
 És a mindennél nincs több nemde
 Itt ellenkeznék mester
 többféle minden van
 Láttam ahogy ott
 itt
 húzogatta azt az egy árva párhuzamost
 Szegény párhuzamos
 Az euklideszi geometria
 mint az igazság metaforája
 Nincs egyedül mester
 sokan gondolják gondolták így
 Háromszög
 Megkérhetném
 hogy lépjen közelebb
 a hölgyhöz
 Konstatálja hogy a háromszög szögeinek összege
 száznolcvan fok
 és egyszersmind konstatálja
 hogy a világban igazság van

GÖDEL
 RUBENS
 GÖDEL
 RUBENS
 GÖDEL

A rendszer működik
 és a rendszer igaz
 Van igazság és megismerhető
 Akkor tehát ott az a háromszög
 És most tegyük föl Rubens
 ne szuszogjon
 tegyük föl hogy ama háromszög
 szögösszege
 ne szóljon közbe
 de azért vegyen levegőt
 nem száználcvan fok
 Nagyobb
 vagy kisebb
 de nem száználcvan
 Ne kezdje méricskélni
 a mindenit a gyakorlatias
 holland fajtájának
 RUBENS
 GÖDEL
 Flamand
 Flamand
 Nem száználcvan
 higgye el
 Húzogassa csak a párhuzamosokat
 Nem metszi nem metszi
 Érti
 Nem érti
 Maga csak akkor érti ha megfesti
Csend
 Hát akkor fesse meg azt a nőt Rubens
 ezt az új nőt
 az új háromszöggel
 Újrakezdheti az egészet
 Fesse meg
 az egész világot
 az új világot
 kiindulva ebből a háromszögből
 RUBENS (*önérzetesen*)
 Egyszer már megfestettem
 Akkor is
 akkor is a háromszögből
Csend
 ebből indultam ki
 *
 EGY RUBENS-ALAK
 Akkor most
 Mik
 Mik is
 A nem-euklideszi asszonyok

EGY MÁSIK RUBENS-ALAK (*vállat von*)

Nem szögletesek

*

GÖDEL

Akarja
Kívánja
Szeretné
hogymagyarázzam a Heisenberg-féle határozatlansági
relációt

HELENE (*közbeszól*)

GÖDEL

Nincs mit ennél inkább akarnék kívánnék szeretnék
Rubens

a világ megfesthető ön szerint
az ember végtelen ön szerint
a megismerésnek
legföljebb
gyakorlati határai vannak ön szerint
És mindebben ön
ebben az elrendezésben
ebben a perspektívában
a Teremtő jóindulatát látja
Rubens
Önt megteveszti lefegyverző tehetsége
Ön annyira tehetséges
hogymag közvetlenül a Teremtés javára írja
Ha ön hiú volna
gratulálna az Istennek
Rubenshez
Bocsánat
De azt tényleg minden pillanatban
látja érzékeli vágyakozza
hogymag az Isten az embert
a saját képmására
teremtette
Korlátok
Rubens
az ön számára nincsenek korlátok
Talán csak a köszvény
Az én évszázadom
a korlátozások évszázada
Nagyságos asszony
megkérhetném
föl s alá
volna szíves itt
föl s alá
járálni
Úgy úgy
Kiválóan járál

Rubens figyeljen figyeljen
Járkál
most itt van most meg amott
hol gyorsabb hol lassúbb látjuk
Tegyük fel hogy
a nagyságos asszony
egy elemi részecske
Most nézze meg újra Rubens
Elemi részecske ne felejtse
Akkor vagy azt tudná róla hogy
hol jár ott ott
vagy azt hogy
mekkora a sebessége
RUBENS A nők kiismerhetetlenek
(*Helenének*)
Kiskegyed
de hát kiskegyed nem is
elemi részecske
GÖDEL Jól van elfogadom
mert nem érdekel
elfogadom
hogy a világ olyan mint a nők
Rubens
érti
nem azért nem tudja
mert nem elég jók a mérőeszközei
Hanem elvileg
elvileg
nem tudhatja
A világ legjobb detektívje
az se tudna segíteni
Pontosan bemérhetné
a nagyságos asszony helyét
ott ott
aztán a sebességét
lassú lassú gyors
De egyszerre a kettőt sose
Azért ez nemde
meglepő Rubens nemde
RUBENS Szántsándékkal selejtet
nem hiszem
Az Úr szántsándékkal nem teremtett selejtet
Hogy úgy mondjam
nem bűnöst teremtett az Úr
hanem szabad embert
aki így szabad a bűnre is
Nagy különbség

GÖDEL Nézze
 én metaforaként használom az Istent
 Nem állítom hogy
 a metafora irigy
 de arról gondoskodott hogy
 ne nőjünk az Égig
 Ön Rubens
 olyan magasan van
 ab ovo majdnem az Égben
 hogy ezt nem látja
 Az ember méltósága
 az ember végtelensége
 ezt mondja ön Rubens
 Az ember méltósága
 a végesség belátásának képessége és bátorsága
 ezt mondom én Rubens
 Most én mondom hogy
 szabad az ember
 korlátosságában is szabad
 Mert tekintsünk például
 (*Helenéhez*)
 jöjjön nagyságos asszony
 egy kellőképpen bonyolult rendszert

RUBENS Azt mondta a fogalmak
 a fogalmak érdeklik nem a nők
 azt mondta
 Ön Gödel egy depresszív alkat
 Enni se szeret
 Hát persze hogy csak a korlátokról beszél
 mindig a nemről

GÖDEL Nem ért engem Rubens
 RUBENS Tessék
 megint egy nem

GÖDEL Az agyam nem depresszív
 olyan mint a maga képei
 az agyam
 sugárzó
 (*Helenén mutatja*)
 Szóval van egy bonyolult és rendben lévő rendszerünk
 a részletek nem érdekesek

RUBENS Már hogyne volnának érdekesek
 a részletek
 Személyesen ellenőriztem mindig mindent
 Részmunkákat kiadtam
 Brueghel virág
 Snyder madár
 de minden mögött

én álltam
én Rubens
GÖDEL Ne bosszantson Rubens
mert olyat mondok
hogy egy szót sem ért belőle
Tudok én másképp is beszélni
más húrokat pengetni
Rekurzív függvények Berry-paradoxon
Akarja
Úgyhogy ne kellemetlenkedjék
Tehát
RUBENS Milyen izgatott Gödel
GÖDEL Hát persze a szépség a szépség Rubens
Van tehát egy
mondjuk így
jó rendszerünk
akkor be lett bizonyítva
én bizonyítottam be de ez most mindegy
hogy szükségszerűen Rubens szükségszerűen
jutunk olyan állításhoz
amelyről nem tudjuk eldönteni
igaz-e vagy hamis
Érti Rubens érti
Hiába okos mint a nap Rubens
akkor se
Igaz hamis
nem tudja
mert nem tudhatja
Elvileg se tudhatunk mindent
Érti
Érti a nem értést
Bábel tornya
Hát nem sajátos ez Rubens
az Úr jónak látta összezavarni a nyelvünket
Nem tartotta helyénvalónak
hogy túlzottan értsük egymást
De tovább megyek
Szóval
nagyságos asszony ne ficáncoljon
szóval ha a Teremtés rendben
a Teremtő jóindulatú
akkor nem tudhatunk mindent
Következésképp
ha mindent tudunk
akkor nix rend nix jóindulat
akkor baj van az alapokkal
akkor férges a Teremtés

RUBENS Ha ön Rubens
ahogy szereti mondogatni
mindent meg tud festeni
ha a világ megfesthető
akkor az éppen bizonyíték volna
a világ ellen
az Úr ellen
az Úr jó szándéka ellen
Mennél tökéletesebb
volnék én
annál tökéletlenebb
a Teremtés

GÖDEL Bravó
RUBENS Mely Teremtésnek
én is része vagyok

GÖDEL Bravó
Ez a paradoxon
a dolog lényege

Csend

RUBENS Tudja
hogy hívott gyerekkoromban
a mamám
Herr Warum
így hívott
Míért

Helene etetni kezdi Gödelt

GÖDEL Maga nem a feleségem
És nem is Einstein

*

RUBENS Akár egy német
Unom fiam a szigorodat
Neked nincs is farkad
csak elveid vannak
Megengedem tiszteletre méltóak
Fecsegni dumálni beszélgetni csak úgy
cél nélkül
a jó a barátság érzetéért
Te képtelen vagy társalogni
Minden mondatodnak értelme van
rémes
Minden mondatod
jelent valamit
És elvárod hogy
minden mondatom

fontos legyen
 szükségszerű
 rémes
 tartalmazzon valami lényegest
 Ha nincs mit mondanod
 hallgatsz
 De hát ez embertelen fiam

Csend

Imádkozzatok
 ahogy egy halott jelenlétében illik
 és veszekedjete
 ahogy egy halott jelenlétében szükségszerű
 Mit ripacskodik apám
 Mintha apám
 nem szigorú munkás
 lett volna
 a tehetségének a rabja
 a munka fegyelmezett dicsőítője
 A farkam egyfelől
 az elveim másfelől
 Ugyan már
 Mintha apám
 az érzékei rabja lett volna
 Apám érzékisége
 nem a kéjvágyát növelte
 nem a kéjvágyának a szolgálatába állította
 a művészetének a szolgálatába állította
 Apám szeretőt se tartott
 Alig
 Bár tartott volna
 Akkor nem minden volna ott a vásznon
 Minden ott a vásznon

ALBERT

RUBENS

ALBERT

Csend

Jól van
 imádkozom és pörösködni fogok avval a nővel
 Egy kövér meztelen szoprán
 Kell ide egy
 kövér meztelen szoprán
 hogy a fiú azt mondhassa
 Anyám te egy kövér meztelen szoprán vagy
 Kövér és meztelen és
 fiatal
 Pörösködni fogok
 avval a nővel
 apám feleségével
 kit az ön utasítása szerint apám
 anyámnak

BACCHUS („*máshonnét*”)

HELENE (*ugyanonnnét*)

ALBERT

kell szólítanom
 anyám anyám anyám
 Noha éveinek száma
 megegyezik az enyéimével
 és akit ámulva bámul az egész világ
 Az egész világ
 tiszteli
 anyám valagát
 Ne szóljon közbe apám
 A seggét a csöcseit a rózsásan fénylő sonkáit
 Nem tudsz úgy belépni egy képtárba
 hogy ne ő
 az anyám kilóra mért hústömbjei
 Belépek hústömb
 Belépek belépőjegy hústömb anyám
 (*Csönd; halkán*)
 Mindenütt őt látom
 nem tudom úgy becsukni a szemem
 hogy ne ezt a hústengert lássam
 ringani
 völgyeket öblöket dombokat
 árnyékokat fényeket
 ingásokat rengéseket mozgásokat
 Ha alszom ha ébren vagyok ha imádkozom
 csak anyámat látom
 Aki nem is az anyám
 Belefulladok a zsírba
 az édes zsírba
 Ne félj a hústól
 A hús az ember
 Ne félj a világtól
 Ne menekülj
 Kicsi fiam
 Te az Istenhez is csak menekülsz
 Az Isten nem egy életmentő csónak
 fölfújható gumicsónak nem
 ahová
 az utolsó pillanatban
 felkapaszkodhatsz
 az élet gonosz árjából
 Az Isten
 nem mentőöv nem egy oxigénsátor egy vastüdő egy művég-
 tag
 Az Isten fiam nem egy Bayer-Aszpirin
 Ne beszéljen Istenről apám
 Ha valaki ne beszéljen Istenről
 akkor apám

RUBENS

ALBERT

Csönd

RUBENS
ALBERT

Még csak ne is hallgasson Istenről
Ne csináljon úgy mintha
éredekné az Isten
Ne csináljon úgy mintha
én érdekelném
Nem csinállok úgy
A prémes nő
Magát az anyám se
éredekli
Magát apám csak az anyám
segge
éredekli
Minden segget
a hatalmas oeuvre
minden seggét
minden egyes hátsófelet
saját kezűleg
Nincs egyetlenegy tompor se
amelyet ne
beleszámolva a lóseggeket is
Arrébb lökdöste a segédeket
és avval a maga zseniális ecsetjével
megérintette a vásznat

Csend

Megérinti
és ettől megváltozik minden
igen
maga apám nagy varázsló
ezek a seggek
kozmosz seggek
kozmosz-seggek
miközben megmaradtak seggnek
mindközönleges seggnek
nix metafora
gyönyörű rózsaszín valagok
a világ maga
a teljesség
Nemcsak a kéj a mámor helye
az életöröm helye
Élni jó
ezt mondják a maga seggei apám

Csend

Az egyetlen hely a világon
ahol nem félek
Elképzelem magamat ott
mint egy dombon
és nem félek
Ez a maga nagy varázslata apám

RUBENS Én nem tudok félni
 Én csak a köszvénytől félek
ALBERT Maga reménytelenül boldog apám
RUBENS Ne sírj kisfiam

*

A keresztéről levétel kép, Albertet veszik le

ALBERT A nem létező Isten
 őt szereti apám
 és az is szereti apámat
 igaz-e
 A létező Isten
 őt nem szeretem én
 és az se szeret engem
 igaz-e

*

Az eddigi képek helyén üres vászon; nagy csönd

RUBENS (*játszik a mondattal*)
 Rubens meghalt
 Rubens meghalt
 Rubens meghalt
 Rubens
 meheg
 hahalt
 Mondat ez
 Mondatnak mondat
 (*Észreveszi az üres képeket*)
 Hol vannak a képeim
 A képeim
 az életem
 az Istenem
 És a seggek
 Hol
 (*Pofát vág*)
 Állítólag
 Állítólag a meg nem festett képek képeim
 Azok a képek
 Amelyeket nem festettem meg
 állítólag

Csőnd

De én mindent megfestettem

Csőnd

Amit megfestettem az minden
(*Ujjongva*)

Rubens meghalt
Rubens meghalt
Rubens
Én én én
meheg
hahaltaham
De jó

Zene
Csend

Nádasdy Ádám

A GYEREKKORI FÉLELMEK MIATT

Mikor már nincs ott senki, azt imádom,
kiürült termet, szemetes mezőt,
takarításra váró dzsesszklubot;
a lassan oszladozó emberszagban
egyedül lenni, azt tudok nagyon.
Betöltöm a kihülő helyeket,
mondom mindazt, eléggé hangosan,
amit ők nem tudtak, ostoba nyájam.
A nyáj. A nagyfilm. Főműsoridő.
A fősodor legyen csak az övék.

NYUGALOM, MAJD GYORSULÁS

Aztán ha mégis egyedül
maradok, bámulom a kisbetűt,
milyen nagyok a poros részletek,
és mennyi konkrét alap mindenütt.

Aztán ha mégis egyedül
száll rám a lassan mélyülő,
kincsekkel úszó délután,
lerúgom, mint a serdülő

a bűdös bakancsot, foggal-körömmel
szabadulok a poros részletektől.
Az időkorláton kihajolok,
a délutánom síkja megdől,

én gurulok, nevetve, lelki
fékek nélkül, gyémántszerű halandó,
aztán ha mégis egyedül,
nem pissenek – kint leáll egy riasztó.

TORONYDARUT BONTANI

Ahogy a toronydarut is nehezebb
(figyeltem szemben az építkezésen)
lebontani, szépen óvatosan,
mint fölépíteni, és ahogy lábtörés
után is nehezebb a lépcsőn lefelé,
mint fölfelé, úgy dobálom ki, végre,
óvatosan, fix lábhelyet keresve,
havonta egyszer, legalább a nagyszabású
terveket tartalmazó cédulákat.
Majd ne mondják: „Szegény, még mennyi terve volt!”
Csak egy-két komoly cédulát engedek élni,
hogy azt se mondják (majd, adott esetben):
„Szegény, nem voltak tervei.” Marad,
amennyi kell. Kevés kell. Szikár már a terv.

INKOGNITÓ ÉS FESZENGÉS

Rossz volt az ötvenedik születésnap.
Azt én mondtam, hogy nem kell hajcihő,
akkor lett sorban ötven minden ember,
nevetséges egy újabb díszbuli.
Máig kényelmetlenek az ajándékok,
amik a negyvenhatodikra gyűltek össze
(hogy miért akkor? jött sok idegen,

éreztek, hogy boldogtalan vagyok):
kis üvegben berlini fal, továbbá
óegyiptomi papirusztekercs,
gyanúsán színes hieroglifákkal.

Nem – mondtam –, ötvenre nem kérem ezt,
menjünk titokban vacsorázni ketten,
egy diszkrét sarokasztal, mint a hollywoodi
sztárok (persze várják az indiszkrétciót),
hívjon meg indiai étterembe,
a szép emlékek, régen, Anglia.

De nem szerettük már egymást, az asztal
meg túl közel volt a mosogatóhoz.

HIÁNYOSSÁGOK A KOMOLYZENE TERÉN

Egyszer majd Wagnerhez is felnövök,
hátradőlök, behunyom a szemem,
és lesz min gondolkoznom, nem muszáj
körbe pislogni, hogy tápot keressek
csak ímmel-ámmal működő agyamnak.

Egyszer majd Wagnerhez is felnövök.
Első barátnőm szülei (a néni
erős állkapcsú, kutyamosolyú,
a bácsi hosszú, ájtatos) – nekik
Wagner volt a csúcs, én meg lementem
egészen mélyre, osztálytárs dobolt,
s volt pofám énekelni. Szégyen.

Egyszer majd Wagnerhez is felnövök,
és akkor én leszek a papám.
Sohasem kérdezett, vagy én nem válaszoltam.
Meg volt fagyva és Wagnert hallgatott,
elmentem mellette, jól kikerültem,
s most elállja itt a kijáratot.

APRÓ KÉPECSKÉKET LÁT

A józanság és a tűrőképesség
ritka pillanatait kihasználva
tekintett végig életén. Kereste a
döntő kanyarokat, a tetováló,
örökre jegyző pillanatokát. De apró
képecskéket látott csak, amiket brossba,
kámeába tesznek: a leningrádi vécé,
mikor végre leszállhatott a buszról;
a bolgár tengerpart, ahol aludtak,
és jéghidegre kihűlt a homok; a gárdonyi
templom, ahol a pap a tévésorozatról
beszért, bölcsen, szigorúan; a bábolnai
csirkegyár, „Chickmaster” japán gépcsodákkal;
a pannonhalmi könyvtár dohos irodája,
Flóris atyával. Hol itt az irány?
Az iránytű? Ki pöckölgeti ide-oda?

A VAKSI SZEMŰ PERSPEKTÍVÁI

Bátorság is kell, nem csak merészség,
hogy másképp lásd, hogy lassú izzással
megpörköljön a mások igazsága.
Mennyi kanyarral érünk el oda,
ahol már régen lennünk kellene! —
gondolod, és a magad egyenes
útját próbálad tartani. De átég
térképeden a szeretet parazsa,
meggörbíti a legegyszerűsebb
akaratot, jól tartott irányt.
És meglátod, vaksi, elhízott szemű,
a reménytelenség isten-hosszú,
hideg perspektíváit, amiken átég,
átég a szeretet, elrontja ezt is,
az elegáns, hosszú fasorokat.

Bertók László

AZ ANYJÁNAK AKARNA MEGFELELNI?

Az anyjának akarna megfelelni? Még mindig?
Az álomnak, amelyet az apja és a többiek (a
„felnevelő közösség”) ábrándjaiból,
leginkább átélve (kritizálva, megtoldva, kiszínezve),
legteljesebben, legszebben az anyja
közvetített (álmodott?) neki? Az érzésnek, amely
gyerekkorában az anyja vágya (fantáziája?,
káprázata?) nyomán állandósult benne, s folytonos
(lankadatlan) erőfeszítésre, megújulásra,
bizonyításra kényszerítette? A félelemnek
(stressznek?), amely a kudarcot, a megszegyenülést
lehetőségét is odaigézte (odagördítette) minden
döntése, mozdulata elé? Az anyjára emlékeztető
örömmek (kielégülésnek?, megnyugvásnak?,
katarzisznak?), amely a rendesen, tisztességesen,
szépen elvégzett munkát követi (követheti)?
Valami felsőbb (hatalmas?, titkos?) erőnek
(rendnek?), amelyet tudtán kívül szolgál, ami előbb
vagy utóbb visszajelez, s jutalmaz, ha önfeledten
(odaadóan, testestül-lelkestül) „teljesít”,
megbüntet, ha ímmel-ámmal, a képességei alatt?
A felsőbb erőt is megkérdőjelező (bíráló?,
fumigáló?) szellemnek (hajszának?, öntörvénynek?),
amely egyre sebesebben, magabiztosabban
(idegesebben?, cinikusabban?) viszi, sodorja,
száguldtatja (a valót is, az álmot is) a végső pont
(cél?, fal?, kiegyenlítődé?) felé, s azt játssza, hogy
a pillanatnyi (a személyes?) megmaradás feltétele
a neki való feltétlen (tevékeny?, számító?,
belenyugvó?) engedelmesség?
Önmagának csak,
akinek megfelelni (úgy tűnik) sohasem tud már?

FÁTYOL. FÁTYOL. KÖDFÁTYOL

Fátyol. Fátyol. Ködfátyol. Meg lehet fogni, de csak a saját testedet fogod. Újra próbálsz, belekapsz, s (mert türelmetlen vagy) egyre nagyobb fájdalmat okozol magadnak. Semmi. Rajtad kívül semmi sincs benne. Nem találsz? Merthogy a foghatóból elegend van, valaki, valami (a hiányzó anyag?) játszik veled? Ha a nyavalyáidon, a képességeiden, a határaidon túlit nyakon csíphetnéd, s rajta át (a közepéről?, a túlsó végéről?) nézhetnél, fordulhatnál ide (hova?), könnyebb volna? Mi? A rigó az esőcsatorna mögött már egy hete megépítette a fészket, aztán eltűnt. Elkapta a macska? Nem érték meg a petesejtjei (a tojásai)? Mészhiány? Szennyezett levegő? Kozmikus sugárzás? Hiányos táplálkozás? Idegállapot? A politikus fehér elefántot varázsol elő a kalapjából, körberöpüli vele a teret (a teret, az országot), s ha kikapcsolod, egy akarnok légy s egy éhes szúnyog zümmög a szobában. Felállsz, tornázol, hogy a belvizet, s a víz tetején lebegő (hideg, késéles) jégdarabokat, a jégbe fagyott növényi, állati maradványokat kirázd a tagjaidból, s levegőért kapkodó mezők, rétek, üzekedő bokrok, aprószeg madárfüttyök suhognak (lihegnek, csilingelnek) ki belőled. Megőrültél? Az egyértelmű, a hihető, a fölfogható (az éltető?) jelek a nyakadon, a derekadon, a szíveden keresztül (belülről, maguktól) jutnak el a szemedbe, a füledbe, az agyadba. Mit akarsz még?

Takács Zsuzsa

BESZÉLGETÉSEK TERME*

Megbénít a látvány, ahogy a tél végi utca forgatagában észreveszlek. Jobb volna, ha ke-
reket oldanék, gondolom, szavaim kiöntenek apátiámból, zavarba jövök attól, hogy
látlak, akárha a fürdőszobába nyitottam volna be, ahol meztelenül a tükör előtt állsz,
és hátrálni akarok. Amit az egymásnak idegenek egyetlen félmondattal elintéznek, én
hosszú magyarázkodással, sűrű bocsánatkéréssel tarkítok, míg el nem fogy a türel-
mem, és szemrehányást nem teszek neked, hogy nem válaszolsz. De hogy is jön ide ez
az elképzelt fürdőszobai jelenet? Összetalálkoztunk véletlenül az utcán: anya és lánya.
Magamra ismerek benned, és ezt tolakodónak érzem, azonnal kétségbe is esem tőle,
hogy jövök ahhoz, hogy ami a tiéd, a szépségedet, a legcsekélyebb mértékben is érde-
memnek tulajdonítsam, netán azt feltételezzem, hogy tőlem örökölted, hogy: rám ha-
sonlítasz. Félsz a szeretetemtől, ahogyan én is félek a tiédétől, magyarázom magamnak,
és azonnal kétségbe is esem tőle. Ha fáradt vagy, és fiatal arcodon megjelenik az öreg-
ség korai, téves árnyéka, elszorul a szívem, mert úgy gondolom, ha egy este úgy látod
magadat, ahogyan én láttalak, fájni fog neked. Nem siettetem mégsem az időt: ma-
radj még fiatal, ezt kívánom, maradj kegyetlen kamasz (üregembe én már bevettem
magam), de ne kényszeríts rá, hogy magyarázkodnom kelljen. – Tizenegy éves lehet-
tél; az ablakon túl a telihold beragyogta lakásunkat: a színpadot. Rendet tettem a szo-
bátokban, ti már aludtatok, fölszedtem a földről szétdobált holmitokat: egy könyvet,
egy fél pár zoknit, papír zsebkendőt, golyóstollat, végül egy szőnyegre esett, félig el-
rágott almát, aztán kimentem a fürdőszobába, hogy a másnapi ünnepségre kimossam
fehér blúzodat. Megláttam a mosdó fölött a párafoltos tükörben meggyötört arcomat.
Mostam a blúzodat, ahogyan romantikus asszonyfigurák mossák gyermekük gyolcsin-
gét a gyors vizű patakban. Az önsajnálattól megeredtek könnyeim, bele a mosóporos
vízbe, bele a világba, a sűrű párába, nem is tudom, miért kellett annyi vizet elhasznál-
nom egyetlen blúz kimosására. Megpróbáltam hideg vízzel hűteni kivörösödött szem-
héjamat a barlangszerű fürdőszobában, de nem álltak el a könnyeim, sűrűn törölget-
tem szememet, egyszóval a szokásos módon gyötörtem magamat. Minek látsz vajon?
– kérdeztem, és válaszoltam: Árnyéknak, már nem is élő testnek, a megszokott cselek-
vések fekete izzóttjének. Lejegyeztem szavaimat egy kezembe akadt boríték hátára (hi-
szen amit leírunk, eltávolítjuk magunktól): szótlán rabszolgának, óramutatónak – fo-
galmaztam panaszomat –: mely tiltakozás nélkül járja a nappal és az éjjel, az évek szám-
lapját neked. A kád fölé akasztottam blúzodat, aztán ágyadhoz ültem, néztem, ahogy
alszol, néztem elszabadult fürtjeidet, szép terroristám, mintha egyvégtében rohannál,
üldözőid elől. Néhány év múlva – már nem laktál velünk – szőkéből gesztenyeszínbe
játszó, zuhatag hajaddal egyszer csak föltűntél az utcán: fekete vállkendődben egy ide-
gen lány, idegen nő jött a túloldali járdán a Török utcában. Láttára földobogott a szí-
vem, de úgy tett, mintha nem ismerne meg, nem is köszönt. Nem vettél észre valóban,
vagy csak nem akartál látni?, nem merlek megkérdezni azóta sem, hiszen mindig iga-
zat mondasz, és azt mondanád, hogy: Igen, láttalak, és elkerültelek.

* A szerző novelláskötete 2007-ben jelenik meg a Magvető Kiadónál.

Érthető tehát, hogy felszínre tör bennem a kívánság, hogy egérutat nyerjek most is, mielőtt észrevennél, vagy nem vennél észre, eltűnjek az ellenkező irányban, hogy megússzam családósdomat, hogy nem örülsz nekem. Eszembe jut azonnal, hogy a múlt év első szemeszterében bejártál az egyetemre hozzánk egy angol tanfolyamra (hét éve már, hogy nem laksz velünk), egyszerre végeztünk, együtt mehettünk volna legalább a közös metróállomáshoz, de te a barátnóddal mentél inkább, csak arra szántál időt, hogy odaköszönj nekem. Leszálok tehát az autóbusról, és mint akit zsinóron húznak (gyakran érzem úgy, hogy zsinóron ráncigál egy idegen akarat, én magam pedig mozdulatlan vagyok. Nem tudom még, hogy ez a depresszió pincelehelete, feléd igyekszem). Te kitárt karral, lépteidet meggyorsítva közeledsz. Egyforma dzsekiben vagyunk, neked és a húgodnak is ilyet vettem Amerikában, anyagi megfontolásból, ésszerű okokból, egyetlen színben, ebben a divatos kopott zöldben lehetett csak kapni, megkockáztattam hát, hogy egyformában járunk majd. Engem boldoggá tesz, gondoltam, téged meg nem fog zavarni öltözékünk egyformasága, hiszen a boldogtalan télben, a túlszűfolt város utcáin távol egymástól három nő siet ködös céljai felé, egymás útjairól mit sem tudva. De miért is volna boldogtalan a tél? Ezentúl átöleljük egymást, ha találkozunk, hiszen kitárt karral jössz mostantól felém, és én alig merek hinni a szememnek.

Szerettem volna már elmesélni neked (mindig szívesen beszélgetünk egymással a férfiakról), hogy nem is olyan régen, egy üres vasárnapon, amikor a húgod Angliában gyerekekre vigyázott, és én *egy irreális szerelemből lábadozva*, szigorú órabeosztásom szerint, edzésszerű úszásaim egyikére mentem, a magam számára is váratlanul, a medence közepén hirtelen abbahagytam az úszást, mintha egy gép leállt volna bennem. (Elege lett a gépnek a kemény időbeosztásból, elhagyta ereje, a víz éppen a szájáig ért.) Kievíckéltem a korláthoz, megkapaszkodtam. Évek óta ismertem látásból azt a férfit, aki mellettem úszott akkor is, akivel gyakran összetalálkoztam déltájban, amikor a többiek ebédelnek, alszanak, mit tudom én, egyszóval, amikor kevesen vannak a medencében. Furcsa, kedves úszósapkájában a korláthoz úszott (számítottam is rá, hogy így lesz), és rám köszönt. Milyen csinos sapkája van! – mosolyogtam rá (önvédelemből sokat mosolygok). Kapott az alkalmon, azt javasolta, hogy sétáljunk hazafelé néhány megállónyit. Igent mondtam. Sétálni akartam valóban, untam a vasárnap kongó ürességét (mintha fölfelé rugdosnék egy üres hordót egy rámpán), és azt akartam, hogy egy férfi hangját halljam magam mellett. Volt bennem persze egy kis zavar is a helyzet kétértelműsége miatt, hiszen nem voltak terveim vele, mindössze – mintha rám nem vonatkoznának a társadalmi megszokások (és valóban nemigen vonatkoztak) – szerettem volna, ha ott jön mellettem, ha mély hangján beszél hozzám. Arányos alkattú férfi volt, nálam valamivel fiatalabb. Akkor még én is szép, pontosabban: jó nőnek számítottam. Éppen azon a nyáron, amikor ez történt, egy alacsony, malacképű oktató, aki később a Műszaki Egyetem rektora lett, s akinek kisfiával, ha jól számolom, tizenhét éve már, egy óvodába jártatok, fölkapott a tetőterasra utánam, megállt a napozóágyam fölött, és megtette, az előző évekből már ismerős, pökhendi ajánlatát, ám mint mondta: ezúttal utoljára. Világos volt elutasításom, de úgy látszik, nem okult belőle (és én sem tanultam meg soha, hogyan kell megszegyenítenem a durva ajánlkozókat, ráadásul a malacképű, ha szegről-végről is, a kollégám volt). – Jövőre már nem lesz ilyen vonzó – tette hozzá mérgesen, és ott ácsorgott még egy ideig az ágyamnál, hátha megfontolásra késztet figyelmeztetése. Ha ajánlatában süket fülekre talált is, jóslatában bölcsnek bizonyult.

Alig ismertem rá az úszósapkásra: aki megbeszélésünk szerint a kijáratnál várt. Kocás ing volt rajta, kék farmernadrág és kopott edzőcipő. Így, felöltözve szegényembernek látszott, ez zavarba hozott, de meg is illetődtem tőle. Gyalogoltunk a Mártírok útján (vagy már a Margit körúton?), alig értettük egymást a zajban, rossz volt a levegő, bosszantott a kétértelmű helyzet, bántott, hogy elvesztegetem a napot. Megállt egy vendéglő előtt, amelynek neve ismerősen csengett, csak nem tudtam, honnan. Valami nem létező, családi ebédkötelezettségemre hivatkoztam, hogy szabaduljak tőle; erre megkérdezte, hogy ebéd előtt innék-e vele egy pohár bort. Szégyelltem a hazugságomat, amit, minden valószínűség szerint, érzékelt ő is, hiszen megnyomta azt, hogy: ebéd előtt. Akaratom ellenére másodszor is igent mondtam tehát. Bementünk az ételszagtól bűzlő étterembe, leültünk a foltos terítőhöz, nagyúri hanyagsággal kért egy üveg fehérbort. A vendéglő és a rossz bor magabiztossá tette. Megkérdeztem, hogy mivel foglalkozik, de hogy mégse vizsgáztatásnak vélje kérdezősködésemet, hozzátettem, hogy én irodalmat tanítok a Bölcsészkaron. Ez ismét hazugság volt (már előre el akartam tüntetni a nyomokat). Megkérdezte, hogy szeretem-e Shakespeare-t. – Hallottam már róla – nevettem el magamat. – A III. Richárdot is? – kérdezte. Bólintottam, és ez igaz is. Ő azonban jó megfigyelőre valló megjegyzést tett. – Hajlamos a túlzásra. Vagy csak a kedvemért teszi?

Amióta Amerikában megvettem ezt a három olajzöld dzsekit, gyakran eljátszottam azzal a gondolattal, hogy ha valaki figyel minket a magasból, és öltözékünk egyformasága okán egymás mellé helyez minket, akkor mi, hárman összetartozunk. Gyöngéden nézel, talán először veszed észre, hogy már nemcsak akkor futnak össze a szemem körül a ráncok, amikor nevetek, hanem ha kihűlő arccal nézek valamit, elmélyülni késen ott sorakoznak arcomon akkor is. – Mi van veletek – kérdezed –, hogy éltek? – Én jólnevelten válaszolok neked, mint egy idegennek, egy pillanatra átfutva napjaim, heiteim szövetén, de nem találok benne semmi érdemlegeset, amiért érdemes volna a szemednek elidőznie rajta, vagy amin tapogató ujjad egyszer is megakadna. Mégsem mondhatom, hogy elveszettségemben érzek így. Magam sem tudom, mi volt előbb, megvont szereteted ezernyi jele vagy ez az egyre elviselhetetlenebb, egyre árulkodóbb elveszettségérzés bennem. (Úgy érzem, mindenki boldog felnőtt gyerekeivel, csak én veled nem vagyok az.) Előrángatok hát valamilyen bizakodásra okot adó témát, egyetemi sikert, utazást, nem is tudom, mit. Arról nyilván nem beszélhetek, ami leginkább foglalkoztat, amit elviselhetetlenségére gondolva úgy fogalmazok magamnak, hogy halálra sebzetten élek, és orvoshoz kellene mennem, mielőtt késő lenne. Már nemcsak miattad, de hét éve tartó viszonyunk után, a K.-val való friss szakítás miatt is. Semmi említésre méltó – válaszolom tehát, de rögtön el is bizonytalanodom, talán közönyösnek találsz, el is búcsúzol azon nyomban, és akkor vége a varázslatnak. (Éles szemű, uszodai beszélgetőtársamnak a füstös, ételszagú vendéglőben igaza volt tehát: túlzásokba esem, ha magamról beszélek.) Kérdésedre, amikor a kopott, olajzöld dzsekiben végre átöleljük egymást, úgy fogalmazok, hogy: halálra sebzetten élek. Mentségemre szolgáljon azonban, hogy nemcsak szavakban, érzéseimben is ugyanaz a hevedesség fog el. Egész kamaszkoromban úgy gondoltam, hogy mindenki olyan, mint én. Nem fért a fejembe, honnan mégis a többiek arcán, birkatürelmük az igazságtalanságok láttán, hogyhogy nem lázadnak. Később, elbizakodottságomban, arra gondoltam, hogy a többiek félig és homályosan látnak, míg én világosan és messzire. Már felnőtt voltam, és ti is megszülettetek, amikor rájöttem, hogy a túl éles megfogalmazás képessége erőm és fogyatékoságom egyszerre.

– „York napsütése rosszkedvünk telét / Tündöklő nyárrá változtatta át. / Családunkról már elvonult a köd. / S alámerült az óceán szívébe. / Most homlokunkon győztes koszorú, / Diadal- emlék csorba fegyverünk, / Vad riadónkból víg vacsora lett, / És édes emlék szörnyű indulónkból.” Egy percre megállt a szavaltatban szegényember külsejű ismerősöm; úgy gondoltam, hogy mutatványa itt véget is ér, de nem, rám nézett, hogy értem-e vajon, miről beszél. Láttam szemében a ki nem mondott kérdést, megneveztem tehát a darabot; eminens diákként még azt is hozzátettem, hogy: első felvonás, kezdőjelenet, de kérdését mégis félreérthettem, mert fölemelt ujjával türelemre intett, és tovább idézte Glostert, a későbbi III. Richárdot. „Úgy döntöttem, hogy gazember leszek / S utálok a kor hiú gyönyörét. / Álommal, váddal, részeg jóslatokkal / Cselt szőttem és veszélyes terveket, / Hogy Clarence bátyámat meg a királyt / Vad gyűlölettel egymásra uszítsam. / S ha Edwárd király oly hű és igaz, / amilyen ravas az áruló vagyok”... – Ennél a sornál megállt, és rejtélyes arcot vágva fölnevetett. Bámulat ült ki az arcomra. – Tehát színész? – (bár nem hittem ebben, inkább csak adóztam mutatványának). – Nem talált – rejtélyeskedett, de láttam, hogy hízeleg neki a feltételezés. – Akkor mást kérdezek: állásban van vagy szabadúszó? – Munkanélküli vagyok. – Igyekeztem elkerülni a mély, veszélyes vizeket. – És hol vette a sapkáját? – Válasza éppúgy meglepett, mint előbbi mutatványa. – Magam varrtam – felelte. – Maga varr; és a felesége munkába jár! – szellemeskedtem, pedig ha valamit el akartam volna kerülni, az bizonyosan családi állapotunk taglalása volt, majd' elharraptam a nyelvemet, de szerencsére nem időzött el a kérdésnél, kurtán azt felelte, hogy nőtlen, és az anyjával él. Közben sűrűn töltögetett magának, már csillogott a szeme, én alig ittam a savanyú borból, s bár szomjas voltam, nem akartam vizet kérni, nehogy megbántsam, hiszen az előbb még azzal hárítottam el kínálását, hogy azért nem iszom a borból, mert nem vagyok szomjas. Visszatértem hát a darabra. – Annyira szereti Shakespeare-t? – Szükségem volt rá. Teljes felvonásokat tudok idézni tőle. – Tetszett ez a múlt idő: az önkényes, fejedelmi „szükségem volt rá”, kalandos életet vagy legalábbis szakmai elkötelezettséget sejtetett.

Nyilván megvannak neked is a történeteid rólam, emlékek, melyekre önvédelemből nemhogy másként, de talán egyáltalán nem is emlékszem (nem azért, hogy fölmentsem, hanem hogy abban a tudatban ringathassam magamat, hogy alapjában véve rendben volt közöttünk minden). Hiszen szeretlek, és életem legjobb döntése az volt, hogy ti ketten megszülettetek. Továbbá: te is szeretsz, csak: nem illik egymáshoz a természetünk. Hideg zuhanyként hatott rám a fölismerés, hogy a fürdőszobai hasonlat emlékéhez illő képet találjak, hogy módszertani kérdésként is szemlélhető a gyerekekkel való bánásmód. Hogy a szülőknek szóló könyvek bevált receptként szolgálnak a kamaszkori konfliktusok kezelésére. Megalázott az a tudat, hogy egy kiváló esettanulmány szereplői lehetnénk. Nem akartam elhinni, hogy az első gyerek, ha lány, az anyjának, ha fiú, az apjának vetélytársa. Polcaim tele voltak már pszichológiaszakkönyvekkel, elszórakoztam az úton-útfélen kapható ócska horoszkópokkal, a különböző csillagjegyek szülötteiről írott olcsó füzetekkel, megvettem mindent, hogy meggyőzzem magamat róla, hogy nem az én hibám, talán nem is a tiéd, hanem a rossz csillagállás pecsételte meg életünket. A véletlen segített hozzá a lecke megtanulásához, K.-val való *szerelemünk hajnalán* (ahogyan ő fogalmazott). Jelenléte megváltoztatta kettőnk kapcsolatát. Egyszerűen nem volt merszem, hogy szeretetlenséged újabb megnyilvánulása fölötti kétségbeeséssel terheljem kettőnk viszonyát is. Tizennégy éves korodban egy péntek délután bejelentetted például, hogy kedden elköltözől itthonról. K. együtt érző tanúmként úgy fogalmazott, hogy örülök neki, hiszen a lehető leg-

békésebben oldódik meg így a helyzet, és ne emésszem magam amiatt, hogy az utolsó pillanatban szólsz. Valóban utolsó pillanat volt már, késő arra, hogy harcoljak érted – amit károdra és akaratom ellenére egyébként sosem tettem volna meg. Vacsorára voltunk hivatalosak azon az estén valahova, nem maradt időm, hogy elmerüljek teljes kudarcomban, vagy kérdezősködjem a részletekről (tudtam, hogy anyai felügyelet helyett apai felügyelet alatt állsz majd). Emlékszem jól arra a pillanatra, amikor (egyébként nem egyedül meghozott) döntésedet közölted, éppen legvékonyabb, kávészínű harisnyámat húztam föl nagy óvatosan, amikor bejelentetted, hogy költözel, és megrendeltem már a szállítást. Én csak azt feleltem, hogy sajnálom, hogy nem leszek itthon, és nem tudok segíteni neked a cipekedésben, mert órám van aznap délután. Te nyugodtságomon annyira meglepődted, hogy az elköltözésed utáni második napon váratlanul hazalátogattál. Éppen K. születésnapját ünnepeltük – először, kettesben. Talán úgy érezted, hogy elveszítesz, aznap sokáig velünk maradtál. A húgod osztálykiránduláson volt.

A munkájához kellene a Shakespeare-idézetek? – érdeklődtem beszélgetőpartnereimtől. Örültem volna, ha azt válaszolja, hogy szellemi energiáját akarta lekötni, vagy lelki okokból tanult meg hosszú jeleneteket, de semmi ilyet nem mondott, továbbra is titokzatoskodott. – Valóban. De nem csak úgy általában, a lehető legkonkrétabban. – Gyanítottam, hogy rátermettségemről akar megbizonyosodni, és örömeire szolgálna, ha lassan ugyan és segítséggel, de előbb-utóbb kitalálnám, hogy mivel foglalkozott, mielőtt munkanélkülivé vált volna. Nekem viszont a színházi foglalkozásokon kívül semmi más nem jutott az eszembe, mivel teljesen megbénított az a gondolat, hogy leissa magát, és nem tudok szabadulni tőle. Mit lendít a helyzeten, élcelődtem magamban, ha (alkoholista ugyan, de) színházi sűgő? Eszembe jutott közben még az is, miért csengett ismerősen a vendéglő neve. Ezen a helyen dolgozik a házunkban lakó pincérnő, melynek foltos terítővel letakart asztalánál üldögélek bizalmas kettesben a kététes foglalkozású idegennel, s ha meglát, az egész házban elterjeszti majd rólam, hogy kettős életet élek. Lekaptam könyöklő karomat az asztalról, s közben lesodortam a kovácsoltvas hamutartót. A mindenkit felriasztó csörömpölő hangra odajött a pincér, elnézést kértem, de nem méltatott válaszra, csak parancsoló mozdulattal visszahelyezte asztalunkra a hamutartót, akárha szándékosan löktem volna le. – Színházi sűgő? – kockáztattam meg hát az előbb kiagyalt kérdést. – Meleg, meleg – nevetett partnerem elégedetten, mintha elrejtősdit, gyerekkorunk kedves játékát játszanánk. – Szabad a gazda! – válaszoltam erre, de ő figyelmeztetett, hogy türelmesebbnek kéne lennem. Azt is hozzátette, hogy teljesen nyílnak szeretne látni, én pedig nagyon is zárkózott vagyok. Akárha kihallgatáson volnék, záporoztak rám leleplező, fölényes megfigyelései. Ráadásul ahányszor átment a lengőajtón a pincér, szemembe vágott egy csupasz lámpakörte fénye. – Utálom, ha a lelkemet elemzik – válaszoltam a szememet lehunyva. – Mennyire jellemző ez a válasz! – kommentálta minden rosszindulat nélkül. – Egyébként is honnan veszi, hogy van lélek? – Úgy érzem, nekem van – azonnal ostobának is minősítettem reakciómat: hogyan vitatkozhatom erről a kérdéstről, ráadásul épp ezzel a vadidegennel. (Milyen ócska lesz minden, amihez hozzáérek! – jegyezte meg bennem az ellenséges hang, ahogyan egyre sűrűbben az elmúlt időben.) Megkértem hát, hogy inkább róla beszéljünk. – Kérdezzen, én őszinte leszek – ajánlotta példamutatóan. – Miből tartja el magát, ha nincs állása? – Van néhány részvényem – felelte. Újft megglepődtem – Másként képzelem el a részvényeseket. – Nem ebben a világban él, ugye? – függesztette rám bársonyos pillantását.

Nem is tudom, mióta nem élek ebben a világban. Szerettem volna elmondani neked (amikor kérdésedre, hogy mi van velünk, azt válaszoltam, hogy: semmi említésre méltó), hogy az Utolsó Ítéletről álmodtam nemrégén (anyám, azaz nagyanyád halála után tíz évvel is talán). Utolsó, közös otthonunk végtelen térré tágult kertjében mindenki elfért, nemcsak mi, hanem minden élő és halott. Az együvé tartozás boldogító élményét éltem át álomban, megszűnt az engem a többiektől elválasztó éles határ, érzékeim kiélesedtek, mintha kábítószert szedtem volna be. Tudtam azonban, hogy ha belekezek elmondhatatlan álmom elbeszélésébe, rosszul fogalmazok majd, és egyből kiigazítasz, hogy: nemhogy nem boldogító, egyenesen rémületes lehetett ez a látomás. Emlékszel a nagyanyáddal töltött utolsó karácsonyestére, amikor nem engedték haza a kórházból? Bevittük a tányérokat, az evőeszközöket, az ünnepi vacsorát. A folyósóra tett asztalnál megterítettünk, feldíszítettük a (másfél óra múlva már le is szedett) fát, és nekiláttunk az ünnepi vacsorának. Váratlanul megállt asztalunknál az ügyeletes doktor, aki ugyancsak neheztelt ránk, mert anyánk egyheti nyugdíját az osztályos orvos kapta kézhez minden hétfőn, és soha nem ő. „Tudja, hogy drogfüggővé vált már, annyi fájdalomcsillapítót szed?” – támadt anyámra. A százszor elkoptatott szólás, a megkeseredett szájában a falat igaza diadalmaskodott. Már a zserbószaletnél tartottunk, epeíze lett, szalvétámba köptem a falatot, anyám is eltolta magától a süteményes tányért, letettük a villát, és szedelődzködni kezdtünk mindannyian. Nem is tudom, hogy a vacsora után miért jöttél haza velünk te is. Biztosan ajándék könyveidért, hogy ne bánts meg azzal, hogy el sem viszed őket, vagy gyönyörű bőrkesztyűdért, amit azon melegében ott is hagytál a taxiban. Amikor elbúcsúztál, a saládat igazítottam éppen, te elrántottad magad, és rám kiabáltál: Vidd innen a kezed! Erre én földhöz vágtam egy tányért, amit, még csak azt sem mondhatom, hogy találomra kaptam volna föl az asztalról. Pontosan tudtam, hogy a könyvespolc szélére tettem az elrepedt meisenit még kora délután. Földhöz vágtam tehát, és eltört. Sokszor mondták, hogy az indulat levezetésére a legjobb tányérokat csapdosni a földhöz. Követtem a tanácsot, de nem segített. Bántott a tragikus bohóc szerepe. Mintha elsült volna a színpadi kel-lék fapuska, és önmagát lőtte volna le a fegyverrel hadonászó, nem kaptam levegőt, megállt a szívem, és egy fotelba hanyatlottam. Akkortól nem osztom meg veled az ál-maimat. Nem számolok be róla, hogy karácsonykor nem születik meg számomra a Gyermekek. Ha nem is napra pontosan ekkortól, hiszen voltak már előtte is ráutaló jelek, akkortól a veszély előszobájában jártam, akkortól nem akartam már ebben a világban élni. Veszélyes, bár vigasztaló gondolat volt, hogy elszakadhatok a valóságtól, kiihatom a keserű poharat, és a hajam szála sem görbül meg tőle, csak éppen egy ideig többet alszom, vagy üldögélek tétlenül egy fotelban. Megfogalmazásom bármilyen tömörnek tetszett, túl bőnek bizonyult. Először kihullott belőle az ebben. Egy másik hely lett az otthonom: a csontig rágott zene világa. Ugyanazt a néhány kamarazenét hallgattam heteken át. Ahelyett azonban, hogy egyre végérvényesebben szólt volna az örületig hallgatott trió vagy kvintett, szétdarabolódott; megszűnt a sorok közötti folyamatos olvasás lehetősége, a súlyos ütemrészeket túlzottan hosszú szünetek tagolták, megannyi göröngyként kopogtak a (képzelt) koporsófödélen a frázisok. Színpaddá vált a munkahelyem is, bár éppen akkor neveztek ki vezetővé, akkor utaztam be Spanyolországot. Nem hittem volna addig, hogy mennyi mindent lehet fél jelenléttel csinálni, anélkül, hogy fél távollétem feltűnne bárkinek. Furcsa érzés kerített hatalmába, olyan volt, mintha nem látszanék, átnyúlna, átléphetne bárki rajtam. Volt, hogy 4-es, 6-os villamoson utazva a munkahelyem felé kiestem az időből; egy cigánylány fedet-

len, gyönyörű válla láttán megeredtek a könnyeim, és elfeledkeztem róla, hogy vizgáztatni indultam. Egyszóval, a lényeg az, hogy az egyre inkább apadó mondat, a *nem akarok ebben a világban élni* bővítményeit (: engedményeit) veszítve három, már tovább nem szűkíthető szóra apadt hamarosan, és az akkorra már túlságosan is megalkuvónak tetsző kívánságomból: *nem akarok élni!* lett. Amint rátaláltam erre a kurtára vett tagadásra, megkönnyebbültem. Hamarosan fölmondtam az egyetemen, elveszítve ezzel a közös megállapodással járó végkielégítést, de nem bántam, viselkedésemmel nem akartam hasznot húzni. Az Utolsó Ítéletről szóló álmom utólagosan mintha igazolta volna döntésemet.

Uszodai ismerősöm tehát egyelőre azt állapította meg, hogy nem ebben a világban élek, jóllehet a részvények világára vonatkoztatta megállapítását. – Emlékszem egy plakátra, egy kövér, cilindres, szivarozó tőkére – fogtam könnyedre válaszomat –, kövér ujján arany pecsétgyűrű. Maga meg elfelejtett pecsétgyűrűt venni! – tréfálkoztam szép kezére meredve, és, a foglalkozásával kapcsolatosan, egészen okos ötletem támadt – Talán csak nem pszichológus? – Mint meggyőződhetett róla, tanultam pszichológiát – mondta, ujjait a pohár talpára helyezve – és... – hirtelen megállt. – És? – néztem rá. – És sok olyan embert ismertem, mint maga! – Nem is tudja, mennyire vigasztaló tudat, hogy sok olyan ember van, mint én (eszerint mégsem látszom egészen kirívó esetnek). – Legalábbis volt ismerőseim között – bólintott jóváhagyóan – sok ilyen van. – Hátrádólt székében. Szemembe sütött a csupasz villanykörte fénye, láttam, hogy lábával visszafogva az ajtót, a pincér beszélgetésbe elegyedik a felíróval.

Születésetek után szerettem volna, ha lesz egy harmadik gyerekünk is, de be kellett látnom, hogy házasságunk nem bír el még egy próbatételt. Akkor meg arról álmodoztam, hogy a közeli otthonból kiveszek egy otthagyt csecsemőt, mielőtt még „jól kezelhetővé” válna, azaz beleszokna a szeretetlenségbe. Sétánk a Lóczi utcai otthon felé kanyarodtak általában, emlékezhetek a télen is napfényes teraszra. (A gondozóknak a szigorú előírás szerint nem volt szabad magukhoz szoktatniuk a csecsemőket, hiszen akkor még nehezebben viselték volna, hogy egyéves korukban, majd háromévesen és később az iskolai rendszer évjáratához igazodva szabályos időszakonként mindegyiküket kiszakítják a családot imitáló közösségből, amelyben talán gyökeret verhetek volna.) A veled kapcsolatos reménykedéssel, majd reményeim ismételt szétfoslásával könnyebben kezelhető, elhagyott gyerekké torzultam. Ne félt, de ne is próbálj meg szeretni, kívántam később, mert sötéthez szokott a szemem, és megvakítana a szereteted.

– Amikor felozslatták a Céget – fedte föl váratlanul kártyáit uszodai ismerősöm, és maga elé húzta a hamutartót, miközben mélybarna szeme az arcomon kalandozott –, kaptunk néhány részvényt. – Először hallottam ezt a fedőnevet, hogy Cég, mégis értettem, miről beszél, készen voltam a talány megfejtésével már akkor is, amikor úgy fogalmaztam magamban, hogy: mintha kihallgatáson volnék. Az elbocsátott Légió egyik tagjával beszélgettem tehát a harmadosztályú vendéglőben. Tudtam azt is, hogy milyen részvényekről van szó, mert egy társasutazásunkon a sofőr, tankolás közben, fölvilágosította utasait róla. Elkomorodhattam. – Ez kizáró ok arra, hogy találkozzunk? – kérdezte ismerősöm. Undort éreztem (önmagam iránt). – Zavarja az igazság? – kérdezte. – Zavar – nem válaszolhattam mást. Lassan föl is álltunk, elővette kopott tárcájából egyetlen papírpénzét, egy ezrest, hiába próbáltam tiltakozni, hogy legalább osszunk meg a költségeket, ragaszkodott hozzá, hogy ő fizessen.

(*A harmadik igen.*) (*Ott feküdt a friss, agyonmosott lepedőn egy pokróccal letakarva. Érzéketlen volt, eszébe jutott tagadó mondata, a „nem akarok élni!”.* Meglepődött azon, hogy tovább

már nem szükíthetőnek gondolta nemrég, de lám, tud még annál rövidebbet is. „Nem élek” – erre a következtetésre jutott. Egy vekker tiktakolása kergette a port a csipketerítőkkal letakart polcon. A csipkék szegélye a peremen túlra lelógott. Sosem értette, miért tart zöld növényt a lakásban az, aki nem ért a növényekhez, hacsak nem azért, hogy a sárgásbarna levelekkel halódó cserpes növény szívóosságát próbára tegye. „Amióta anyám a kórházban van – szabadkozott a férfi, amikor beléptek a lakásba –, itthon fölborult a rend.” Valójában rend volt. Rend és por mindenütt. Öltözni kezdett, mielőtt ő is a lakás tartozékává vált volna, igyekezett, hogy mielőbb túl legyen a gépies cselekedeteken, azokon is, melyeknek az előbb még az ágyban odakölcsonzta magát. Fölemelte blúzát a székről, ezzel nappali álmából fölvert egy molylepkét. Eszébe jutott első szerelme, a mindent elsőprő harminc évvel azelőtti boldogság, ami miatt éjszakánként alig tudott aludni. Egyszer például egy éjjeli lepke szárnyrebbenésére ébredt, vagy legalábbis szerette volna azt hinni, hogy arra ébred, hogy érzékelése annyira kiélesedett, hogy az emberi fülnek érzékelhetetlen neszek is fölverik. Sajnálta akkoriban az atvással töltött időt, valószínűleg nem is a moly, boldogságának tudata verte ki az álmat a szeméből. Olvasta valahol, hogy az üres időben, járműre várva, sorban állva egy boltban, a bankban stb. a felnőttek kilencven százaléka gondolatai a szerelem körül forognak. Érdekes, bár érthető, gondolta, hogy épp most, ebben a helyzetben jut eszébe ez az ide nem illő szó. Az ajtóra pillantott, van-e benne kulcs. Volt. „Vajon hogy fogok innen szabadulni? Csak egyszerűen elfordítom a zárban, köszönök, aztán kilepek?” Nem tudta eldönteni, hogy jelent-e valamit a kulcs a zárban, s ha igen, jót-e vagy rosszat. Valamiről biztosan beszéltek közben a nyitott könyhaajtón be-beszóló férfival, mert emlékezett kellemes hangjára, de meg nem mondta volna, mit, váltig azon töprengett, miért zárja magára az ajtót a saját lakásában? Hacsak nem azért, hogy figyelmeztesse vendégeit, hogy: csapdába estek.

Máig sem értem, hogy történt, hogy nem. Egy hónapig a szüleim vigyáztak rátok – csaknem tizenöt éve már –, amikor ösztöndíjjal Madridban voltam. Reggeltől délutánig dolgoztam a Cervantes Könyvtárban, végtelen magányomban, a kéthetes ösztöndíjat egyhavi időtartamra osztva be, barátok és társaság nélkül, egy lehangoló panzióban, ahol egyetlen negyvenes körte szórta beteg fényét az ablaktalan szobára. Úgy élttem, mint egy remete, teljes magányban, ha nem is bogyókon és gyökereken, hanem olcsó kifőzések kétfogásos menüin; korán kelve és korán nyugodva le a szűk vaságyon; szüntelen hárítva a portás tolakodását, aki üres délutánjain bekopogott, lábát az ajtórésbe tette, és én alig tudtam kilökdöсни a folyosóra. Eljátszottam a gondolattal, hogy egyedül vagyok a világon, nem vagytok ti sem. Állandóan éhes voltam, gondolataim vagy az evésen jártak, vagy a testi vágyon. Sokszor álmodtam apámról is, aki akkor már hat éve nem élt. Szép halála volt, ahogyan mondani szokás (hamar végzett a szívromham velem), gyakran gondoltam arra, hogy tanácsot kéne kérnem tőle. Lehet, hogy él még valamilyen köztes állapotban, hiszen nem láttam meghalni. El akartam mondani neki, hogy pókháló vékonyságú leveleket kapok tőle, melyeket részeges, otthoni postásnőnk kézbesít. A lépcsőkorkláton áthajolva alig érem el kinyújtott kezét, és a levél egymásra tapadó sorai ujjaim között szétszakadnak. De visszatérve a történetre tehát: megbeszéltem veletek, hogy amikor az alagút végén látom már a fényt, fölhívlak titeket. Úgy számoltam, hogy ez félidőben meg is történik majd, kértem, hogy legyetek otthon 17-én, csütörtök délután hat órakor. (A levél tizenkét nap alatt ért Budapestre, tíz alatt haza, nem tudtam hát friss híreket rólatok, ti sem rólam. Húgod ákombákomokkal sűrűn teleírt, telerajzolt leveleiből kiderült, hogy nagyon hiányzom neki. Jobb napjaimon őt láttam a fekete hajú, hosszú szoknyás kicsi lányokban. Egyszer az egyik öt éves forma rám is köszönt: *Buenos días, señora!*, én boldogan

köszöntem vissza, de rögvést el is szégyelltem magam, mert fiatal hölgyre valló önérettel kiigazított: „Nem önnek köszöntem, asszonyom!” Visszaautasításától megszégyenülve mentem tovább. Köszönésére a hátam mögött haladó nő válaszolt. A te gömbölyű és bizakodó betűídet pedig – egyszer így, másszor úgy – elvesztett boldogságunk visszatérésének ígérete- vagy éppen cáfolataképp olvastam újra. Ha arra gondoltam azonban, hogy milyen jó lesz hallanom a hangotokat, rögvést el is bizonytalanodtam, hátha visszaautasító leszel. Elképzeltem, hogy aznap pingpongversenyt szerveznek az iskolában, vagy tájfutáson vennél részt, de miattam nem mehetsz, vagy abba kell hagynod a versenyt. Tártottam attól, hogy anyám túlhangsúlyozza fontosságomat, és ez benned visszatetszést kelt. Szorgalmas jegyzetelgetéssel, luxusáron történő múzeumlátogatásokkal igyekeztem hátrítani rossz gondolataimat. Egy reggel aztán a könyvtárba menet láttam egy plakátot, mely szerint Bardem filmjét, a *Fő-utcát* vetítik egy nem túl drága, belvárosi moziban. Tíz alkalomra szóló utazási bérletem volt, takarékoskodnom kellett a pénzzel, csak nagy távolságok esetén szálltam buszra, trolira. Gyalog indultam neki a Princesán a moziba aznap délután is, jelentős ráhagyással. Már megvettem a mozijegyet, a kezdésig maradt vagy félórám, tovább sétáltam néhány utcányit, amikor észrevettem egy nagy üvegtáblás irodát vagy üzlethelyiséget egy sarkon; a cégtábla szerint a: *Beszélgetések Termét*. Elég sokan várakoztak bent, gondoltam, szétnézek a kivilágított előcsarnokban, kivel és miről lehet beszélgetni? (Szerettem volna megkérdezni apámat, lehetnek-e olcsó kalandjaim? Szakasztott, mint ő a nőkre, úgy vágyom én is a férfiak bársonyos bőrére és hosszú ujjaiak érintésére, mondtam volna neki. Mintha semmi további célja nem volna vágyakozásomnak, csak az esztétikai élvezet, nem következne az egyik lépés a másikból, vágyaim ártatlan báránynak tettették magukat, mintha megállhatnék a teljes önfeledtség pillanata előtt, megelégednék az- zal, hogy végigfuttatom ujjaimat a szájuk vonalán, vagy meztelen mellkasukra hajtom a fejemet. Megtehetem-e, hogy nem mondom meg a nevemet; és – mihelyt kilépek egy ajtón – ismeretlenné válok, ahogyan ők is azok maradnak majd nekem? Ilyesfajta kérdésekre szerettem volna kikényszeríteni apám igenlő válaszát. Ő azonban hallgatott egészen az Amerikából való hazatérésünk éjszakájáig. Amikor elbúcsúztam K.-tól, akivel egy kölcsönlakásban találkoztunk az első éjszakán, akkor szólalt csak meg mögöttem (a mindenszentek és halottak napja közötti ködben, amikor táskámban a kulcsot keresgéltem, hogy kaput nyissak), akkor szólított meg: „Helyesen élsz!” – Talán közben már azt is kitaláltad, hogy mi volt az üvegtáblás üzlet- vagy irodahelyiség? A posta távhívásokat bonyolító központi hivatala. Moziba menetelem napja épp április 17-ére esett, csütörtök volt, a hatszögletű óra a falon éppen háromnegyed hatot mutatott. Pontosan akkor telefonáltam hát, amikor a hívásomat vártátok. Húgod vette föl a kagylót, aztán anyám következett, végül te is befutottál (pingpongversenyed volt az iskolában). Biztosan lehet ésszerű magyarázatot adni, a tudatalatti működésének tulajdonítani, hogy nem feledkeztem meg a hívásról, holott rövid időre ugyan, de ti is kiestetek a fejemből. A hála testetlen érzése töltött el, hogy nem kellett csalódnodok bennem, hogy betarthattam a szavamat.

A titkosszolgálati ember hamarosan meg is jelent a sivár szobában a virágos zománctálcára helyezett szendvicsekkel. Egyfelől éhes volt, másfelől úgy gondolta, hogy nem sértheti meg alkalmi partnerét a visszaautasítással, ha ugyan kiengedi a szobából, beleharapott hát a kenyérbe. A disznózsírral megkent, Lajta sajtos szendvics szétkenyődött a fogai között. A zsír gyerekkora legkeservesebb, szülei nélkül töltött tanyai tartózkodásának hónapjaira emlékeztette, ízéből – szeren-

csére – nem érezte ki az ól, a moslék, a kan szagát, amitől mindig fölfordult a gyomra; inkább az állaga volt undorító. Nézte a férfi uszodából jól ismert kisfiús, sima felsőtestét. Nem érzett iránta még csak futó gyöngédséget sem, feje nem pihent volna meg sima mellkasán, bár azt hitte, elveszettségében minden áruhárra kész.

Együtt indultunk a vendéglőből a megállóhoz. Úgy hordoztam magammal a férfi társaságát, mint egy bozótosban tett kirándulás után a kabátomra ragadt bogáncsot, a Moszkva térig, és onnan az ötvenkilencessel még néhány megállónyira, ahol a bogáncs levált a kabátomról és leszállt, mert – mint ahogyan nemrég mondtam, arrafelől lakik. Elképzeltem a lakását (az anyja kórházban volt egy ideje). Talán följárnak hozzá a nők, és segítenek a takarításban is, vagy főznek rá, gondoltam. Ha ugyan nőkkel üti el idejét. A szomszédok nem sokat tudnak róla, mesélte, mert lakása zárt folyosóról nyílik, így ellenőrizhetetlen. Biztosan van egy titkos szekrénye, iratok, rekeszek, ahonnan előveszi aktáit, taktikai játékba kezd, fényképeket rak ki. Jó megfigyelőnek bizonyult velem szemben is, új dossziét nyit tehát, találó megjegyzéseket fűz viselkedésemhez. *„Két felnőtt lánya van. A Bölcsészkaron irodalmat tanít. Barátságos, kereső alkat, de vigyáz magára, a döntő lépés előtt visszatáncol. Van benne valamilyen értelmiségi gög. Az elmúlt rendszerről ellenségesen nyilatkozik, önmagáról nem szeret beszélni, viselkedése feszült. Az őt megfigyelő joggal tart attól, hogy kijön a sodrából, vagy sarkon fordul, és faképnél hagyja. Vannak gyenge pontjai, melyek felől jól megközelíthető, ezek – amennyiben folytatódik a kapcsolattartás vele – konkretizálандók.”* – Megszoktam már, hogy nevetség tárgyává teszel magad és önmagam előtt. Elszigeteltségérzésem ma este is csúcspontjára ér majd, és tengere elnyel, de holnap reggel, örökös túlélő, a felszínre visszaecickélek. Nem rossz idegennek lenni még gyermekünk előtt sem (ha már megmártóztunk a mélyben). Történetem elmondásával megpróbáltam elnyerni rokonszenvedet, de elérni nem akarok semmit, mert félek a változástól. Hogy: száműzz a boldogok közé, hogy újra megszüless nekem? Készületlenül ér, hogy átölelsz, a két egyforma dzseki átöleli egymást – ettől összezavarodom (*„abban a hitben leszek még hosszú ideig, hogy csalódsz, és csalódásod egy idő után számodra is nyilvánvalóvá válik”*). Merő gyöngeségből egy pillanatra mégis válladra hajtom a fejemet.

Határ Győző

ELMEHÁBOR

csészédből a kávé kiloccsan
elnézem a kezed remegését:
így illant el izom- és szellemerő –
elmédből az épség és a szépség
lesznek majd akik emlékeikből
akik szívükből számkivetnek
ne törődj vele hogy elborult:
elborult elmével is szeretlek

mert én ma is: úgy tartogatlak
aki nekem te mindig is voltál
élő klenódium – felnyílóban
a szentségtartó szárnyasoltár
szerelemnek fél évszázada
egyenként-édes ötven éve
te a rettegett kirekesztésnek
elejtésnek nem leszel kitéve

nekem így is: vagy aki voltál
emlékeimben ki betölti vágyam
még az Elfekvő ágybörtönében
is: bilincsbe verve a vaságyon
tán elképzeled: *vagy* – élsz mozogsz
álmodban régi táncodat lejtéd
de nyomban vak csend a telefonban:
mi volt mikor volt elfelejtéd

az őzet ízenként így falja fel
az óriáskígyó elmehábor
a szürke kéreg borulatán át a
múlt tenger gyertyája nem világot
lesznek majd akik emlékeikből
akik szívükből számkivetnek
ne törődj vele hogy elborult:
elborult elmével is szeretlek

Rába György

ÁRNYÉKBIRODALOM

Mikor a fák elhagyják árnyékukat
mikor a minden színt befaló
sötétség az árnyék uralkodó
csak a szorongás néma kutyái csaholnak
az éjszaka a vízumtalan
a kormánytalan ország
kapaszzkodol emlékek málló partfalába
volt naspolyaszín asszony féltekéibe
buksi előképed papírforgóiba
vizsgák előtt bordádon doboló indulóba
a fölötted lakó padlónyikorgatásába

akkor se kezdeted se szemhatárod
jövőbe sandító szemed leragadt
szoborrá kövült benned az idő
nincs többé semmi lehető
csupán ábrándok konfetti úrhajói

ELROMLOTT AUTOMATA

Az élet szürkülete
elromlott automata
kiveti hajigálja
a hasztalan beleesett
most a mába öklendezett érméket
rémülten kapkodsz
próbálsz összeszedni
kiperegnek ujjaid közül
nem is tudod már
a választott billentyűket
milyen célra nyomtad le
a mentett pénzdarabokat
nézegeted eltűnődöl
mire is használd

Anita Nair

VITRIOL*

Greskovits Endre fordítása

Ebenezer Paulrádzból nem Isten csinált kövér embert. Hanem én.
Én, Margaret Sánti, méghozzá merő bosszúvágyból. Hogy szézzúzzam önérzetét, és létét a puszta alapjaiban rendísem meg. Hogy megszabadítsam a világot egy olyan teremtménytől, aki – ha olyan marad, amilyen volt – továbbra is együgyű örömmel aratná a bánatot.

* Részlet a szerző LADIES COUPÉ című regényéből.

Az életet alkotó öt elem közül én a vízhez sorolom magam. A vízhez, amely nedvesít. A vízhez, amely gyógyít. A vízhez, amely felejt. A vízhez, amely elfogad. A vízhez, amely fáradhatatlanul árad. A vízhez, amely rombol is. Mert az oldás és rombolás képessége ugyanúgy a vízhez tartozik, mint a nedvesség.

A vegyszerek világában a víz az univerzális oldószer. Alkalmazkodik mindazok természetéhez, akik befogadják. Ám csupán azért, mert hasonló vagyok hozzá, még nem vagyok víz. Ezt a hibát követte el Ebe. Legyintett rám, mert jelentéktelennek vélt. Úgyhogy nem maradt más eszközöm, mint megmutatni neki, milyen a víz valódi természete, és milyen hatalmas az ereje. Hogy a víz különböző formái alakítják a földet, a légkört, az eget, a hegyeket, az isteneket és embereket, a vadakat és madarakat, a füvet és a fákat és az állatvilágot a férgékig, legyekig meg hangyáig bezárólag. Hogy mindezek csak a víz különféle formái. Hogy a vizet csak óvatosan szabad terhelni, különben agyonnyomja az embert! Ez volt az első lecke, amelyet meg kellett tanítanom neki.

E hosszú évek során én szilárd halmazállapotba dermedtem. Ebben az alakban nem nagyon tudtam változtatni a dolgokon. Hagytam magam lebegni az idő felszínén, nem törődtem vele, mivé lett az életem.

Szilárd állapotomban elfelejtettem, mit jelent víznek lenni. Aztán valami kattant bennem. Valami történt. Egy kémiai változás.

Van egy szakszó arra a vízre, amellyé változtam. Szuperkritikus víz. Ez felold nagyjából mindent, amiről a pusztá víz még csak álmodni sem mer. Olyan hevesen tombol, hogy elemésztí és elpusztítja azokat a mérgeket, amelyek megölnének mindent, ami természetes és jó.

*

Amikor reggel felébredtem, nem éreztem úgy, hogy ez a nap különbözne a többitől. Elvégeztem a reggeli feladatokat, és elsétáltam az iskolába, ahogy szoktam. Már csak néhány perc volt hátra a reggeli gyülekezőt jelző csengetésig, és én a labor ablakához léptem. Onnan láttam az udvar java részét, a felsős osztálytermeket és a távolban az iskola kapuját. A kapun a szokásos számú későn jövő tolta befelé a biciklijét.

A nagyobb gyerekek ritkán késnek. Tulajdonképpen korábban is jönnek, mint kellene. Ebenezer klikkjének éber szeme előtt ezekben az értékes percekben zajlik az iskola folyosóin a rohangálás, a szerelmes levelek odacsúsztatása, a puhatolózó simogató, az ifjonti álmok szövögetése.

A kisebbeknek nincsenek olyan hormonjaik, amelyek hajnalban felpattintják a szemhéjukat. Eljön az idő, amikor ők is érzik majd a tinédzszerkor noszogatóját, amikor kinővik a rövidnadrágot meg az inget, és jóval azelőtt lépnek be az iskola kapuján, hogy kellene. Most azonban, ha elkésnek és a rohanástól kifogynak a szuszából, még meg kell küzdeniük az ügyeletes tanárral és diákkal.

A csengő megszólalása előtt három perccel becsukták a kaput. És az ügyeletes felírta azoknak a gyerekeknek a nevét, akik kívül rekedtek. A neveket kitépték a faliújságra, és a vétkesek késésének gyakoriságától függően kiosztották a büntetéseket.

Nyújtogattam a nyakam, hogy jobban lássam az ügyeletes tanárt. A kapu istenét és a gyerekek aznapi kínzóját. Tartása ismerős és eltéveszthetetlen volt. Kissé szétvetett láb. Hátral összekulcsolt kéz és egy vékony nádpálca, amelyre a jobb kéz ujjai finoman rásimulnak – maga a tekintély minden ízében, az öntelt igazságosság minden porcikájában. A megtestesült iskolaigazgató. A férjem. Ebenezer Paulrádzs.

Az ég a frissen öntött ón színét viselte. Kékes árnyalatú, ezüstös felület, amelyen a nap előrehaladtával szürkés oxidréteg alakul ki. Porfelhők kavarogtak elő a pályák tágas tereiről. Ahol lábak százai dobognak, még a legszívósabb fű sem marad életben. Azt a néhány hajtást, amely pimaszul kidugta zöld fejét, könnyörtelenül kihúzták, és a komposztba hajították, mert így rendelte el Ebenezer Paulrádzs – a levelek, a fű és az emberek pusztítója.

Csak álltam ott, és néztem, hogyan szemléli királyságát. A pálca volt a jogara; az általa gyakorolt hatalom szimbóluma. Meglendítette a pálcát, és én szinte láttam a felső ajak biggyedését, hallottam a hangot, amely alig néhány decibel csupán, mégis másodpercek alatt darabokra zúzza egy gyermek önérzetét. És ráébredtem, hogy jobban gyűlölöm, mint életemben bárkit is.

Kimondtam a szavakat: GYŰLÖLÖM. GYŰLÖLÖM A FÉRJEM. GYŰLÖLÖM EBENEZER PAULRÁDZSOT. GYŰLÖLÖM. GYŰLÖLÖM. Vártam a mennydörgést, a becsapódó üstököst, a forgószelet, a porvihart... azt a természetfeletti jelenséget, amely az ilyen nagy horderejű és talán szentségtörő kinyilatkoztatásokat kísérni szokta.

Az ég továbbra is kékes ezüstsínű volt, a szél mindössze a fikuszfa leveleit suhogtatta, és én tudtam, hogy az ilyesféle túlzásokkal élő irodalom újfent hamisnak bizonyul.

Hátat fordítottam az ablaknak. Enyhe kénzág lebegett a helyiségben. Az asztalokon csillogó laborfelszerelések – kémcsövek, főzőpoharak és pipették – sorakoztak a reggeli kísérletekhez. Ez az én világom. Olyan világ, amely takarosán szilárd anyagokra, folyadékokra és gázokra oszlott. Kiszámítható és szabályos világ, amelyben az elemek összetétele meghatározza viselkedésüket. Itt nincs helye túlzásnak és káosznak. Az én birodalmamban rend és nyugalom uralkodott.

Éreztem, hogy megkönnyebbülés tölt el. Tiszta, színtelen, szagtalan, sűrű megkönnyebbülés.

Már nem voltam bizonytalan. Érzéseim, amelyek mostanáig nem árulták el kémiai szerkezetüket, a felszínre bukkantak.

Annyit tűnődtem, mit érzek iránta. Honnan tudja az ember, hogy szeret-e vagy gyűlöl egy férfit, esetleg csupán közömbös vele szemben? Hogyan méri az ember, amit érez? Kémcsővel vagy pipettával? Spatulával vagy mérleggel?

De most már tudtam. Béke áradt szét fényesen bennem, miközben lesiettem a lépcsőn. Gyerekek haladtak el mellettem rendezett sorokban. Lépcsőház-ügyeletesek álltak mindkét lépcsőnél, nehogy a diákok lökdössék vagy rángassák egymást. Ez sokkal nagyobb bűn volt Ebenezer Paulrádzs szemében, és sokkal rettenetesebb büntetéseket osztott érte.

Nem mintha testi fenyítéshez folyamodott volna. Ő egy testetlen világ helytartója volt. Egyszerűen megtudta, mi az illető diák kedvenc foglalatossága, és eltiltotta tőle egy hétre vagy ameddig jónak látta. Az egyiket a könyvtártól. A másikat a gyeplabdától. Nem vehetsz részt az iskolai futballmeccsen. Nem képviselheted az iskolát a vetélkedőn. Próbáltam én mondani, hogy valószínűleg másképp is lehet fegyelmezni a gyerekeket, hogy nem kell ennyire eltúlozni a dolgot. De ő úgy tett, mintha nem hallaná. Ebenezer Paulrádzs nem figyelt senkire, csak önmagára.

Ezt már ránézésre is tudni lehet róla. Ahogy a pódiumon áll, és szemléli, amint hadai felsorakoznak. A kicsik elől, a magasabbak hátul. Alsó tagozat és felső tagozat. Bátyja, néneje, szomszédja, barátja. Tisztes agg virgonc suhancsal...* Mindegy, kik ők, ami-

* Rakovszky Zsuzsa fordítása.

kor Ebenezer Paulrádzs előtt állnak, mindannyian megkukult, elkerekedett szemű szivaccsá változnak, akik beisznak minden szót, minden árnyalatot, minden hangszínváltozást, amellyel ő naponta köszönti őket. Ebenezer Paulrádzs félelmet kelt; kétlem, hogy valaha csodálták, szerették vagy imádták a gyerekek úgy, ahogy más tanárokat. Ami a klikkjét illeti, ők kapitányuknak tekintették: jó és igazságos kapitányuknak.

A klikk két lépéssel mögötte állt a pódiumon. Csak én, Margaret Sánti álltam külön. A gyerekek mögött, hogy megdorgáljam a felsősök mocorgóit, viccelődőit és főkolomposait. De ahol álltam, onnan félrehajtott fejjel csak az ő arcát láttam. Olyannak láttam Ebenezer Paulrádzsot, amilyen igazából volt.

*

Volt idő, amikor vörös csiszolóporral kente be a gondolataimat. Finomra porított vas-oxiddal; rózsapiros porral, amellyel értékes fémeket, gyémántot és álmokat csiszolnak. De ahogy a vas-oxid rozsdává változik, úgy változtak át a közös életünkhöz fűzött reményeim is.

Alig voltam huszonkét éves, amikor Ebenezer Paulrádzzsal találkoztam. Akkor éppen a diadal hullámán lovagoltam. Kihirdették az egyetemi eredményeket, és én aranyérmes lettem abban az évben.

– A kémiai tudomány aranyermese. Mindig jó tanuló volt, de ez... – mondogatták a szüleim nagy büszkén mindenkinek, aki kérdezte. – Szeretnénk, ha tovább tanulna. Ha doktorátust szerezne, és talán elmenne Amerikába, ahol nagyra értékelik a hozzá hasonló elméket – tették hozzá, bízva abban, hogy álmaikban én is osztozom.

Én nem tudtam biztosan, hogy tovább akarok-e tanulni, vagy hogy el akarom-e hagyni Kodáikanált, ahol élünk. Szerettem otthon lenni. Szöszmötölni a kertben, hosszasan, lustán szundikálni délutánonként, és ott volt Ebenezer Paulrádzs is. Akkorra már beférkőzött az életembe, gyengítve a tudósi ambíciókat és a szülői vágyakozásokat. Ebenezer Paulrádzs azt akarta, hogy én is tanár legyek, mint ő.

Az egyetemi évek során végig olyan keményen tanultam, hogy kevés időm maradt a fiúkra vagy az igazi romantikára. Időnként elolvastam egy Mills & Boons romantikus könyvet, és elábrándoztam arról az időről, amikor majd találkozom valakivel, aki olyan, amilyennek egy férfinak lennie kell. Valakivel, aki akár egy romantikus regényben is szerepelhetne.

Mindig azt hittem, hogy a finom vonások érzékenységről árulkodnak. Ebenezer Paulrádzs vonásait finoman metszették, azonkívül magas volt és jó felépítésű, kreol bőrrű. Azonnal beleszerettem, amikor megpillantottam a templomi ifjúsági összejövetelel. Ki lehet ez a pompás külsejű férfi? – tűnődtem, miközben újra és újra szemügyre vettem. Egyszerűen öltözött, nem hatott rá a divat, amely nemzedéktársaimat uralta. Magában álldogált, és én ebben a tartózkodásban méltóságot láttam. Olyasvalakinek tűnt, akit az én kedvenc Mills & Boons-szerzőim jóváhagynának, és szerettem volna jobban megismerni. Aztán amikor énekelni kezdett, tudtam, mindent odahagynék, csak hogy az enyém legyen. Éneklés közben a szemembe nézett és elmosolyodott. Ő is ugyanazt érzi irántam, repestem.

Glóriaként viseltem boldogságomat. Foszforeszkáló fénykörként. Amely ragyog a sötétben. Fényt és nevetést áraszt.

Két hónap múlva, mielőtt a botránynak akár a gondolata is felmerülhetett volna, Ebenezer Paulrádzs azt tette, amit elvártak tőle. Összehozta a szüleinket, és kitértük az esküvő időpontját.

– Micsoda huncut lány vagy te! Miért nem szóltál eddig róla? – ugratott Sara nővérem, amikor Ebenezer Paulrádzs és a szülei távoztak. A nappaliban üldögéltünk azon a téli délutánon, és a második csésze teát ittuk.

Zavartan elmosolyodtam.

– Nem tudtam, hogyan fogadtátok. Hogy alkalmasnak tartanátok-e...

– Miért gondoltad, hogy nem tartanánk alkalmasnak? Akkor se találhattunk volna jobb partit neked, ha magunk keressük – hahotázott a sógorom.

– Csodálatosan fest majd öltönyben; azzal a széles vállával meg a szálfaegyenes tartásával – áradozott anyám. Bolondult a külsőségekért. Energiái javát a házra tékozolta. Apám gyakran viccelődött azon, hogy akár a padlóról is ehetnének. De most nem viccelt, amikor így szólt:

– És milyen intelligens meg elbűvölő. De ez nem csoda. Mindenki tudja, hogy a Tricsiben élő Paulrádzs család előkelő. Sok-sok ügyvéd, bíró, tudós, magas rangú tisztviselő, és mind Paulrádzs... a gondolkodó emberek fajtája!

– Ha engem kérdezel, borzasztó jó fogás. Csak huszonkilenc éves, és máris egy ilyen nagy hírű iskola igazgatóhelyettese – mondta a nagybátyám.

– Jól néztek ki majd együtt. Ő magas és sötét, te meg törekeny és csinos vagy. Mint egy lovag meg a hölgye – suttogetta a fülembe a nagynéném, aki ugyanakkora becsben tartotta Walter Scottot, mint a nagybátyámat.

Mennyire csodálta a családom. Én meg sütkéreztem a dicséretekben, amelyekkel elhalmozták. Ő az enyém volt, és én vittem az életükbe ezt a bámulatos embert.

Az esküvő előtti estén anyám bejött a szobámba. Az én bolondos, vidáman csacsogó anyám hirtelen komoly lett. Azért jött, hogy betömje a réseket, amelyeket a pap hagyott, amikor tájékoztatott a házasságnak nevezett szentségről. Anyám elmondta, mit jelent feleségnek lenni. Beszélt a lojalitásról, amellyel a férjemnek tartozom. A hűség-ről. Arról, hogy nagyobb erőfeszítéseket kell tennem a férfinál, ha sikeres kapcsolatot szeretnék. Elmondta, hogy gyakran váláshoz vezet, ha a nő nem teszi meg ezeket az erőfeszítéseket. Beszélt a szexről, csak ő ezt a házasság testi oldalának nevezte. És hogy a jó feleség soha nem mond nemet, még akkor sem, ha nincs kedve hozzá. Türelmesen hallgattam, és közben azon tűnődtem, tényleg azt hiszi-e, hogy semmit sem tudok a házasságról meg a szexről. Szűz voltam, mint minden jó családból való lány házasság előtt, de Ebenezer Paulráddzsral már váltottunk néhány lopott csókot és puhatolózó simogatást. Azonkívül tőle eltérően én ahhoz a férfihöz készültem hozzámenni, aki-be beleszerettem, és nem olyasvalakihez, akit egyszerűen az alkalmassága miatt választottak nekem.

Anyám távozása után néhány perccel apám lépett be. Kíváncsi voltam, mit akar mondani. Az én rendszerint hallgatólag apám, aki minden áradozást, magyarázatot és beszédet szószátyár anyámra hagyott. Félretolta a kivasalt és összehajtogatott szárik kupacát, amely elkísér majd új otthonomba, és leült az ágyra. Rám nézett, és elmosolyodott.

– Holnap lesz a nagy nap – mondta.

Bólintottam.

Apám megfogta a kezem.

– Derék ember. Ebenezer mellett nagyon boldog leszel.

Miért próbált meggyőzni olyasvalamiről, amit én már tényként fogadtam el? De bólintottam és mosolyogtam, mert örültem a szavainak. Azt akartam, hogy mindenki ugyanannyira szeresse Ebe-et – mert így hívtam akkoriban –, amennyire én.

– Erősnek és ügyesnek látszik. De lány szíve van. Érzékeny lélek – mondta apám csendesen. – Aki ennyire szenvedélyesen szereti az irodalmat, az érzékeny ember – tette hozzá apám, aki mérnök volt az elektromos műveknél és titokban költő.

Zavartan bámultam rá.

– Gondoskodnod kell róla, és vigyáznod, hogy sohase bántsod. Nem viselné el, ha bántanád.

Megint bólintottam. Hogy én bántanám Ebe-et? Miről beszél az apám?

Amikor magamra maradtam a szobában, tekintetem Ebe fényképére tévedt, amelyet eljegyzésünk után már kitehettek a toalettasztalomra. A családom ugyanannyira szerette, amennyire én. Nagyon boldogok leszünk együtt.

*

A szerelem színtelen, illékony folyadék. A szerelem gyújt és éget. A szerelem nem hagy üledéket – nincs se füstje, se hamva. A szerelem tiszta szesznek álcázott méreg.

Abban az első évben az Ebe iránt érzett szerelmem úgy működött, mint az oldószer. Enyhítette a konokságot, gyengítette a céltudatosságot, amely addig lelki felépítem részét képezte. Úgy megrészegültem az érzéseimtől, hogy csak vele akartam lenni. Hogy örömet szerezzek neki. Hogy ezer módon megmutassam neki, mennyire szeretem. Minden más lényegtelen volt.

Mintha valaki gázmaszkot rakott volna az arcomra, és kloroformmal kábított volna el. Számoljon visszafelé. A házasság első napja. A nászéjszaka. Az esküvő napja... Mindent, ami azelőtt volt, sokréteggel celofán rejtett.

Abból az évből csak a kereskedelmi vásárra emlékszem, amely Kodáikánálban nyílt. Egy estét töltöttünk ott, hogy háztartási cikkeket vásároljunk. Kókuszszőnyeget az ajtó elé; rongyszőnyeget az ajtótól a konyháig; üvegtányérokat és mindkét oldalán használható ágytakarót. Kifordítva, befordítva. Kettőt egy áráért. Ettük a vattacukrot, és éreztük, hogy rózsaszínje cukorkristályokká olvad a szánkban. Kéz a kézben ragyogtunk egymásra. A szerelem folyékony üzemanyag volt, amely életünket hajtotta.

Esküvőnk után tizenhét hónappal teherbe estem. Amikor hazaértünk a szülészetről, olyan izgatott voltam, hogy nem vettem észre Ebe hallgatagságát és zárkózottságát. Fel akartam hívni a szüleimet, hogy elmondjam nekik a hírt. Ki akartam állni a tetőre, hogy szétkürtöljem: „Gyerelem lesz!”

– Maragatam – mondta Ebe a szokásosnál lágyabb hangon. Akkoriban Maragatamnak hívták. Azt mondta, mindenki Margaret Sántinak nevez. Azt mondta, a Margaret is, a Sánti is köznapian hangzik, és én költőibb nevet érdelek. Úgyhogy ez volt az ő külön elnevezése. Maragatam. Tamilul smaragd. – Maragatam. – És én ragyogtam. Tüzes, zöld, belső fénnel. – Maragatam, nem vagyok benne biztos, hogy kell-e nekünk most gyerek – mondta.

Vajon akkor éreztem először, hogy a nyírfakátrányéhoz hasonló szag üti meg az orromat? Amikor a mérgező, ártalmas metanolt szalicilsavval melegítik, és néhány csepp tömény kénsavat adnak hozzá, metil-szalicilát keletkezik. Szaga hasonlít a nyírfakátrányéra. Az etanolnak – vagy amit szerelemnek gondoltam – nincs ilyen szaga. Már akkor tudnom kellett volna. De annyira szerelmes voltam, hogy csak azt akartam, amit ő.

Mi értelme doktorátust szerezni? Diplomázz le, hogy taníthass, aztán mindig együtt leszünk.

A hosszú haj nem áll jól neked. Vágasd le. Szébb leszel rövid hajjal.

Tényleg minden vasárnap el kell mennünk a templomba?

Nem hiszem, hogy bölcs dolog, ha ilyen útszéli bódéknál eszel bhélpúrít. Mindig elmehetünk vendéglőbe...

Várjunk, amíg beindul a pályánk, csak aztán legyen gyerekünk. Itt vagyunk egymásnak. Mi kell még?

Úgyhogy beleegyeztem az abortuszba.

– Semmit nem fogsz érezni – mondta, miközben végigmentünk a kórház félmagán szárnyának folyosóján. Mindent előkészített. Nekem csak vele kellett mennem. – Hosszan beszéltem erről az orvossal, és azt mondta, nincs mitől félned. A hetedik hétben az a dolog a méhedben alig több egy zigótánál.

Meglepetten néztem föl. Ebe ritkán használt tudományos kifejezéseket. Jobban szerette a költői és néha helytelen változatokat. Ezért amikor a zigóta szót használta, agyam valamely rejtekéből előbukkant egy tankönyv részlete: „Fogantatásnál a haploid sejtek, a spermium és a petesejt, amelyek csak egy részét tartalmazzák a személy kialakulásához szükséges génanyagnak, új biológiai entitást hoznak létre. A spermiumtól vagy a petesejttől eltérően a diploid zigóta egyedi emberi genotípussal és a teljes differenciálódás képességével rendelkezik, amely nélkül nem fejeződhet ki emberi élet. A haploid spermium és petesejt csupán része az emberi élet lehetőségének. A zigóta biológiai emberi élet.”

Megtorpantam, és megfogtam az inge ujját.

– Ebe, nem vagyok biztos ebben. Nem érzem helyesnek. – Amikor láttam, hogy az ajka elvékonyodik, hozzátettem: – Szerintem az egyház se hagyná jóvá.

Beletúrt a hajába, és felsóhajtott.

– Először is, a Biblia sehol sem említi az abortusz szót. Másodszor, ha megnézed az egyház történetét, látni fogod, hogy csak egy bizonyos időpont után tiltja az abortuszt. A „lélek beköltözése” után, amely csak nyolcvan nappal a fogantatás után történik meg. Arisztotelész is ezt mondta. Hogy a lélek csak akkor lép be az emberi életbe, amikor a test már nyolcvan napot élt. Jelenleg a benned lévő sejt csak ennyi: sejt lélek és érzések nélkül. Ha van egy pattanásod, ami elfertőződik, nem szúratnád fel? Csak gondoldj rá úgy, mint egy daganatra, amit el kell távolítani.

A keze után nyúltam. Félttem. Bizonytalan voltam. És büntudatot éreztem.

A félmagán rendelőt egy vastag, zöld vászonfüggönnyel két fölkére lehetett osztani. Én az ablaknál feküdtem; nem mintha annyi időt töltöttem volna ott, hogy élvezzem a kilátást.

Csak feküdtem, és bámultam az eget. Egész előző nap a következő háromra készítettem elő az otthonunkat és az életünket.

– Délután elmehet, de próbáljon meg minél többet pihenni – mondta az orvos.

Egész előző nap erre a reggelre készíttem. A cselédlánnyal letisztítottam az ablakokat, és felmosattam a padlót. Kicséréltem az ágyneműt. Annyi ételt főztem, hogy egy sereg éhező Ebenezernek is elég legyen, és betettem a hűtőbe. De nem értem be ennyivel, hanem elküldtem a lányt, hogy vegyen halat.

Egy közepes méretű márnával tért vissza. Méricskélgni kezdtem.

– Hadd készítsem el – ajánlotta fel Kasztúri.

Nem hagytam. El kellett foglalnom a kezem meg a gondolataimat.

– Nem, majd én. De elkezdheted a mosást. Beáztattam a ruhákat a vödörbe.

Hallottam, hogy Kasztúri zsémbel a fürdőszobában:

– Üdülni akar menni? Miért ürítette ki a szennyekosarat? Soha nem leszek kész
ezzel...

Egy pillanatig eltűnődtem, megmondjam-e neki. Kasztúrínak, aki egy viskóban él a négy gyerekével meg az iszákos férjével. Mennyit értene Kasztúri abból, hogy az embernek be kell indítania a pályáját, mielőtt gyereket szül?

Vissza a halhoz. A belekkel együtt ikra csusszant ki a hasából; aranyszínű ikra szivárgott az ujjaim között...

Bámultam a nedvességet, és suttogó hangot hallottam. Cérnavekony hangot, amely a valaha az életem részét képező hitből eredt: a te kezed formált és teremtett. Most el akarnál pusztítani?... Te hoztad létre legtitkosabb lényemet; te illesztettél össze a méhedben... Alakom nem volt rejtve előled, amikor létrejöttem azon a titkos helyen. Amikor a föld mélyében összeálltam, láttad szemeddel még meg nem formált testemet. A nekem rendelt napok megírtak a könyvedben, mielőtt eljött az egyik...

Kibuggyant egy lassú könnycsepp.

A nővér nem akart barátságtalan lenni. De nem sok türelme volt ezekhez a műveletekhez. Felsegítette a kórházi hálóinget, befonta vállig érő hajam, föltekerte, és szorosan megtűzte a tarkómon.

– Kérem, vegye le az ékszereit, és adja oda a kísézőjének – mondta nagyon hangosan, és olyan pillantást vetett Ebe-re, amelyet én megvetőnek ítéltam. Talán már sok férjet látott, aki ott álldogált a kórházi ágy lábánál, amelyen a felesége lassan szedgette le az ékszereit. Talán már sok ilyen nőt látott – fájdalomtól és büntudattól gyötörtén, akinek a férje itt lebzselte üres tekintettel.

A jegygyűrűm. Haboztam. Ezt hogyan vehetném le? Ezzel ígérte meg, hogy szeret és gondomat viseli betegségben és egészségekben, míg a halál el nem választ.

– Azt is vegye le – mondta a nővér, és nem is leplezte a hangjában csengő türelmetlenséget. – Semmilyen ékszer nem viselhet, amikor a műtőben van. Körömlakkot se. Hajtűt se. Semmit...

Levettem a jegygyűrűt, és odaadtam Ebe-nek. Ő a tenyerében tartotta, és szemrehányó pillantást vetett rám. Mit tehettem? Nem adtam-e neki mindent, amit akart? Nem tudtam, most mit vár el tőlem. És hirtelen túl kimerültnek éreztem magam ahhoz, hogy érdekeljen.

– Kérem, várjon odakint – mondta a nővér Ebe-nek, és kitessékelte a fülkéből meg a szobából. – Elő kell készítenünk a beteget a műtőre.

Hátradóltam a párnán, és vártam, hogy a nővér visszajöjjön. Hogy megfogja a kezem, és azt mondja, semmi rossz nincs abban, amibe belementem. Hogy rengeteg időm van még az anyaságra. Vártam, hogy megnyugtasson és vigasztaljon; hogy felkészítsen.

Elhúzta a zöld függönyt, hogy takarva legyen minden szem elől, és tálcát helyezett az ágy melletti szekrénykére.

– Levette már a bugyiját? – kérdezte.

Ostobán meredtem rá. Hogy a csudába érti ezt? Hol vannak a kedves és vigasztaló szavak, amelyeket mondani akar?

– Asszonyom, azt kérdeztem, levette-e a bugyiját.

Bólintottam.

Fölhajtotta a kórházi hálóinget a hasamig. Aztán letakarta a combomat egy törülközővel, és így szólt:

– Ne mozogjon. Különben még megvágom.

Miközben a mennyezet mintázatát bámultam, leborotvált a szeméremszőrzetemet. Gondosan és fagyosan.

A függöny másik oldaláról mormogó hangokat hallottam. Nyugtatógatást. Vigasztalást. Az őrangyal a szomszédomat választotta. A másik oldalon egy öregasszony feküdt, és nem ő tehetett arról, ami a testében történt. Én viszont felelős voltam az élet könnyelmű elpusztításáért.

Perzselte egy lassú könnycsepp.

A könnyek homályán át láttam, hogy a nővér arca ellágyul.

– Még mindig nem késő. Meggondolhatja magát, ha akarja. Tényleg, miért csinálja ezt? Hiszen maga férjnél van, és különben is ez az első – mondta a nővér, megsimogatta a karom, megtörölte, és teleszórt a szobát olyan szavakkal, amilyenek az elmúlt néhány napban visszhangoztak a fejemben.

Amikor távozott, bejött Ebe.

– Gondolom, azt mondta, hogy amit csinálsz, rossz; hogy bűn Isten szemében – mormolta. De a tekintete kegyetlen volt, hangja pedig halk, de metsző.

Honnan tudta?

– Ne nézz olyan meglepetten! Római katolikus. Nem tudod, hogy mit gondolnak a születésszabályozásról meg az abortuszról? Nincs joga ahhoz, hogy az eltévelyedett hitet rád tukmálja. Legszívesebben bepanaszolnám.

Megdöbbsentett ez az új Ebenezer. Fanatikus? Vagy a nővér fenyegette a tekintélyét? Addig soha senki nem tett ilyet.

Hirtelen azonban megváltozott a hangja és ellágyult a tekintete. Megsimogatta a homlokomat, és így szólt:

– Maragatam, drágám, remélem, megérted, hogy ez a mi érdekünkben történik. A jövőnk érdekében.

Mint mindig, hagytam, hogy hangja elhessegesse a félelmeimet. Hiszen ő Ebe. Az én Ebe-em. Igaza van. Mindig igaza.

Fél óra múlva betegszállítók érkeztek egy guruló ágygal.

– Vizelt már? – kérdezte a nővér a maga nyers modorában.

Amikor eltoltak, Ebe mellettem jött a folyosó végéig, ahol a lift volt.

– Sok sikert! – mondta.

Ezt meg hogy érti? Vizsgázni készülök, vagy felmondani egy verset? Versenyre indulok, vagy egy kísérletet elvégezni? Sok sikert mihez? Semmi mást nem kellett tennem, csak ott feküdnöm, miközben kikaparták a gyerekeket a méhemből. Vagy eltávolították a zigótát a méhem belső faláról, ha így jobban tetszik neked, Ebe.

A múlt előtt elpárolgott a mérgem, és idegesség vette át a helyét. Zöld köpenyt és sapkát viselő nővérek és orvosok lóttak-futottak. Hat hozzám hasonló nő várt a sorára.

Hangfoszlányok úsztak körülöttem. Összefüggéstelen hangok, amelyek dárdaként hatoltak be csukott szemhéjam mögé. De szorosan behunytam a szemem.

– Ez kinek a betege?

– Hosszú lesz, de nem kell aggódnia.

– Miért nincs itt Sílá nővér? Nem kellene ma reggel itt lennie?

– Lazítson. Ha lazít, nem fog fájni.

És az ágyam lába felől mindig más hangok hallatszottak. Hallottam a fejlap csattanását, amikor megnézték. Aztán egy elítéléstől és megvetéstől terhes hang ezzel intézte el a jelenléteimet:

– Á, ETM!

Egészségügyi terhességmegszakítás. Értsd: önfejjű nő. Kegyetlen teremtés. Az anyaságnak és Isten keze munkájának ellensége. Azt mondtam magamban, mindegy, mit gondolnak. Ebe tudja, mi a legjobb nekem, nekünk.

Aztán én kerültem sorra. Hideg mozdulatlanság. Csövek és monitorok. Hatalmas, kerek lámpa a testem fölött. Mint egy tálca sok rekesszel; vegetáriánus kisvendéglők szolgálják fel ilyenben az ételt.

– Hogy érzi magát, Margaret Sánti?

A zöld sapka alatt felismertem az orvosom arcát.

Hogy érzem magam? Nem tudom... formálódtak a szavak a nyelvemen. Megértené, ha megpróbálnám megmagyarázni? Ránéztem, és rájöttem, hogy ez csak rutin-kérdés. Talán mindenkitől megkérdezik, akit bevisznek a műtőbe.

Mosolyogtam.

– Jól – mondtam, mert tudtam, hogy ezt akarja hallani.

Egy másik orvos tűt szúrt a vénámba, és a palackban csepegés indult meg. Maszkot illesztettek az arcomra, és valaki így szólt:

– Számoljon visszafelé, Margaret.

Úgyhogy számoltam. Ma. Tegnap. Aznap, amikor elhatároztuk, hogy abortuszom lesz. Aznap, amikor megtudtam, hogy terhes vagyok...

Órákkal, de lehet, hogy évekkal később recsegő és sürgető hang szólalt meg a koponyám mélyén:

– Margaret, Margaret, ébredjen!

Felébredtem. Vonakodva föleszméltem. Üresség. Fájdalom. Sivárságérzet. A hátam tövén dühödt ököl dobolt a gerincemen. Kínhullámok. Éreztem a vattapárnát a lábam között. Csendes vérzés.

Lepottyant egy lassú könnycsepp.

A szerelem ritka bukéval csábít. A szerelem követeli, hogy igyák meg. Aztán a szerelem égeti a nyelvet, az érzékeket. A szerelem megvakít. A szerelem megőrtjít. A szerelem elválasztja az értelmet a gondolkodástól. A szerelem öl. A szerelem etil-alkoholnak álcázott metil-alkohol.

Egy hét múlva, éjfél körül Ebe ébresztett a matatásával.

– Mit csinálsz? – motyogtam félálomban.

– Semmit. Csak meg akartalak érinteni. – Furcsa szín vegyült a hangjába.

Ujjai tapogattak és fűrkésztek.

– Kislány! – búgta. – Drága, kicsi lány.

Megijedtem. Mi szállta meg Ebe-et?

– Ebe, Ebe – suttogtam, és nem tudtam leplezni a hangomban bujkáló riadalmat.

– Imádom, amikor azt mondd, Ebe, Ebe, ahogy az imént. Mint egy kislány. Így szeretlek – mormolta Ebe. – Ilyen makulátlanul és tisztán. Kicsi drágám. Édes kislány. Himbálózó mell és szörnyű, asszonyi bozont nélkül. Szeretném, ha egész életemben ilyen maradnál.

És hol vagyok én ebben az egészben? Margaret Sánti, a nő. Ebe szemében megszüntem létezni? Minek lát engem? Kislánynak, akit uralhat és alakíthat, akivel szeretkezhet és ficáncolhat? Mintha mindent tagadna bennem, ami felnőtt és asszonyi... Mi lesz velünk, ha megváltozom? Amikor eljár fölöttem az idő, és rajtam hagyja nyomait. Amikor már nem leszek kislány rövid hajjal, bimbózó mellel, csupasz szeméremtesttel és finom bokával... Zokogás fojtogatott a sötétben.

Egy kupac laborfüzet feküdt előttem. Itt a félévi értékelés ideje. De sok éve most első ízben nem tudtam összpontosítani. A férjemre gondoltam, magunkra, arra, hogy mit tegyek ezek után. Ha elhagyom, hová menjek? Ki fog megnyugtatni, hogy helyesen tettem, amit tettem, hogy most mindent magam mögött kell tudnom, és új életet kell kezdenem? Kinek a kezét foghatom meg, és kinek a vállán sírhatom ki magam?

Az évek során a családom egyre jobban szerette és csodálta Ebe-et. Sikeres embernek látták, a közösség tiszteletre méltó tagjának, jó férjnek, és úgy gondolták, hogy nekem a számos hibámmal, a túlsúlyommal meg a meddőséggemmel, a hosszú, mogorva hallgatásaimmal meg a búskomorsággal mindennap térden állva kellene hálát adnom az égnek, hogy ő, a férjem, még mindig mellettem van.

Amikor megpróbáltam beszélni anyámmal a boldogtalanságról, amely dagasztja a testemet, beárnyékolja a gondolataimat, és megbénítja a nyelvemet, ő csak legyintett rá:

– Normális dolog, ha az ember veszekszik a férjével. Ha az ember évekig él valakivel, nem mindegyik nap ugyanolyan. Vannak rossz napok, és vannak jó napok. A trükk az, hogy az ember a jó napokra emlékezzen. És már sokszor mondtam neked, hogy a nő kötelessége boldoggá tenni a házasságot. A férfiaknak annyi a dolguk, hogy talán nincs is idejük vagy kedvük a házasság kerekeit olajozni. Ebenezer elfoglalt ember. Egy nagy és jó hírű iskola igazgatója. Meg kell ezt értened, és ennek megfelelően kell viselkedned. Nem pedig morcos hallgatással és keserű szavakkal fogadnod, amikor hazaér a munkából.

És velem mi van? – szerettem volna megkérdezni. Nekem nincs jogom ahhoz, hogy elvárásaim legyenek vele szemben? Nem dolgozom-e ugyanolyan keményen, ahogy ő, sőt többet is, mert én a házat is vezetem? Miből gondolod, hogy ő elfoglalt, én meg időmilliomos vagyok? Anyámként nem az én oldalamon kellene-e állnod? Nem kellene meghallgatnod az én véleményemet is? Mi történt a feltétlen szeretettel, amit állítólag a szülőknek kellene érezniük a gyerekeik iránt?

Akkor megtudtam, hogy anyám apámhoz hasonlóan nem akar hallani semmiről, ami veszélybe sodorja az általuk megteremtett idilli világot. A szép nyugdíjat és a kényelmes otthont a csinos kerttel; a legnagyobb unokát, aki éltanuló... Hogyan vihetném hát be a rend és nyugalom házába a keserűségemet, a haragomat, a gyűlöletemet, a boldogtalanságomat?

Azonkívül ott volt a válás bélyege is. A családomban soha senki nem vált el. Amit Isten összekötött, azt senki nem tépheti szét. A miénkhez hasonló tiszteletre méltó családokban senki sem hagyta ott a házasságát. Összeszorították a fogukat, és még keményebben dolgoztak, hogy megmentseék. Ha elhagyom Ebenezer Paulrádzsot, fel kell készülnöm rá, hogy a családomat is elveszítem.

Mit tegyek? – kérdeztem magamban újra meg újra.

Amikor kicsengettek, sietve elindultam. Az iskola csak néhány percre volt az utcánktól, és én minden este végigmentem a háromsávós sugárúton, s közben beugrottam a sarki kis zöldségeshez. Csak aznapra vettem élelmet. Ebenezer Paulrádzs nem szerette a hűtött zöldséget. Aznap este azonban úgy döntöttem, hogy beérem az előző napi maradékkal. Türelmetlenség lett úrrá rajtam. Hogy megtörjem a rutint. Hogy másképp csináljam a dolgokat.

Amikor hazaértem, feltettem a teáskannát, és bekapcsoltam a tévét. A ház csendje a kedvemet szegte. Zenével, nevetéssel és harsogó reklámmal népesítettem be az üres szobákat. Átöltöttem, aztán a teámat kortyolgattam.

Nem volt gyerekünk. Soha nem fogantam meg többé. Az orvosok azt mondták, egyikünkkel sincs baj. Azt mondták, hogy akármelyik nap megfogandhatok... Megpróbáltam nem gondolni rá. De néha egy csecsemő kúszott be a fejembe; egy csecsemő, aki megpróbált megkapaszkodni elmém falán, és felhúzódkodni rajta; egy csecsemő, aki felém nyújtotta kezét...

Úgy döntöttem, nekilátok a főzésnek. A hónap második péntekje volt, amikor a klikket vártuk vacsorára. Ebenezer Paulrádzs mindig zabolátlan volt ezeken az estéken. Igyekeztem beleolvadni a falba vagy a függönybe, de ezzel nem nagyon sikerült Ebenezer lecsillapítanom. A klikk volt a közönsége, és ő élvezte, hogy mézédés hangjával és humornak álcázott rosszindulatával lenyűgözi őket.

Amikor Ebenezer Paulrádzsnek négy évvel azelőtt felajánlották az S. R. P. vállalat iskolájának igazgatói címét, Kodáikanálból Kójambattúrba költöztünk. Mint feleségének, kémiatanárnak és tapasztalt tanerőnek, nekem is felajánlottak egy állást. A felső tagozatot kellett tanítanom.

– De mivel ez az első évfolyam, és csak egy osztály van, lehet, hogy néhány alsóbb osztályt is tanítanod kell – mondta Ebenezer Paulrádzs, amikor beszélt az iskoláról, a tanárokról, az állás követelte erőpróbáról és a csodálatos lehetőségről, amely rá vár. Csöndben hallgattam, és azon tűnődtem, miért veszkődik egyáltalán ezzel. Már úgyis elszánta magát.

A klikk Ebenezer Paulrádzs uralmának első évében alakult. Nem mintha elhatározta volna, hogy létrehoz egy hatalmi csoportot. Ebenezer Paulrádzs új, „államatyiai” szerepében – mert így gondolt magára az iskolával kapcsolatban – havonta ebédet adott az otthonunkban. A tanároknak hozniuk kellett a hitvesüket és egy fogást. Az első néhány alkalommal tele volt a ház. Lassan azonban apadt a létszám, és végül csak a klikk maradt. Az ebédből vacsora lett, és Ebenezer Paulrádzs hatalma teljessé vált.

Most, hogy csak hat száját kellett etetni és hat elmét szórakoztatni (a klikk egyik tagja sem volt házas), nekem kellett vacsorát főzöm. A klikket nem lehetett hibáztatni. Mindig hoztak valamit – egy doboz kekszet, egy zacskó csipszet és néha gyümölcsöt. Ebenezer Paulrádzs szemében ők megtették a magukét, és nekem is meg kellett tennem a magamét.

– Soha nem kérek tőled semmit. Úgyhogy ha ez ennyire fárasztó neked, megkérem Prémillát vagy Daphnet, hogy főzze meg az ételt. De azért gondold meg, hogyan néznek majd rád – mondta, amikor néhány vacsora után először panaszkodtam.

– De miért kell őket minden hónapban meghívunk? Mintha nem találkoznál velük mindennap – mondtam, ingerülten a gondolattól, hogy egy olyan csoport előtt nyitom meg a házam ajtaját, amely úgy tekint rám, mint az igazgató keresztyére.

– Nincs sok barátom. Még ezeket is rossz szemmel nézed? – kérdezte csendben, miközben kísélt a szobából.

Ebe soha nem veszekedett. Ebe soha nem vesztette el az önuralmát. Ebe soha nem emelte föl a hangját. Magába zárkózott, és sztoikus hallgatásba merülve ült, amíg el nem gyengültem, meg nem alázkodtam, és beleegyeztem mindabba, amit akart.

Amikor összeházasodtunk, Ebe a papát akarta játszani. Ki akarta venni a részét a házimunkából. Erősködött, amikor visszautasítottam a segítségét. Volt egy cselédlány, aki elvégezte a nehezebb munkákat, és Ebe – mint minden férfi, ahogy anyám mondta apámnak – egyszerűen láb alatt volt.

Ám miután a dolgok kezdtek megkeseredni köztünk, rájöttem, hogy Ebe úgy kezeli a házat, mint egy szállodát. Elvárta, hogy minden magától menjen, s neki semmi

mást ne kelljen tennie, mint kifizetni a szolgáltatásokat. Ételt az asztalra. Mosott és vassalt ruhát. Megvetett ágyat, leporolt polcokat, váltott törülközőket, kitakarított fürdőszobát, s ezeket mind láthatatlan kezek végezzék el. Elfojtottam fel-feltörő ingerültségemet az önzése láttán, s hagytam. De elkésérítet, hogy soha nem értékeli, milyen jól működik minden.

Amikor Kójbattúba költöztünk, megváltoztak a dolgok. Tanóráim megszapordtak, felelősségem nőtt. De Ebe-ig nem jutott el, hogy megváltozott az életünk. Rájöttem, hogy már nem boldogulok a segítsége nélkül. Az ingerültség, amelyet addig kordában tudtam tartani, most belopózott a beszédembe, a házvezetésembé.

Panaszkodott az ételre, amikor maradékot melegítettem. A cselédekkel nem volt elégedett: úgy látta, koszos a körmük, harsány a hangjuk, hamis a modoruk, és mindenhol elhullatják a hajszálaikat.

– Szabadulj meg tőle – mondta mindegyikükre néhány nap után.

– Kasztúri pontosan ilyen volt. De akkor nem panaszkodtál – próbáltam vitatkozni.

– Kasztúri sosem volt a házban, amikor én is. Nem volt az utamban. Ezek igen. Őszintén szólva, azt hiszem, egyáltalán nincs szükségünk cselédre. Veszek egy mosógépet, az elvégzi a javát – mondta, miközben egy pillantást vetett a lányra, aki éppen söprögetett.

És mi lesz a mosogatással? A söpréssel és felmosással? A számos aprósággal, amiről egy cseléd gondoskodik? – gondoltam kimerülten. Mérgesen.

Ahogy nőtt a fáradtságom, veszekedéseink egyre kicsinyesebbek lettek. Már nem rejtegettem az érzéketlensége miatti bosszúságomat. Ő gúnyval vágott vissza. De minél gúnyosabb volt, én annál zsémbesebb. Kisgyerekek voltunk, akik azon versengenek, ki tud csúnyábbat mondani.

Veszekedtünk az ételen, amelyről azt mondta, olyan egyszerű, hogy akár nyers zöldseget és főtt húst is rágcshalhatnánk.

– Akkor miért nem főzöl te? – vágta vissza. Ekkor felállt az asztaltól a tányérjával, és belekaparta a maradékot a szemébe.

Vitatkoztunk a pókhálókön, amelyeket én nem vettem észre, és a szennyes ruhán, amelyet ő a padlón hagyott abban a hiszemben, hogy majd a maga lábán elsétál a mosógépig.

– Ne nyaggass már, jó? Megmondtam, hogy beteszem a ruhát a gépbe. Miért kell ebben a minutumban?

Aztán ott voltak Ebe oklevelei. Minden versenyről, amelyet valaha megnyert, az óvodáskorától kezdve, amikor első helyezést ért el a békaugró versenyben, a középiskolák közti vitafórumig, ahol őt választották a legjobb érvelőnek, ott lógtak a falon az oklevelek bekeretezve.

Egy egész falat elfoglaltak, és átnyúltak a szomszéd falakra is. Ebe azt panasolta, hogy nem porolom le őket elég gyakran. Hogy az üvegük piszkos, és amikor levesz egy keretet, por lepi a felső szegélyt.

– Miért nem csinálod meg magad? – csattantam fel. – Ez ostobaság. Melyik felnőtt ember akasztana ki egy olyan oklevelet, amelyik azt tanúsítja, hogy hároméves korában első volt túbefűzésben, és négyévesen második a zsákban futásban? Nem veszed észre, Ebe, hogy a tulajdon barátaid is kinevetnek?

Kezdetben elmeséltem Ebe-nek minden apróságot, amit csináltam, minden gondolatot, amely átsuhant az agyamon; azt hittem, ugyanúgy szeretné ismerni a napom

részleteit, ahogy én az ő napjáéit. Egyszer azonban észrevettem, hogy nem figyel. Csak úgy tett. Az érdektelenség ködét láttam a szemében, amikor beszéltem. Láttam, hogy egy magazinért nyúl, és forgatja a lapokat. Elhallgattam. Nem tudtam, mit tehetnék. Aznap éjjel nem tudtam aludni. Egyre azt kérdezgettem magamban: ha neki nem mondhatom el, kivel beszélhetek? Másnap hallgattam. Vártam, hogy észreveszi a csendet; hogy megkérdezi, minden rendben van-e; hogy meg akarja tudni, mi bánt. Nem akarta. Akkor ébredtem rá, hogy Ebe-et nem érdekli, mit kezdek magammal, amikor ő nincs velem. És lassanként lemondtam a beszélgetésről. Ha nem akarja tudni, mondtam magamban, én nem fogom elmondani neki.

Nem lepott meg, hogy nem beszélgetünk többé. Ám az igen, hogy milyen ingerültek vagyunk egymással, és vitáink mindig oda torkollnak, hogy én a szemére hányom: nem segít a háztartásban.

– Soha nincs időd a házra – morogtam. – Mindig az igazgatótanácsi ülésen vagy a jóléti bizottságban vagy. Miért nem szánsz egy pillanatot a feleséged jólétére is? Mit is támogatsz olyan lelkesen az iskolában? A társadalmi hasznú termelőmunkát. Ha! Mit szólnál egy kis munkához az otthonodban?

Élesen letorkolta a lázadásomat.

– Ne légy nevetséges. Nekem nagy felelősséget követelő állásom van. Nem csinálhatom félgőzzel. Tőled eltérően én komolyan veszem a kötelességemet, és teljesítem is.

Leesett az állam. Milyen kötelességet nem vettem én komolyan?

– Azonkívül miért is panaszkodsz? Csak mi ketten vagyunk ebben a házban. Nem lehet nagyon nehéz elvezetni egy kétszemélyes háztartást.

Egy idő után feladtam. Nem volt energiám, hogy megpróbáljam megvitatni a dolgokat. Vagy talán csak a reményt veszítettem el. Ez nyilván árulkodott valamiről. Hogy amikor rájöttem, nem tudom megváltoztatni, akkor már nem vártam többet a házasságtól meg a kapcsolattól...

Nem tiltakoztam többet. Mosolyogtam, és velük nevettem. Azzá lettem, aminek látni akart: jó pajtás és csapatjátékos. Az univerzális oldószer.

*

Valahányszor megismerkedem valakivel, néhány perc után már nem személynek látom az illetőt. Az én szememben vegyszer lesz belőle. Olyasvalaki, akinek a természetét azonosítani lehet, le lehet írni és ki lehet számítani. Így jobban meg tudom érteni; szabályozni tudom a viselkedésemet a társaságában, és csökkentem a véletlen robbanások esélyét. Mánia ez; sajátos, de ártalmatlan mánia. És nálam mindig működött. Mert mi egy teremtmény a kémiai tulajdonságai nélkül?

Ebenezer Paulrádzs idétlenül vigyorgott, amikor megpróbáltam elmagyarázni neki az elméletem.

– Azt hiszed, eredeti vagy? Hadd áruljam el neked, hogy Virginia Woolf már akkor gondolt erre, amikor te még meg se születted. Csak ő állatokat alkalmazott. Ilyen a te fantáziád. Csak olyasvalaki gondol vegyszerekre, aki teljes fantáziahiányban szenved. Azok az ocsmány, bűdös, szörnyű dolgok!

Nem érdekel, Virginia Woolf hogyan birkózott meg az emberi viselkedés megnyilvánulásaiival. Nekem a vegyszerek jelentettek mindent. A barátaimat, társaimat és vezetőimet, akik velem voltak életem harmincöt évének javában. És ők jártak a fejemben, miközben azt figyeltem, hogy Ebenezer Paulrádzs és a klikkje hogyan nyilvánítja ki egységét és bajtársiasságát.

Nem tudtam biztosan, hogy a tantestület minden egyes tagja tömjénezi-e Ebenezer Paulrádzsot. Sose fogom megtudni. Mert úgy gondolták, feleségeként lojalitással tartozom neki. Nem bíztam bennem. Valahányszor beléptem a tanáriba, kínos csend mászkált ott négykézláb az asztalok és székek sora közt.

Sok éven át minden szabad órát a laborban töltöttem. Néha a klikk valamelyik tagja bejött. De én kerültem őket, ahogy csak tudtam. És ha a hallgatásom nem üldözte el őket, gondoskodtam róla, hogy a labor szaga igen. Csak ki kellett nyitnom a kénhidrogénes palackot, és a záptojás bűze betöltötte a levegőt. Hogy miért kerestek, nem tudom. Talán valami félreértelmezett lojalitásból, amelyet a kapitányuk iránt éreztek.

A klikk nem volt nagy. De a kezében tartotta az iskolát.

Ott volt Prémillá Mádhav, a felsősök gazdaságtanára. A bróm nevű kémiai elem. Súlyos test, vörösesbarna haj. Illékony, erős és kellemetlen testszagot áraszt. Önmagában nem nagyon aktív, de könnyedén egyesül másokkal. Oda kellett figyelni rá. Sok sérülést tudott okozni; olyan sebeket ejtett, amelyek szinte sohasem gyógyultak be. Úgyhogy a legnagyobb elővigyázatossággal kellett kezelni.

Utána Daphne, az angoltanár következett. Könnyű és ezüstös, mint a lítium, s mindenkit elkápráztatott bájával és mosolyával. Amikor izgatott volt, bíborvörös foltok jelentek meg az arcán, ami csak növelte vonzerejét. Ebenezer Paulrádzs néha, amikor azt hitte, senki sem látja, megbúvólva bámulta. Különleges nő volt, annyi biztos. A báján és a szépségén kívül az tette olyan különlegessé, hogy az emberek boldogabbnak érezték magukat a jelenlétében. De a nők körében nem volt nagyon népszerű; ők slamposnak érezték magukat mellette.

Aztán ott volt Szankar Nárájan, a hinditanár. Őt csak egy elemhez lehetett hasonlítani – a kobalthoz. Kobold. Gonosz szellem. Alacsony és köpcös. Kemény és rideg, de olyannak mutatkozott, mint a szeretetre méltó vas és nikkel. Nyomon követett szinte mindent, ami az iskolában történt, a tolvajlásoktól a vécé falfirkáin át a románcokig. A gyerekek elmondták nekem, hogy Gammasugaras Keresőnek hívják, és még egy sikamlós gúnyverset is írtak róla, amely szájról szájra járt az iskolában, és egyik osztály adta tovább a másiknak:

Szankar Nárájan Gamma,
Utolérte a dráma:
Nem volt padzsámája,
S fityegett a banánja.

A klikk nem mindegyik tagját lehetett elemhez hasonlítani. Némelyikük annyival összetettebb volt, hogy csak a sókhoz, savakhoz vagy gázokhoz lehetett besorolni; ezek a származékok többféle tulajdonságot egyesítenek. Ehhez a csoporthoz tartozott Ebenezer Paulrádzs klikkjének másik három tagja. Először is Xavier, a történelemtanár. Színtelen, kellemes, édes, de ha az ember bajban volt, egyáltalán nem számíthatott rá. Egyetlen korty alkoholtól azonban egészen más ember lett belőle. Tréfáival és mókáival mindenkit fékezhetetlen nevetésre fakasztott. Xavier, a nitrogén-dioxid, a kéjgáz. Az égés nagy táplálója volt, de önmagában nem tudott lánggra lobbantani semmit, a gyerekek képzeletéről nem is beszélve.

Arzén. Az ő neve Kalávatí volt. Ősz haj és kurkumaszínű arc. A matematika tanára és a lelkek mérgezője. A fokhagymától bűzlő és szélsőséges vérmérsékletű arzén semmit sem tudott a középútról, a köztes állapotról. Vagy az ember legjobb barátja volt, vagy a legádázabb ellensége.

És végül a kén-tetranitrid. A csapat legfortélyosabbja. Navaz, az igazgatóhelyettes. Másodparancsnok, megbízható segítség, aki a szoba hőmérsékletével változtatta a színt. Ordított, ha általános eszmecseréről volt szó; semleges maradt, ha megoszlottak a vélemények, és szinte láthatatlan, amikor a vita a csúcspontjára hágott. Bár elég stabil volt, váratlan surlódásra robbanni is tudott, úgyhogy talán jól is tette, hogy távol tartotta magát minden vitától, s egyszerűen Ebenezer Paulrádzs elméleteinek szupra-vezetője maradt.

Azán ott volt ő. Ebenezer Paulrádzs. Erős. Maró. Színtelen. Olajos. Sűrű. Robbanásveszélyes. Szélsőségekre hajlamos. Elpusztít mindent, ami víz, folyékony és eleven. Szénné éget szinte mindent, ami szerves – fát, papírt, cukrot, álmokat. Tömény kén-sav. H_2SO_4 . Hidrogén-szulfát. A vegyszerek királya. Vitriol.

Ebenezer Paulrádznak árnyalatai voltak. Időnként kékgálic volt, amelyet a réz festett meg. Jóságot és pozitív energiát sugárzott; jelenlétével orvosolta a hiányosságokat; segitett, tisztított, gyógyított. Máskor zöldgálic volt, amelyet a vas birtokol. Személyisége pusztá erejével mindenkit és mindent jelentéktelenné silányított. Ezt öntudatlan és természetes módon tette. Amikor a kobalt uralta, rózsaszíngálic volt. Óvott minden gyengét és védtelent. Aztán akadtak olyan alkalmak is, amikor a cink kerítette hatalmába, ilyenkor fehérgálic lett belőle. Szétmart és elpusztított mindent, amit lényegtelennek tartott. De semmi sem változtatta meg alapvető tulajdonságát, amely meghatározta, hogy ki ő: vitriol.

Ebenezer Paulrádzs szeretett futni. Tetszett neki a kép, hogy ő fut. Amikor megismerem Ebe-et, mindenhová magával vitte *A hosszútávfutó magányossága* című könyvet.

– Ez az egyik legjobb könyv, amit valaha olvastam – mondta Ebe. – Hallgasd meg ezt...

Nem tudtam, hogy mit akar az író, vagy hogy Ebe miért olyan lelkes tőle. Beértem annyival, hogy elfogadtam Ebe állítását. Hogy ez a valaha írt legjobb könyvek egyike.

Csak később, sokkal később – amikor elolvastam – ébredtem rá, hogy Ebe-nek a címe miatt tetszett minden másnál jobban. Szerette, ha együtt látják ezzel a könyvvel. Volt egy példány otthon, a könyvespolcon, és egy másik, amely az irodája asztalán feküdt, címlapja szívfájdítóan közszemlére téve, úgyhogy mindenki, aki nála járt, láthatta, és levonhatta a következtetéseit. Szokatlan volt. Dühös. És éppen a megfelelő korú; új ahhoz, hogy valódi értelemben klasszikusnak lehessen nevezni, de túl régi, hogy avantgárdnak vagy modernnek lehessen tekinteni. Ebe ilyen volt: minden kortársában és sikeres emberben fenyegetést látott. Akkor is, ha más országban élt az illető.

Ebe mindenhová magával hurcolta a könyvet. Néhány részletet is tudott idézni belőle. De kétlem, hogy Ebe-et valóban érdekelte, miről szól. Egyszerűen így tette fontossá magát meg a futását. Ugyanígy volt a *Tűzszekerek* című filmmel is. Ebe imádta. Elhozatta egy barátjával a film videokazettáját Amerikából, és újra meg újra megnézte. Azt a sok ruganyos fiatalembert, ahogy futottak és versenyeztek egymással. Ebe közülük valónak érezte magát. A futó. A magányos futó. A futó, aki egyre csak fut, mert ezt tudja a legjobban.

Ebe szeretett volna a tengerparton futni. Vagy egy hegyi ösvényen. De közönséget is akart, amely teljes figyelmét neki szenteli, úgyhogy az iskolát választotta. Ott maradt tanítás után, megvárta az utolsó csengetést, majd átöltözött. A gyerekek ott lebzseltek a pályán, nézték az iskolai futball- és gyeplabdacsapatok esti edzését. Ebe tudta, hogy mindannyian ott lesznek – várnak és figyelnek. Kiment a futópályára, és negy-

venőt percet futott. Néha többet. Amikor befejezte, csorgott róla a veríték, és erősen zihált. A gyerekek és az edzők elragadtatva figyelték.

– A futás – mondta nekik Ebe – a legjobb edzés. Semmi sem fogható hozzá, se az úszás, se a tenisz... pedig azok is kedvenc sportjaim.

A futás, jelentette ki Ebe, segíti az összpontosításban. A futás faragott belőle ilyen embert, tette hozzá gondolatban.

Ebenezer Paulrádzs a szokások embere volt, és aprólékosan követte a napirendjét. Esténként háromnegyed hétkor ért haza, mintha értekezletre vagy más találkozóra igyekezne. Amikor hallottam a kocsit, föltettem a teáskannát. Kortyolgatta a teáját, és körbejárta a házat. Gyakran megállt az aranyozott keretű tükör előtt, amely az ajtó mellett lógott, és páváskodott előtte. Még mindig pompásan festett, feszes izmai voltak, és selymes bőre. Valaha elég volt ránézni, és már kívántam is. De most megvettem a hiúsága miatt. Öregedő páva!

Amikor lezuhanyozott és átöltözött, bekapcsolta a CD-lejátszót. Zenei ízlését, akár csak az evését, a mértékletesség jellemezte.

Ha Ebe-nek volt gyengéje, akkor az az étel. Imádott enni; minél dúsabb volt az ennivaló, annál jobb. Zsíros szalonna, ikrával teli szardínia, csirkemáj, mócsing, amelyet a hentesek csapnak a csont mellé, amikor birkahúst adnak el, ikersárgájú tojás, mangó tejszínnel és szapotilszilvával, púri, sült krumpli, csipsz – zsírtól nehéz és kalóriában dús ételek. De Ebe a testét még jobban szerette. Úgyhogy visszafogta természetes falánkságát. Sohasem szedett másodsor, hetente egy nap böjtölt, és megtiltotta, hogy olyasmit főzzen, ami próbára teszi az akaraterijét, aminek nem tud ellenállni.

Én voltam a gyenge. Én mindent megengedtem magamnak, amit nem lett volna szabad. Néha csak egyetlen dolog vigasztalt meg. Megvettem a legnagyobb tábla csokoládét, amit találtam, és eldugtam. Minden alkalommal más helyet választottam. A hűtőt, a ruhásszekrényt, a könyvespolc tetejét... A pusztta tudat, hogy ott van valahol a házban, felvillanyozott, és elfeledtette velem, hogy elégedetlen vagyok az étellel. Ebe megharagudott, ha látta, hogy nassolok. Úgyhogy megvártam, hogy elmenjen, és csak azután vettem elő a csokoládémat. Engedélyeztem magamnak az örömet, hogy lehámozom róla a lila borítót, aztán feltéptem az aranszínű fóliát, és lassacskán majszoltam a csokoládét. Néha, amikor nem értem be a csokoládéval, kinyitottam egy doboz sűrített tejet, kanalat mártottam bele, és a rosszuléig ettem. De a „tejeslányos” napjaim nem voltak túl gyakoriak. Rendszerint egy tábla csokoládé és egy zacskó csipsz, amely elvette az édes ízt a számból, csillapította vágyamat.

Látszott is rajtam: a tokámon, a csípőmön rengő zsírpárnákon; vaskos lábikrámon és pufók csuklomon. Utáltam belenézni a tükörbe. De így legalább már nem voltam a papa kicsi lánya.

Ebe szerette a nyugati klasszikus zenét. Nem tudom, hogy tényleg tetszett-e neki, vagy csak rávette magát, mert ilyesféle zenét kell hallgatniuk a jó hírű iskolák igazgatóinak. Nekem úgy tűnt, ilyen muzsikát játszanak a luxusszállók felvonóiban és halljaiban.

Ebe imádta a mestereket. De aprólékos gonddal közelítette meg imádata tárgyát. Kiválasztott egy zeneszerzőt, aztán elolvasott mindent, amit talált róla. Miközben olvasott, a zeneszerző muzsikáját hallgatta. Örökké kazettákat és CD-ket küldetett magának. Aznap este Bach szólt.

Bah! Bah! Bah! – suttogtam a nevet, és úgy éreztem magam, mint egy dacos gyerek.

Miért nem hallgathatunk olyan zenét, amelyet mások? Simon & Garfunkelt, Beatlest, Madonnát, Chicagót, ghazalokat és tamil dalokat... Nem, nekünk Bachot kell vagy Beethovent, Chopint vagy Mozartot. Néha annyira dühöngött a hang a fejemben, hogy úgy éreztem, mindjárt felrobban a koponyám.

Aznap este Ebe félretette a könyvét, és megállt a konyhaajtóban.

– Mit főztél? – kérdezte.

– Zöldségpuláót, joghurtos varát. Karfiolkarít és tojásmaszálát. Aztán van még pápar és savanyúság – mondtam, miközben fölemeltem az edények fedőjét, hogy megmutassam neki.

Elfintorodott. Úgy tettem, mintha nem venném észre.

– Pontosan ezt főzted legutóbb is. Miért nem tudsz mást kitalálni? Mindenki azt hiszi majd, hogy nincs fantáziád.

Nyeltem egyet. Miért fáj még most is? És a fájdalom miatt csattantam fel:

– Ha nem tetszik, amit főztem, rendelhetsz ételt egy vendéglőből. Én ennyit tudok. És különben is kinek akarunk imponálni? Ez ugyanaz a zagyva társaság, amelyik nagyon jól tudja, kik vagyunk. Mintha valami fejedelmi vendégek lennének...

De Ebe ekkorra már kiment a konyhából, és én ott maradtam a fájdalammal, a haraggal meg a szégyenemmel. Hogy lehetek ilyen kicsinyes? De csak pillanatnyi lelkifurdalást engedhettem meg magamnak.

Aznap este gyűlöletem továbbhajtott. A vitriol elpusztítja a vizet. A víz nyomát is kivonja minden vegyületből. Aznap este *aqua regia* voltam. Királyvíz. Csupa sav és gyűlölet. Amely képes feloldani még az aranyat is, mint már az alkimisták is tudták. Képes feloldani a szégyent meg a lelkifurdalást, hogy gyűlöletem érintetlen maradjon.

– Hmm... micsoda pompás illat! – csilingelt Daphne ezüstös hangja, amikor belépett az ajtón.

A lítiumlány. A klikkből őt szerettem a legjobban, bár tudtam, hogy Ebe bolondul érte. Rámosolyogtam.

A többi – Bróm Prémillá, Kéjgáz Xavier, Kéntetra Navaz és Gammasugár Szankar Nárájan rám mosolygott, és elégedetten szimatolt. Egyedül Arzén Kalá biggyesztette ajkát. Ő már érkezésekor fontosnak tartotta elmondani, reméli, hogy nem főztem túl fűszeresre vagy zsírosra a puláót, különben egész éjjel szenved majd az emésztési zavaroktól.

Daphne leült mellém, és így szólt:

– Azt hittem, sose talállok riksát. Magának kell hazavinnie, igazgató úr. – Hahota.

Ebe rajongva mosolygott rá. Láttam a beleegyezést a szemében, és facsaró fájdalmat éreztem a gyomromban. Rám mikor nézett ilyen rajongással utoljára?

Mi változott meg köztünk? Vagy én változtam meg? És ezzel együtt a vele szemben álló elvárásaim?

– Már megint megfajtta a keresztretjvényt – mondta Daphne, miközben végigpörgette az újságot, amelyet Ebe épp az imént tett le. – Hogyan sikerülhet mindennap? Maggie, mi a titka? – fintorgott Daphne.

Elmosolyodtam, és a fejemet csóváltam. Aznap, amikor a klikk nálunk vacsorázott, Ebe korán reggel kelt, leült egy kifejezésgyűjteménnyel meg egy szótárral, és nekilátott, hogy megfajtsa a keresztretjvényt estére. Úgyhogy amikor a klikk megérkezett, szinte elkerülhetetlenül úgy talált rá Ebe-re, hogy ő éppen befejezte a keresztretjvényt. Elmondhattam volna nekik, de inkább elmosolyodtam, és így feleltem:

– Nem árulja el.

– Nem titok. Azt hiszem, velem született érzésem van a keresztretjvényekhez – mondta Ebe, aki vissza akarta terelni magára a figyelmet.

– Daphne, van valami új műve? – kérdezte Szankar Nárájan.

Daphne verseket írt. Kéz alakú fákról, felhőkről, amelyek úgy szárnyalnak az égen, mint a madarak, és bimbókról, amelyek „arra rendeltettek, hogy érintetlenül, letéptelenül, szeretetlenül haljanak meg”. Daphne érzékeny ember volt, kivéve, amikor a költészete került szóba, és ha rábeszéltek, előhúzta borvörös bőrbe kötött füzetét a táskájából, és felolvasta legújabb kísérletét.

Most a mondandója közepén elhallgatott, és így szólt:

– Tulajdonképpen van egy új, de nem vagyok egészen biztos a dolgomban.

– Ugyan, ugyan, ne szerénykedjen. Halljuk – mondta Ebe.

Daphne, ahogy külön füzete volt a verseinek, külön hangot is tartogatott a versolvasáshoz. Feszült, fátyolos hangot. Egy édes, fiatal teremtés hangját, akit az olyan kifejezések állítólagos líraisága vezérel, mint amilyen például a „fészeg tengerek”. Zavarba hozott ez a hang. Zavarba hozott a költészete. Amikor Daphne a kislányos műsorát játszotta, fészkelődni szerettem volna. De visszafojtottam a lélegzetemet, és mindig megpróbáltam nagyon érdeklődőnek látszani, amikor olvasni kezdett. Aggódtam, hogy valaki nevetésben tör ki, és ezzel elárulja neki, ki is ő valójában.

Amikor a felolvasás baleset nélkül véget ért, a klikk hozzálátott, hogy megbeszélje az iskolai ügyeket. Gammasugár megköszöri a torkát. Láttam, hogy új sztori kívánczik ki belőle.

– Nem tudom, hogy észrevették-e, de én egy új románc kezdetét szúrtam ki az iskola folyosóin.

Ebe a homlokát ráncolta. Utálta, ha valaki tudott valamiről, amit ő még csak nem is gyanított.

– És melyik az a szerelmespár?

Daphne vihogott. Ebe felvonta a szemöldökét, és megismételte:

– Szóval, melyik az a párocska?

– Nísá a IX. d-ből...

Daphne eltátotta a száját. Mindenki tudta, hogy Daphne nagyon szereti ezt a lányt, és arra készíti elő, hogy az iskolák közti vitanapon képviselje az iskolát.

– ...és Manszúr a XI. a-ből. Már egy ideje figyelem őket. A félév eleje óta minden szünetben együtt vannak, összebújnak a sarokban, és az ég tudja, miről csevegnek. Úgyhogy egyik reggel figyelmeztettem őket. Megmondtam nekik, ha meglátom őket a folyosón beszélgetni, elküldöm őket hozzád. Akkor Nísá elkezdett a fiú osztálytermébe járni, ahol mindig körülveszi őket egy csoport. Odahívtam magamhoz, és megkérdeztem, mi dolga van a XI. a osztálytermében, mire ő pimaszul azt mondta, hogy van néhány barátnője abban az osztályban, és van-e olyan szabály, hogy az osztályok tanulói nem találkozhatnak. Valamit tennünk kell ebben az ügyben.

– Az a lány különben is egy kis sznob – tette hozzá Arzén Kalá. – Amikor megmondtam neki, hogy jobban összpontosíthatna a matematikára ahelyett, hogy iskolák közti vitanapokon vesz részt, azt felelte, hogy amint letette a tizedikes vizsgáit, ő már semmit se akar kezdeni a matematikával.

– Rendes lány – állt Daphne a védenca mellé.

– Az lehet – mondta Ebe –, de nem tűrhetjük az ilyen viselkedést. Legközelebb – fordult Szankar Nárájanhoz –, amikor rajtakapod őket együtt, azonnal tudasd velem. Egyszer s mindenkorra elintézem ezt a dolgot.

Daphne szeretett volna témát változtatni, és egy iskolák közti kulturális fesztiválról beszélt, amely a következő hónapban kezdődik. Hallgattam a hullámzó és áradó hangokat, s az egyesülő és szétváló molekulákra gondoltam...

– Maggie, miért vagy olyan hallgatóg? – Senki más nem hívott Maggie-nek, csak Daphne.

Mindannyian felém fordultak.

– Nem szívesen vesz részt a beszélgetésben. Semmiről sincs véleménye. Egyetlen alkalom volt, amikor igazán lelkesnek láttam, sok évvel ezelőtt Kodáikánálban. Ott volt az az Alfred nevű diák... – szólt közbe Ebe, s ezzel egy emlékre terelte a figyelmet; egy újabb történetre, amely rávilágított, milyen ragyogó elme Ebenezer Paulradsz.

Alfred Arógyaszvámí. Kilencéves volt, arcán gödröcske, szemében huncutság. Erős szálú, göndör haja volt, amelyet anyja Ebenezer Paulradsz szerint mindig kissé hosszasan hagyott.

Ebenezer Paulradsz levelet küldött Alfred anyjának. De az asszony nem vett róla tudomást. Ezért Ebenezer Paulradsz letiltotta Alfred fociedzését, és betette az iskolai takarítócsoporthoz, amely a papírkosarakat ürítette az osztályokban. De Alfred csigás fűrtjei ennek ellenére is tovább hivalkodtak.

A következő hétfőn Ebenezer Paulradsz a reggeli gyülekező után behívatta az irodájába Alfredot. Összefogta a fiú haját, és gumiszalagot rakott bele, amitől a göndör nyaláb ananászra emlékeztetett.

– Ezt nem veheted ki az esti kicsöngetésig. Megértetted? – kérdezte Ebenezer Paulradsz a zokogó Alfredtól. – Mivel ennyire szereted a hajad, nem maradt más lehetőségem. Az én iskolámban csak a lányok viselhetnek hosszú haját – mondta Ebenezer Paulradsz, és visszaküldte Alfredot az osztályba.

Ebédidőben vihógó csoportot láttam egy gyerek körül a 4. b osztálytermében. Fojtott zokogást hallottam.

– Mi folyik itt? – kérdeztem, amikor beléptem.

Ott ült a szegény Alfred. Kigúnyolva és ugratva. Köznevetség tárgyaként és nagy vídamság okozójaként. Láttam a szemében a megalázottságot, a sebzettséget, a zavart, és ádáz haragra gerjedtem.

– Nem szégyellitek magatokat? – kérdeztem, mire a csoport feloszlott.

Kivettem a gumiszalagot, amelyben az enyémmre ismertem, és lesimítottam Alfred fűrtjeit. Megtöröltem a szemét, és azt mondtam, nem számít, mit mondanak a többiek. Jó fiú vagy, mondtam újra meg újra, és hangsúlyoztam a „fiú” szót, mert amikor beléptem, a többiek Alfredának hívták.

Aztán fogtam a gumiszalagot, és beviharoztam Ebenezer Paulradsz irodájába.

– Mit jelentsen ez? – kérdeztem.

Ebenezer Paulradsz fölneézett a papírkupacából, és megkérdezte:

– Mármint hogy mi mit jelentsen?

Az asztalra hajítottam a gumiszalagot, és ráförmedtem:

– Hogy tehetted ilyen egy gyerekkel? Hogy alázhattad meg ilyen csúnyán? Nem jutott eszedbe, hogy mit okozhatsz ezzel? Egy életre megsebezhetted volna. És miért? Egypár centi haj miatt?

Ebenezer Paulradsz elgondolkodva érintette meg a gumiszalag kék üveggyöngyszekeit.

– Gondolom, ezt Alfred hajából vetted ki. Nagy butaság volt tőled.

– Válaszolj nekem, Ebe. Ne mondd, hogy butaság. Miért voltál ilyen kegyetlen ezzel a gyerekkel? – Az elkeseredés élesebbé tette a hangom, mint amilyennek szántam.

– Asszonyom – mondta Ebenezer Paulrédzs olyan hangon, amelyet addig még soha nem hallottam tőle. – Szeretném emlékeztetni, hogy itt én vagyok a főnök, és nem maga. Nem szeretem, ha valaki semmibe veszi a tekintélyemet, és a legközelebbi alkalommal szigorú intézkedést kell foganatosítanom. Nem hagyom, hogy befolyásolja a döntéseimet. Érti? Ez az én iskolám, és én tudom, mi a legjobb a diákjaimnak.

Lehajtotta a fejét, és úgy tett, mintha belemerülne a papírjaiba, amiből tudtam, hogy elbocsátott.

Alfred rávette anyját, hogy elmenjenek a fodrászhoz, és levágatta a haját. Ebenezer Paulrédzs óhaja teljesült.

Alfred pedig rákapott, hogy kínozza a kisebbeket; durva volt az osztályban, és minden rosszaságot elkövetett attól kezdve, hogy felmászott egy fa legmagasabb ágára, odáig, hogy csúszkált a lépcsőkorláton. De Ebenezer Paulrédzs soha nem vállalta a felelőséget azért, amit tett. Amikor fölemlítettem Alfred viselkedését, csak ennyit mondott:

– A fiúk már csak ilyenek.

Talán ekkor kérdőjeleztem meg első ízben az Ebenezer Paulrédzs iránti érzelmeimet. Ebe hirtelen idegen lett, még hozzá megvetendő. Nagyképű zsarnok.

Ám Ebe nem úgy emlékezett erre, ahogy én. Mint szörnyű eseményre. Inkább úgy látta, mint újabb példáját annak a lélektani hadviselésnek, amelyet olyan kis csirkefogók ellen folytat, akik a pimaszságukkal még maguknak is ártanak.

– Ha megver az ember egy diákot, az egy hét múlva elfelejti. De az ilyesmit soha nem fogja elfelejteni – mondta Ebe a történet végén, és körbeadott egy tányér mogyorót.

– Csak maga tud kitalálni ilyen ötletes dolgot – ömlengett Kalá, aki kivett egy szem mogyorót, majd visszadobta.

– Azt hiszem, az embernek használnia kell a fantáziáját – mondta Xavier teli szájjal.

– Fantázia! – csapott Ebenezer Paulrédzs a combjára. – Ez a kulcsszó. Egyetlen jelenlétét sem szeretnék megbántani, de tudják, miért angol- vagy történelemtanár a legtöbb iskolaigazgató? Nekem persze megvan erről az elméletem: ha az ember olyan tárgyakat tanít, amelyekhez fantázia kell, sőt még táplálják is a fantáziát, csak akkor alkalmazhatja ezt egy iskola igazgatásában. Az embernek fantáziára van szüksége ahhoz, hogy felkeltse egy gyerek érdeklődését a költészet iránt, vagy megértesse vele egy olyan csata jelentőségét, amelyet sok száz évvel ezelőtt vívtak... ez nem ugyanaz, mint algebrát vagy biológiát tanítani. És ha engem kérdeznek, nincs szárazabb és unalmasabb tárgy a kémianál. De a kis ördögfiókák szeretik, mert olyan nekik, mint a játék. Ennyi meg ennyi egyenlő ennyivel! Ha kíváncsiak a véleményemre, nekem, amikor a kémiaira gondolok, a záptojás szaga jut eszembe...

Nevetés. Mogyorópogás. Csipszrecsegés.

A kezemre néztem, amelyet ökölbe szorítottam az ölemben. Mít tud Ebe az elemek kémiajáról vagy költészetéről?

A lakmuspapír mágiájáról: arról, hogy a kék lakmusz vörös lesz, ha savba mártjuk, és a vörös lakmusz kék, ha lúgos oldatba dugjuk. A foszfor lírájáról, amelyben – ha kivesszük a vízből – öngyulladás játszódik le, elég és gázzá alakul. A kálium-nitrát, kén és szén egyesült energiájáról, amelyek robbanásaikkal megrázzák a földet. A káprázatokról, amelyeket az áttetsző kalcit teremt. A színekről – a berillium-karbid téglavöröséről, a pirit rézsárgájáról, az uránium ezüstfehérjéről... Szavak tolultak a nyelvemre.

Fel akartam állni és ezt kiáltani: „Milyen büszke arra, amit a fantáziájának nevez. Hadd mondjam el, mennyit ér a fantáziája. Menjenek el az iskolai könyvtárba, és vegyék le a polcra a felsősök kötelező olvasmányait, menjenek el a központi könyvtár-

ba vagy a sarkon lévő kölcsönkönyvtárba, és nézzék meg saját szemükkel a fantáziadús ember keze munkáját.”

Ebe ravasz volt. Nagy gonddal választotta ki a könyveket, és váltogatta vandalizmusát a három könyvtár közt, amelynek tagja volt. Úgyhogy soha senki nem tudta visszavezetni a tönkretett könyvet hozzá. Azonkívül ki gyanúsította volna őt ilyen ocsmányságokkal? Mert Ebe nagy aprólékossgal emberi nemi szerveket rajzolt – péniszeket, heréket, ánuszokat, vaginákat, amelyeket ellátott a kézjegyével, nevezetesen néhány szál fanszörrel. Nemi szerveket embereken, és nemi szerveket magukban. Finom és pontos rajzokat készített Ebenezer Paulrádzs, a könyvmargók Da Vincije. Ebenezer Paulrádzs, a fantáziadús ember.

Hisztérikus kacaj akart előtörni a torkomból. De lenyeltem, ahogy a hosszú évek során a büszkeségemet is. Hirtelen úgy éreztem, hogy fojtogat a házasságom.

Aznap este, miután mindenki elment, és elmosogattam, az oldalamon feküdtem az ágyban, és néztem, ahogy Ebe az esti rituáléit végzi. Forrt bennem a harag, de nem tettem semmit azon kívül, hogy hagytam forni. Arra gondoltam, hogyan kovácsolt az estéből újabb diadalt önmagának. Alfred Arógjaszvámirra gondoltam meg a vegyszerek költészetére. Arra gondoltam, hogy Ebe minden jót és nemest tönkretett az életben. A gyerekre gondoltam, aki meghalt, mielőtt még lelke lehetett volna. Arra gondoltam, hogy már semmiről sem álmodhatom, és ismét felszínre tört a szó: GYŰLÖLÖM. GYŰLÖLÖM. Mitévő legyek?

Az ablak előtt állt az akvárium, amelyben Ebe a két aranyhalat tartotta. Ez is egy téóriája volt: ha az ember naponta kétszer tizenöt percig figyeli az aranyhalakat, amelyek reménytelen körökben úszkálnak, akkor megnyugszanak az idegei, csökken a feszültsége, és újjáéled a lelke. Az övé. Nem az aranyhalaké.

Ebe bosszúsan felmorrant. Most meg mi baj? Nem a kötelező körökben úszkálnak a halak?

– Szegény James. Túl mohó lett. Tudtam, hogy nincs jól. Az elmúlt napokban lelassult, mintha csak vonszolta volna magát. Micsoda pech. Most keresnem kell egy új Jamest.

Feltámaszkodtam a könyökökre. Döglött hal.

Ebe Jamesnek és Joyce-nak nevezte a halakat. Magánjellegű tréfa, mondta, ennek ellenére gondoskodott róla, hogy mindenki megtudja, és örvendezzen az igazgató humorérzéke hallatán. És most James megdöglött. Valamilyen halkórbán. Vagy talán a mohóságtól meg a túlzabálástól.

James szétnyílt hassal lebegett a felszínen. Bámultam a döglött Jamest meg az élő Joyce-t, aki mintha csillogóbb és élénkebb lett volna, s boldogabban ficáinkolt, mint valaha. A gyanú apró pikkelye csiklandozta a torkomat. Vajon Joyce intézte így?

Éreztem, hogy mosolyra húzódik az ajkam. Megkönnyebbültem. Megnyugodtam.

Tisztességtelen vagyok? Hagyom, hogy gyűlöletem elborítsa a szégyenérzetemet? Ha így van, legyen. A szerelemben és a háborúban nincs tisztesség, hangoztatta Ebe gyakorta. És ez háború volt.

*

Jól főzök. Amikor akarok. Ügyes szakácsnő vagyok, és amikor úgy kívánom, az összetevők követik a parancsaimat. De sokáig úgy főztem, ahogy a tudományra fogékony diákjaim végzik a kémiai kísérleteket. Meg kellett csinálni, úgyhogy megcsináltam. Se örömet, se büszkeséget nem leltem abban, hogy milyen lesz az eredmény. De ennek

vége, gondoltam. A főzésemnek most már célja lesz. Ám először is meg kell győződnöm Ebe-et, hogy ne védekezzen. Hogy tárja fel előttem az érzéseit és az ízlelőbimbóit.

Amikor Ebe lefeküdt, szokás szerint úgy tettem, mintha aludnék. Nem emlékszem, mikor közöszlünk utoljára. Arra se emlékszem, ki fordult el először a másiktól. Vajon őt undorította-e a testem; a zsírpárnák, az összefolyó vonalak, a megereszkedett izmok és női bozontom? Vagy én akartam egyenlő lenni az ágyban, és döntöttem úgy, hogy nem színlelem tovább a kicsi lányt?

Aznap este azonban, amikor Ebe elhelyezkedett az alváshoz, felé fordultam, és végigfuttattam nyelvemet a nyakán. Ujjaim a mellkasán nőtt szőrrel játszadoztak. Gyengéden, ahogy egy kislány tenné... hízelegtem neki, ahogy kell. Titokban és ravaszul. Futó csókokkal és merész simogatással. Gyermeki naivitással, kerekre nyitott szájjal és borotvált testtel. Könnyörtelen eltökéltséggel és szétvetett lábbal.

Másnap hajnalban keltem, és rohantam a konyhába. Eljött a te időd, mondtam az alvó Ebe-nek. Ezzel a reggelivel kezdődik. Ghíben sült púrí, krumpli-, borsó- és karfiolkorma. Két tükörtojás és egy nagy pohár hideg, zsíros tej, amelybe két nagy kanál cukrot keverek.

Ebe csak bámulta a fogások seregét, és megkérdezte:

– Mi ez az egész? Azt várod, hogy ezt mindet egyem meg? Vidd innen.

– Ugyan már – ugrattam. Milyen könnyűnek tűnt játékosnak és kislányosnak lenni most, hogy a szabadság látótávolságba került. – Megtermett ember vagy. Sokat kell enned. És különben is edzed magad. Szükséged van az erőre, nem? – mosolyogtam szerényen.

Könnyű volt hízelegni Ebe-nek. Sose látott át a hamisságon. Az ő szemében a hízelgés maga volt az igazság. Ezért első nagy reggelijét élvezettel és jó étvággal ette meg.

Ebe evett. Reggelit. Ebédet. Vacsorát. Esti falatkákat, amint hazaért az iskolából. Kései falatkákat, miközben a dolgozatokat javította. Nem vártam csodát, azonnali átalakulást. Nem működött olyan könnyen és egyszerűen a dolog, mint Joyce-szal. De kész voltam várni.

Alig egy évvel később a haj megtalálta a helyét. Ami az enyém volt, az övé is lett. A sima vonalak kezdtek elmosódni. A levegővétel sűrűbb lett, a tempó lassult. Hurkák jelentek meg a nyakán. Toka. Rengő has. Ebe már nem parádézott. Totyogott. Amikor fölment a lépcsőn, zihált. Már nem rőtta megállás nélkül az iskola folyosóit, amikor a szeszély rátört. Két körre korlátozta magát, egyre reggel és egyre délután.

Ebe lassan kövér ember lett. Csendes ember. Kényelmes ember. Olyan ember, akinek már nincs szüksége klikkre és elcsúfított könyvekre. Olyan ember, akinek az évési vágya eltompította pengeélességét. Mivel én csillapítottam az étvágyát, egyre jobban kellettem neki. Én csigáztam fel az étvágyát és alkalmanként a nemi vágyát is mindenféle módon, amit csak ismertem. Úgy kellettem neki, ahogy soha azelőtt. Ebe-ből megint olyan ember lett, akivel együtt tudtam élni.

Másodszor is teherbe estem, és megszületett a gyeregem. Kislány. Ekkor létfontosságú lett, hogy ne engedjem Ebe-et visszatérni a korábbi énjéhez. Mert ha engedem, még csak elképzelni sem tudom, mekkora gonoszságok szabadulnak ránk. Gondolnom kellett a kislányomra.

Amíg Ebe kövér, addig nincsenek adrenalinrohamok; hatalmi harcok. Minden csendes, nyugodt és felhígított az életünkben.

Amikor az ember vizet ad a kénsavhoz, először fröcsköl. De hamarosan elveszti erejét; nem mar tovább. A lényeg az, hogy az ember tudja, mikor és mennyit adjon hozzá.

Tatár Sándor

A „HOMO SAPIENS” ÉS A „LUTRI” CÍMSZAVAK ÖSSZEVONÁSA HELY- ÉS IDŐTAKARÉKOS LEXIKONBAN

*Fortuna okosan üljön
terajtad...*

Az embereket, ha nem jön be a dolog, úgy eldobni, mint a nyeretlen sorsjegyeket, bajos. Az emberek ilyenkor „méltatlankodni” szoktak: jelenetet szoktak rendezni, érzelmileg zsarolnak, vad gyűlölködésbe csapnak át, bosszút esküsznek,* s az a minimum, hogy azt állítják: *ők* dobták el a másikat, dehogy a másik *őket*!! Macera macerát ér – brrr! Nemigen jók az emberek sorsjegynek (hogy finoman fejezzem ki magam). Megkockáztatnám: nem tanácsos őket sorsjegyként használni.** – Ámbár a kaparás, illetőleg valamely kaparással rokon mozdulatsor – ez egyeseket talán meglep – nem fajta-idegen bánásmód: ugyan sem betűk, sem számok, sem semmilyen ábra nem fog előtűnni (régen rossz lenne, ha...!), a megfelelő testtájon eszközölt, mértéktartó vakarászást mindazonáltal élveteg kurrogással, röfögéssel vagy nyögdcseléssel honorálják. S *mégis: mégse*. Nem, nem valók sorsjegynek. Jóllehet az is előfordulhat, hogy (tartósan ugyan viszonylag ritkán) boldogok vagyunk a húzásunkkal. Ilyenkor úgy érezzük, a főnyereményt ütöttük meg. Ez az ún. látszat.

* Mivel az olvasó így is képet alkothatott az elhajítás nehézségeiről, az életünk részeként nemkívánatosná vált személyel közös (sőt nem is feltétlenül vele közös) utódok esetleges meglétéből adódó járulékos bonyodalmakra itt csupán utalunk.

** Hogy *mi*re lehetnek jók akkor, azt ebben a fejezetben nem tárgyaljuk.

Lengyel András

AZ APOSTOL-ÜGY

Egy 1920. őszi Kosztolányi-cikk sorsa

1

Móra Ferenc Kosztolányi Dezsőhöz írott négy levele (1922. ápr. 22., máj. 2., máj. 6. és máj. 11.) régóta ismert, két párhuzamos közlésből is. E négy levél megjelent a MÓRA FERENC LEVELEZÉSÉBŐL című kötetben (1979), amelyet Kőhegyi Mihály és e sorok írója rendezett sajtó alá, s valamivel hamarébb – a gyorsabb, mozgékonyabb folyóiratközlés révén – a *Tiszatáj* 1979. 7. számában is. (Ez utóbbi közlemény közreadója Madácsy Piroska volt.) Kosztolányi Mórához írott levelei ugyan nem ismertek (az irodalomtörténeti legenda szerint 1934 tavaszán, a haldokló Móra végakarátát teljesítve, bizalmasa, Kotormány János a teljes levelezést elégette), de a Móra-levelekből így is nyilvánvaló, hogy miről is folyt közöttük a szó. Kosztolányi 1920-ban, az *Uj Nemzedék* munkatársaként írt egy cikket Várossy Gyula (1858–1926) író-plébánosról, amelyért a megtámadott 1922-ben sajtópörtöt indított ellene, s Kosztolányi – Móra közvetítésével – ezt az ügyet kísérelte meg „elsikálni”. (Mint végül kiderült: sikerrel.) A levelek adataiból s azok utalásai nyomán kihámozható történet, bár a Kosztolányi-kutatás mind ez ideig nem figyelt föl rá, több szempontból is érdekes, sőt tanulságos. Nem egy egyszerű és szokványos sajtópörről van ugyanis szó. A cikk (s az egész ügy) története Kosztolányi *Uj Nemzedék*-periódusának jobb megismeréséhez visz közelebb, s ugyanakkor az ügy elintézésének módja Móra sajátos problémakezelési technikájáról is árulkodik, egészében pedig a húszas évek eleji magyar sajtóviszonyok igazi természete és légköre válik átláthatóvá. Azaz: mind az irodalomtörténet-írás, mind a sajtótörténeti kutatás jelentősen gazdagodik, ha megkíséreljük rekonstruálni, mi is történt.

Az alábbiakban ezért, a figyelmet Kosztolányira koncentrálva, de a többi szereplő mozgását is követve, az időrend természetes menetéhez igazodva, áttekintjük a történeteket.

2

Az egész folyamatot elindító cikk, bár *névtelen*, megfogható, *azonosítható*, az ügy során felbukkanó hivatkozások visszautalnak rá. Így, mint azt már az 1979-es kötet egyik jegyzete is kimondja (vö. 124.), Kosztolányi utóbb vihart kiváltó írása az *Uj Nemzedék* 1920. szeptember 12-i számában, az 5–6. lapon jelent meg, címe s alcíme ez: APOSTOL – FELÜLFIZETÉSSEL. EGY ÉS MÁS VÁROSSY GYULA „VOLT” KATOLIKUS PLÉBÁNOS KÉSZÜLŐ KÖNYVRŐL. Mivel e szöveg nincs benne egyetlen Kosztolányi-kötetben sem, s az *Uj Nemzedék* csak nehézkesen elérhető, érdemes újraközölnünk:

Megyünk az utcán és valaki kezünkbe nyom egy ívet. Az ív homlokán vastag betűkkel ez áll:

Hevesi Simon dr. főrabbi és Kis Arnold dr. főrabbi kéri: olvassa át e sorokat.

Ha az Uj Nemzedék munkatársát két ilyen megbízható kezes kéri, akkor a munkatárs okvet-

len átolvassa azokat a sorokat. Meg kell hagyni, hogy a „fehér terror” idején elég érdekes olvasmány ez, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a nyomorgó magyarság és a kivert menekültek érdekében nemigen terjesztenek ilyen röpcédulákat. A nyomtatvány így szól:

„Kedves hittestvér! Szajó úján a fölvilágosítást eddig maguk hittestvéreink végezték – keves eredménnyel. A zsidó önmagát dicséri – mondták ellenfeleink.”

Arról van most tehát szó, hogy a zsidó nem önmagát fogja dicsérni s a zsidó majd dicsérteti magát valakivel, fajmagyarral, katolikussal, sőt „volt” kisteleki plébánossal, volt országgyűlési képviselővel. Ki más is vállalkozna erre, mint Várossy Gyula, akit plébánosi állásából a püspökség felfüggeszteni volt kénytelen és aki mint társadalmi törtető, két jó könyökével minden időben és minden kurzusban helyet tudott magának törni szabadkőműves összeköttetéseiével és a zsidó újságírók pajtáságával. Vizenyős és sötétan könyvecskéket és cikkekcskéket írt Várossy Gyula. De tovább olvassuk a nyomtatványt, mely márványba kívánczozó szavakkal méltatja a készülő könyv kitűnő szerzőjét, „a haza- és emberszeretet apostolát”.

„A mi igazságunk védelmére most jött egy páratlan, országos férfiú, ki a keresztények, a fajmagyarok közül való, Várossy Gyula v. kath. plébános, v. orsz. képvis., Ferencz József-rend lovagja, ki harminc év óta remek hírlapíró-tollával, szónoklataival, tetteivel, parlamenti tevékenységgel a nemes liberalizmust szolgálta. Az ő összfeljelenendő könyve adatokkal fölvilágosítja a magyar népet... Sok ezer példányt ingyen fog szétosztani. Miniszterek, képviselők, főispánok között sok a barátja.”

A haza- és emberszeretet apostola nyilván merő önzetlenségből cselekszik, gondoljuk magunkban. Ellenben utána nyomban ezt olvassuk:

„Becsületünk parancsolja, hogy minket védő könyvét mindnyájan, ön is, megvegyük. De ne 200 K-ért. (Az emberszeretet többet megér.) Csak a nyomdaköltség félmillió! (Remek könyv lehet ez.) A drága papír és munka miatt a könyv 60 és 150 K árát nullifikálni kellett.” (Ennyióért csak Shakespeare-t lehet árusítani, Várossy Gyula munkája kétségtelenül többet megér.)

„Katolikus pap még nem védte a zsidók hazafiságát! Várossy Gyula e téren első a világon! (Szenzáció, külön belépti díjjal.) Ezt nem zsidó – hanem keresztény toll írja! Legyünk tehát hálásak iránta. A jobbmódúak írjanak alá ezeket. (A magyar vagonlakók nem írhatnak alá semmit.) A szegényebbek 500–800 K-t.” (Ebből látjuk, hogy a fehér terror mennyire tönkretette a zsidóságot. Csak 800 koronát tudnak adni egyetlen könyvért.)

Meg kell állapítanunk, hogy a haza- és emberszeretet apostolának, Várossy Gyulának önzetlen védelmét az itteni zsidóság eléggé honorálta, mert egy másik aláírási ívet is köröznék, nyomtatásban, melyen a Zsidó Hitközség 14 000 koronával, Székely Ferenc hitközségi elnök 1000 koronával, Vészi József 15 000 koronával, a Lipótvárosi Kaszinó 5000 koronával, Baracs Marcell dr. 1000 koronával, Frankl Adolf 500 koronával, az Egyenlőség, a Múlt és Jövő, a Zsidó Szemle 1000 koronával szerepel. Ezen az íven a haza- és emberszeretet apostola közli címét is: Szeged, Vidra-utca 9., telefon 13–72. (Az apostolnak tehát telefonja is van!) Itt kéri, hogy „az aláírásakor jegyzett összeget azonnal lefizetni méltóztassék”. Hogy ezek a befolyó százezrek jótékony célra fordíthatnak-e vagy sem, arról nem olvasunk semmit sem. Nagyon nevezetes az a kis nyilatkozat is, melyet Rósa Izsó dr. hitközségi elnök és Hirschler Ignác jegyző írt alá saját kezűleg és bizonyítják, hogy Várossy Gyula volt az egyetlen, aki Löw Immanuel rabbinak védelmére kelt. Egy lakomán, amelyen – mint olvassuk – 30 rabbi volt jelen. A haza- és emberszeretet apostolát 30 rabbi igazolja. E koronatanúk előtt elnémulunk és nem kis érdeklődéssel várjuk ezek után a könyvét.

Nem kétséges, e cikk meglepheti Kosztolányi művészetének híveit: ez bizony egyértelműen és harcosan zsidóellenes írás, az „irodalmi” tárgy itt csak ürügy és alkalom.

Ennek az összefüggésnek a fölismertetése önmagában is az egész Apostol-ügy egyik igen fontos, talán legfontosabb hozadéka. E cikk ismeretében ugyanis nyilvánvalóvá válik, hogy Kosztolányi nemcsak a (már a kortársak által is neki tulajdonított) PARDON-okat írta, hanem – ugyancsak névtelenül – az *Uj Nemzedék* más, saját rovatán kívüli politikai cikkei egyikét-másikát is, s ezek – amennyire egy cikk alapján állítható – semmivel sem ártatlanabbak, mint a PARDON-glosszák. A cikk zsidóellenes élének fölismereése és rögzítése azonban önmagában még kevés az érdemi jellemzéshez. A cikkben a szimpla antiszemitizmusnál több van. Célszerű tehát a szöveget kicsit közelebbről szemügyre venni.

A cikk elsődleges célpontja, látszólag, egy „*volt*” *katolikus plébános*, így – felületesen olvasván – akár valamiféle antiklerikális élt is fölismerehetni vélhetnénk benne. Ám magából a szövegből az derül ki, hogy voltaképpen egészen másról volt szó: a célpont nem egy katolikus plébános, hanem egy „*volt*” katolikus plébános. E cikk számára Várossy Gyula éppen mint a klérus egyik *renegátja* létezik. Nemcsak az említődik meg róla, hogy „*plébánosi állásából a püspökség felfüggeszteni volt kénytelen*”, s nemcsak az, hogy „*társadalmi törtető*”. Az is kimondódik, még hozzá élesen exponálva, hogy Várossy átállt, a „*zsidók*” szolgálatába állt. Az ismertetett előfizetési ív kapcsán a cikk leszögezi: „*Arról van most tehát szó, hogy a zsidó nem önmagát fogja dicsérni s a zsidó majd dicséرتi magát valakivel, fajmagyarral, katolikkussal, sőt »volt« kisteleki plébánossal, volt országgyűlési képviselővel.*” S nem is kétséges, ez az, ami kiváltja a cikkíró ellenszenvét, s támadásra ösztökéli.

A cikk tendenciája tehát nyilvánvaló. Nem érdektelen kérdés azonban, hogy az érvényesülő tendencia a valóságos tények elemzéséből rajzolódik-e ki, avagy önkényes konstrukció? A cikk által hivatkozott előfizetési íveket, amelyekből Kosztolányi idéz, s amelyekre érvelését építi, nem ismerjük. Nem lehet tehát megállapítani, mennyire pontosak ezek az idézetek. Egyetlen ilyen mozzanat ellenőrizhető csupán. Várossy Gyula címe a cikk szerint „*Szeged, Vidra-utca 9.*”, Móra viszont kétszer is Vidra-utca 5.-öt ír (MFLEV. 124., 126.). Mivel valószínű, hogy a Szegeden élő Móra, aki kapcsolatban állt a szintén szegedi Várossyval, tudta jól a címet, arra következtethetünk, hogy Kosztolányi e vonatkozásban pontatlan. Ám ez az eltérés olyannyira lényegtelen, hogy szándékolta hamisítást nem lehet föltételezni: a házsám meghamisításának egyszerűen nem lett volna értelme. Valószínűleg egyszerű elírásról, esetleg sajtóhibáról lehet csak szó. S mivel az előfizetési ívekből vett idézeteket a kortársak könnyen ellenőrizhették, azt kell föltételeznünk, hogy az idézetek és az adatok, legalább hozzávetőlegesen, pontosak. A probléma máshol van. A cikk hallgatólagosan evidenciaként kezeli egy „*zsidó-nem zsidó*” küzdelem létét, s ez adja számára az értelmezési keretet: érveivel e keretben mozog, „*adatait*” ehhez méri. Ez a séma pedig egy nagyon bonyolult szociokulturális feszültségnek s egy ezzel a feszültséggel összeshzőződött politikai-hatalmi játszmának a teljességgel leegyszerűsítő, hamis redukciója.

Nem kétséges azonban, hogy cikke hamis előföltevései és nyilvánvaló irányultsága ellenére Kosztolányinak két lényeges dologban bizonyosan igaza volt. Az egyik: Várossy Gyula csakugyan rossz író volt, úgy is lehet tehát róla szólva fogalmazni, ahogy Kosztolányi tette: Várossy „*[v]izenyős és sóttalan könyvecskéket és cikkekcskéket írt*”. A másik: bár-mennyire „*megérthető*” is, hogy a magyar zsidók két vallási vezetője, Hevesi Simon és Kiss Arnold, az antiszemita támadásokat ellensúlyozandó, a filoszemita Várossy könyvének támogatására kérték föl híveiket, ez a gesztus alapvetően problematikus. Egy rossz író filoszemita könyvének demonstratív támogatása ugyanis részükről illúzió

volt, egy rosszul megírt könyv propagandahatása aligha lehetett kellő mértékű és eredményű. S ugyanakkor egy ilyen gesztus támadható is volt, hiszen – az anyagi támogatásra való fölszólítás révén – a könyv szerzőjének megvásárolhatóságát sugallta. Kosztolányi pedig, jó érzékkel, éppen erre a diszkrepanciára építette föl érvelését. Várossy Gyulát mint rossz és megvásárolható író, mint közösséget elhagyó renegátot mutatja föl, „*aki két jó könyökével minden időben és minden kurzusban helyet tudott magának törni szabadkőműves összeköttetéseivel és a zsidó újságírók pajtáságával*”. Ismereteink mai szintjén nem lehet eldönteni, Várossynak csakugyan voltak-e szabadkőműves összeköttetései, s mennyire építhetett a „*zsidó újságírók pajtáságára*”. (Ezt az egykorú újságolvasó sem tudhatta megítélni, a vád tehát szabadon érvényesülhetett.) Várossynak Kosztolányi megrajzolta karakterisztikája kapcsán azonban, immár távlatból, két dolgot nem árt leszögezni. Az egyik: maga Kosztolányi volt az, aki – mint a szabadkőműves gründolású *Világ* munkatársa – egy ideig aktív szabadkőműves volt, s aki szerkesztőségi helyzetéből adódóan nagyon is élt „*a zsidó újságírók pajtáságával*”. Itt tehát, negatív áthangszerelésben, voltaképpen saját múltját vetíti rá Várossyra. A másik: ez a vád, ne legyenek kétségeink, voltaképpen egy, már akkor is közkeletű antiszemita toposznak, a zsidó-szabadkőműves összeesküvésnek az újrafogalmazása, aktualizálása.

Maga a cikk egészében, mint zsurnalisztikai teljesítmény, mégis, mindezek ellenére vagy éppen *mindezek révén*, jelentős produkció. Abban a küzdelemben, amely a modern médiában a XIX. század vége (nálunk pedig az 1910-es évek) óta zajlik, s amelyet a valóságértelmezés monopolizálásáért vívott verbális harcoként lehet megnevezni, ez a cikk számottevő teljesítmény. Kosztolányit okossága, a visszasságok érzékelése iránti fogékonysága s nem utolsósorban írni tudása igazi profi újságírónak, a szakma egyik mesterévé avatta. Más, bár egyáltalán nem lényegtelen kérdés, persze, hogy ez a mesterségbeli tudás korántsem tekinthető veszélytelen tudásnak. Kosztolányi hírlapírói tehetsége ugyanis, mint ez a cikk is tanúsítja, az életvilágot alkotó összefüggések áttematizálásában, újra- és átértelmezésében mutatkozik meg. Egy olyan világos föl-építésű, „logikus” konstrukció megkoncipiálásában, amely – már csak tömörségénél és verbális erejénél fogva is – a világ egységes és koherens magyarázatának érzetét kelti. Ám ez a konstrukció bizonyos tények elhallgatására, más tényeknek pedig a retorikával való sajátos kombinációjára épít, s így egy fiktív, de legalábbis önkényes világot teremt. Minden az éppen aktuális intenció erkölcsi értékén múlik. S mélyen jellemző, hogy ha ez az intenció valamilyen oknál fogva (például „külső” megrendelés) megváltozik, a konstrukció diametrális ellentéte is létrehozható.

Kosztolányi 1920 szeptemberében a szélsőjobb, antiszemita scenáriót konstruálta meg. Írása magas színvonalú, de mélyen kártékony.

3

Várossy Gyula, aki aligha lehetett boldog az *Uj Nemzedék* cikkét olvasva, nem mindjárt reagált a támadásra. Hogy miért hallgatott, nem tudjuk. De tény, hogy csak a kurzus szelídülésekor, 1922 tavaszán, azaz a cikk megjelenése után másfél évvel indította meg sajtópörét a lap, illetve az általa nem is ismert szerző ellen. (Az ügyvédi megkeresés címzettje nyilván az *Uj Nemzedék* szerkesztősége volt, s azután ők értesítették egykori, a pör kezdetén már a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében dolgozó kollégájukat, Kosztolányit.) Kosztolányi – problémakerülésből, vagy mert maga sem volt meggyőződve iga-

záról – el akarta kerülni a nyilvános eljárást. Amennyire Móra válaszleveleiből kikövetkeztethető, strómant akart maga helyére állítani, s inkognitóban maradvá, sógorát, Harmos Károlyt előtérbe tolvá, valamiféle peren kívüli megegyezést keresett. Móra mint lehetséges közvetítő itt lép be a képbe. Kosztolányi 1922. április 20-án vagy 21-én (a pontos időpont nem állapítható meg) levélben kért találkozót Mórától, aki április 22-én levélben válaszolt neki. Hogy Kosztolányi miért Mórát választotta közvetítőnek, nem tudjuk. Korábbi személyes ismeretségükről nincs adat; ha találkoztak (például Kosztolányi 1917. februári szegedi matinéjakor), a találkozás nagyon alkalmi és formális lehetett. Nagyobb az esélye annak, hogy Kosztolányi Mórában a „kollégát” látta, akitől ügye iránti megértést remélhetett. (Mindkettőjük korábbi, 1922-ben már *nem élő* szabadtélművés múltja, bármily pikáns lenne is a föltételezés, aligha jöhet magyarázatként szóba.) Kosztolányi azonban szerencsésen választotta meg emberét – több szempontból is. Egyrészt azért, mert Móra akkor éppen Pestre készülődött, s így Kosztolányinak nem kellett Szegedre leutaznia, másrészt azért, mert Móra ideális ember volt a feladatra, s kitűnő közvetítőnek bizonyult. Mind a helyi, szegedi viszonyokat, mind Várossyt, mind az emberi pszichológiát jól ismerte, s már csak újságírói szolidaritásból is segítségére volt Kosztolányinak.

Április 22-i levelében Móra azt írta: „*Hétfőn este érkezem fel [Pestre] s pénteken estig minden esetre főt maradok*” (MFLEV 122.). Ez a hétfő április 24-e volt, a péntek pedig 28-a. Kettejük személyes találkozására, amikor megbeszéltek, hogy mihez is kéri Móra segítségét Kosztolányi, valamikor ekkor került sor. (A legvalószínűbb időpont 25-e, hiszen hétfőn este, közvetlen a megérkezés után még korai lett volna a találkozó.) A találkozóval kapcsolatban 22-i levelében Móra azt írta: „*Legfőljebb annyit kérek, hogy lehetőleg a délutáni, vagy esti órákra méltóztassék velem rendelkezni, mert úgy sejttem, a hivatalos naplopás délelőttönként lesz. Mivel ennek színhelye Budán van (Ostrom-utca 2. Enyedi-palota), esetleg a déli órákban valamelyik budai kocsmában, vagy kávéházban is találkozhatunk, ha ez önnek kényelmesebb*” (MFLEV 122.). Kosztolányi, tudjuk, budai lakos volt, nagy a valószínűsége tehát, hogy csakugyan „*valamelyik budai kocsmában vagy kávéházban*” ültek le dolguk megbeszélésére.

A személyes tárgyalás részletei, a dolog természete szerint, nem ismeretesek, de lényege igen. Mint Móra május 2-i leveléből kiderül, elvállalta a közvetítést, s hazatérve mindjárt, de legkésőbb május 1-jén vagy 2-án tárgyalta is Várossy Gyulával. Ahogy írta: „*kicsit nehezen megy a dolog az öreg bölényvadással [...], mert arcátlanul ki akarja használni a helyzetet. Harmos Gyula szegény tintakuli nevében tárgyaltam vele, akivel szemben a következő feltételeket szabja meg:*

1. *elégtétel a budapesti Uj Nemzedékben a lap részéről; a szöveg előbb leküldendő Szegedre betekintés s esetleges módosítás végett;*

2. *elégtétel H.Gy. nevében a szegedi Uj Nemzedék nyíltterében H.Gy. költségén;*

3. *1000 K a panaszos ez ügyben tett budapesti útjának fejében;*

4. *Ábrahám Dezső ügyvéd esetleges költségeinek megtérítése; lehet, hogy egy fillér sem, de lehet egy pár ezer korona is*” (MFLEV 123.). Hogy ez a négy tétel mennyiben volt Várossy saját ötlete és követelése, s mennyiben alakította azt maga Móra, nem lehet megállapítani. Az a tény, hogy – Kosztolányi elképzeléseivel ellentétben – Móra nem Harmos Károlyt nevezte meg szerzőként, hanem egy fiktív „*tintakulival*”, a nem létező Harmos Gyulával állt elő, arra enged következtetni, hogy *szuverén* tárgyalópartner volt. Úgy érvelt, ahogy azt – legjobb belátása szerint – jónak gondolta. Elképzelhető tehát, hogy a négytétel követeléssor kigondolásában is volt némi szerepe, s egyik-másik ötletet ő

adta Várossy szájába. Ha ez igaz, akkor arra kell gondolnunk, hogy a kitűnő diplomáciai érzékű, az emberekkel mindig ügyesen bánó Móra mindkét felet manipulálta egy kicsit a siker, a megegyezés érdekében. Annyi mindenképpen bizonyos, hogy Móra azt javasolta Kosztolányinak, az első és a harmadik pontot fogadja el, a másodikat és a negyediket viszont utasítsa el. Így pedig mindkét fél kapna is, adna is valamit, s a megegyezést mindkét fél kölcsönös kompromisszumként érzékelné. Ezen túl Móra generális javaslata így szólt: *„Meg vagyok róla győződve, hogy öreg barátunk mindakét ponttól el fog állni, mert hiszen neki se kellemes a sajtóper. Azt hiszem, a dolgot megkönnyíti az, ha kollégám neki magának fog írni, mint Harmos Gyula. (Nagys. és Főtiszt. Várossy Gyula ny. plébános, író, a Ferenc József rend lovagja stb. Szeged, Vidra-utca 5.) Borzasztó fontos, hogy az író és a Ferenc József rend lovagja benne legyen, mert az apostol végtelen hiú. Írhatná ön a levelet nekem is, hiszen mondanom sem kell, hogy milyen szívesen állok rendelkezésére, de az öreg jó néven fogja venni, ha egyenesen hozzá fordul. A levél hangja persze megvesztegető legyen, anélkül azonban, hogy fegyverül lenne fordítható Ön ellen s méltóztassék hangsúlyozni benne, hogy többet nem tehet s ha ennyivel be nem éri, akkor ön kénytelen lesz a perben minden eszközt felhasználni a maga igazolására, – holott a bpesti Uj Nemzedék lojális bocsánatkérése az egész ország katolikus társadalma szemében újra ragyogóvá fogja tenni V. Gy. érdemes nevét”* (MFLEV 124.). Ez az érvelés, amelyet Várossyhoz írandó levelében Kosztolányinak célszerű lett volna követnie, természetesen Móra gyakorlatias észjárását, problémakezelési metódusát mutatja; Kosztolányinak aligha lehetett inyére.

Az instrukción túl érdekes Móra ígérete is: *„A levelet [mármint „Harmos Gyula” levelét] természetesen hozzám juttatja majd el az öreg tanácsadás végett s akkor tovább gyúrom egészen bizonyos, hogy nem eredmény nélkül”* (MFLEV 124.).

Móra másodikán írott levelét Kosztolányi harmadikán, esetleg – legkésőbb – negyedikén kaphatta meg. A nyilatkozatot így nyilván azonnal megírta, s elküldte Szegedre, mert 6-án Móra már az eredményről számolhatott be. De hogy Kosztolányi kinek: Mórának-e vagy Várossynak küldte-e el a nyilatkozattervezetet, nem lehet eldönteni. Az a tény, hogy Várossynak ekkor még nem írta meg a „hosszabb, töredelmes” levelet, amelyet Móra előzetesen beígért Várossynak, arra enged következtetni, hogy Kosztolányi a fogalmazványt is még Mórának küldte meg, s megint ő közvetítette azt – tanácsok kíséretében – Várossyhoz. Akárhogy volt is, tény: 6-án Móra már a következőkről számolhatott be pesti kollégájának: *„körülbelül várakozás szerint sikerült minden, amint soraim mellékletéből méltóztatik látni. Várossy a két ponttól eláll; ami a nyilatkozatot illeti, a beszűrt módosítások elég ártatlanok s a maga részéről odabiggyesztett apostoli kijelentés megjelenését is bizonyára keresztül bírja ön vinni. Ezen kívül még csak egy tennivalója van önnek: elküldeni az 1000 koronát (V. Gy. Szeged, Vidra-utca 5.), természetesen H. Gy. nevében, s megírni azt a »hosszabb, töredelmes« levelet, amelyet én H. Gy. nevében beígértem”* (MFLEV 126.).

A levél további része most is Kosztolányi–Harmos esedékes Canossa-járó levelét instruálja, Móra észjárása szerint. Mindebből két mozzanat érdemel külön figyelmet. Az egyik egy érzelm s ugyanakkor érzelmeket célba vevő, retorizált bűnbánat. Kosztolányi helyében Móra bizonyosan e recept szerint járt volna el, ez az érvelési stratégia máskor, más esetekben is jellemző volt rá. Kosztolányit azonban alighanem nagyon zavarta az instrukcióból áradó érvelési stílus – az tőle teljességgel idegen volt. A másik az ügy „szakmai” része. Erről Móra a következőt adja Kosztolányi–Harmos szájába: *„Ami a dolog titokzatos háttérét illeti, arra ön – annyi idő után – már nem emlékezik, önnek a szerkesztőség valamelyik vezető tagja kiadta a témát a megfelelő instrukciókkal s ön, mint szegény kis munkatárs, nem érdeklődött a háttér iránt, csak teljesítette kötelességét, amit most már őszin-*

tén bán” (MFLEV 126–127.). Nem kétséges, Móra itt a magyar újságírói gyakorlatot idézi föl, arra hivatkozik, ami csakugyan gyakorlat volt. Szavai, sajtótörténeti szempontból, már csak ezért is dokumentumértékűek: olyasmiről beszél, amiről nemigen volt szokás beszélni. A konkrét helyzet, persze, valószínűleg itt is más volt. Kosztolányi nem szegény kis munkatárs volt, hanem kezdettől az *Uj Nemzedék* egyik rangos, vezető publicistája, *főmunkatárs*. Témaválasztása is, a lehetséges véletleneken túl, alighanem személyes döntése volt, s a földolgozás, a megírás módja is legszemélyesebb sajátjának tekinthető. Mindez együtt pedig, még Harmos Gyula állóközvetében is, igencsak megnehezítette számára a töredelmes bűnbánatot. Aggályait csak erősíthette Várossy – Móra által prognosztizált – várható viselkedése: „*lehet, hogy az öreg úr erre meg fogja önnek küldeni az arcképét, de a levelét mindenestre mutogatni fogja a Keszeg-csárdában és esetleg egyéb sajtóperei tárgyalásánál a törvényszéken is. Ép[p]en ezért és nem tévedésből mondtam én neki H. Gyulát, H. Károly helyett, hogy az ön sógora személye se legyen érintve. S jó lesz, ha H. Gy. is eltűnik a föld színéről: tessék a bűnbánó levelet azzal végezni, hogy ön, az utóbbi évek szomorú tapasztalatai után, vérző szívvel búcsút mond az édes hazának s kivándorol rokonaihoz Brazíliába dohányt ültetni*” (MFLEV 127.).

Ezt a 6-i levelet, a véglegesített nyilatkozattal együtt, Kosztolányi valószínűleg már másnap, azaz 7-én megkapta. Rajta volt tehát a sor, neki kellett lépnie. Ám ő, bár teendőit Móra szinte előírta, némileg mégis vonakodott. Móra szerint: „*Ami a gyakorlati kivételt illeti, tessék most már megírni a levelet, azt a pénzzel együtt postára tenni s aznap már le is lehet közölni a Várossy nyilatkozatát, – hiszen saját kézírása birtokában most már nem kell attól félnünk, hogy a pert nem vonja vissza*” (MFLEV 127.). A levelet végül (mint a Szeged május 12-i közleményéből kiderül) Kosztolányi 8-án megírta, 9-én a nyilatkozatot is nyomdába adatta. Utóbbi, amely a lap bocsánatkérése mellett Várossy „megbocsátó” gesztusát is tartalmazza, az *Uj Nemzedék* 1922. május 10-i számában jelent meg.

Ez a KÉT NYILATKOZAT című, kisbetűs szedésű (tehát jól „eldugott”) szöveg a következő: „*Az Uj Nemzedék 1920. szept. 12. számában cikk jelent meg, amely Várossy Gyula Emlékiratának előfizetési felhívásával foglalkozott. Szívesen kijelentjük, hogy a cikk Várossy Gyulát, az ismert író és publicistát, a Ferenc József-rend lovagját se írói, se egyéni korrekt becsületében sérteni nem akarta s minthogy a cikkíró, aki Várossyt nem is ismeri és már rég nem tagja szerkesztőségünknek, egyes bántó megjegyzéseit csak téves információk alapján írhatta, azokat sajnálja és így ezeket tárgyalannak tekintjük. – Bosszút nem ismervén, a lap, illetve a jóhiszeműségében megtévesztett hírlapíró ellen beadott sajtóperemet fenti nyilatkozat megjelenésével egyidőben visszavonom. Szeged, Várossy Gyula.*”

Ezzel, ami a nyilvánosságot illeti: Kosztolányi nyert. Úgy intézhette el az ügyet, hogy személye és neve háttérben maradhatott. Sem a nyilvánosság, sem a megtámadott fél nem tudta meg, ki írta valójában a cikket.

A levél megírása, amely az egész Canossa-járásban a legnehezebb lehetett számára, más kérdés. Azt – bár idegen, fiktív név mögé bújva, Harmos Gyulaként – meg kellett írnia. S bár ezt technikai értelemben irodalomként, mintegy a fikció kereteiben mozogva is megírhatta, hiszen a valóságos embert jelölő valóságos *név hiánya* fikciótá teszi a megnyilatkozást (ilyet pedig a dráma- és regényírók rendszeresen írnak műveikben) – Kosztolányinak éreznie kellett, ezúttal mégis egy valódi élethelyzetben kell megszólalnia. Amit ír, az nem az esztétikai teremtés része és eredménye, hanem nagyon is gyakorlatias *hazugság*. Egy gyarló és naiv öregember átverése. Sajnos, a Harmos Gyula-levelet a maga teljességében nem ismerjük, eddig – ha véletlenül meg is maradt volna – nem került elő Várossy Gyula hagyatékából. Szerencsére a levéllel eldicsekvő cím-

zett révén a levél egy-egy részletét közölte az egykori szegedi sajtó. A *Szeged* 1922. május 12-i számában, az ELÉGTÉTEL VÁROSSY GYULÁNAK című közleményben ennek a május 8-i levélnek ez a részlete olvasható: „Nagyon, nagyon sajnálom, hogy a cikk megjelent. Én önt nem ismerem. Utólag meggyőződtem, hogy önt mindenkor csak az önzetlen emberszeretet vezérelte, s a keresztény emberszeretetet nemcsak szóval hirdeti, hanem tettel is. Botlásomat, amelyet jóhiszeműen követtem el, a jövőben jóvá töreksem tenni stb...” (Itt, a vessző utáni stb nyilvánvalóan már nem az eredeti levél része, hanem csak szerkesztői betoldás, egy további szövegrész kiváltása, lerövidítése.) A *Szegedi Friss Ujság* ugyanaznap, tehát május 12-i számában, a MEGSZÜNTETETT SAJTÓPÖR című kommunikében pedig ez a részlet olvasható: „Utólag meggyőződtem, hogy Önt mindenkor csak az önzetlen emberszeretet vezérelte s a keresztény igék, melyeket hirdet, valóban élnek önben, kit eddig nem ismertem.” Mennyire pontosak ezek a sajtóban közölt idézetek, nehéz megmondani. A két szöveg közötti átfedés, illetve az elvileg azonos két részlet helyenkénti különbsége arra enged következtetni, az egyik vagy esetleg mind a két közlés csak hozzávetőleges pontosságú. A lényegét illetően azonban a két közlés egybevág, s így valamennyire mégis lehet következtetni belőlük a Harmos Gyulaként írott Kosztolányi-levél irányára és jellegére. A bocsánatkérés, bár álságos módon, csakugyan megtörtént tehát.

4

Móra május 11-én számolt be Kosztolányinak Várossy Gyula reakcióiról. „V. Gy. bátyánk most bicegett el tőlem, nagyon meg van elégedve, csak két dolgot [kifogásol]; egyik, hogy az 1000 K még nem jött meg, a másik, hogy a »fölbujtók«-ról nem kapott H. Gy. levelében információt” (MFLEV 128.). Mórának persze erre a hiányra is volt további ötlete: „Ami az elsőt illeti, a pénz bizonyára postán van azóta, ugy-e? Ami pedig a fölbujtókat nézi, hozzám írandó levélben tessék nekem is őszintén kijelenteni, hogy igazán nem emlékezik semmire, hiszen tudhatom magamról, hogy az újságíró végzi, amit a szerkesztője ráparancsol” (MFLEV 128.). Ekkor ír Móra arról is, hogy Várossy két lapban is eldicsekedett sikerével, és – Móra szerint – hosszú részleteket közöl a Harmos-levélből. Ennek a megjegyzésnek van némi pikantériája. Az kevésbé érdekes, hogy nem két, hanem három szegedi lap is szétkürtölte a bocsánatkérést, illetve a sajtópör megszüntetését. Annál érdekesebb az, hogy az egyik lap, a *Szegedi Napló* már május 10-én (azaz az *Uj Nemzedék* helyreigazító nyilatkozataival egy időben!) beharangozta a dolgot, VÁROSSY GYULA VISSZAVONTA AZ UJ NEMZEDÉK ELLEN INDÍTOTT SAJTÓPERÉT címmel. E közlemény rövid és tárgyyszerű, érdemes teljes egészében idézni: „A budapesti »Uj Nemzedék« 1920. szeptember 12. számában egy cikk jelent meg, amely cikk Várossy Gyula Emlékiratának előfizetési felhívásával foglalkozott. Miután a cikk tartalmát magára nézve Várossy sérelmesnek találta, az Uj Nemzedék ellen sajtópört indított. Miután a nevezett lap a cikk inkriminált részeit helyreigazította, Várossy ellene a sajtópört visszavonta.” E szövegben, érdekes mód, nincs megnevezve Harmos Gyula. Ez az elhallgatás s az *Uj Nemzedék* nyilatkozatainak megjelenését megelőző közleményleadás (mind a két közleményt egy időben adták nyomdába Pesten, illetve Szegeden) arra vall, hogy a *Szegedi Napló* közlése Móra magánakciója volt: elébe vágott az eseményeknek, hiszen – Kosztolányi érdekében – kész helyzetet teremtett. Bár még nem lehetett kezében az *Uj Nemzedék* szóban forgó száma, nyilvánossá tette, hogy Várossy visszavonta keresetét. (Ezt ő, mint a *Szegedi Napló* volt főszerkesztője, aki változatlanul komoly tekintéllyel – s összeköttetésekkel – bírt a lapnál, könnyedén megtehetette.) Ugyancsak

Móra háttérben folytatott praktikáira vall, hogy levelében már 11-én beszámolt, múlt időben, olyan cikkek megjelenéséről, amelyek akkor még meg sem jelentek. Mind a *Szegedi Friss Ujság*, mind a *Szeged* ugyanis csak május 12-én tudósított az ügyről (az előbbi MEGSZÜNTETETT SAJTÓPÖR, az utóbbi ELÉGTÉTEL VÁROSSY GYULÁNAK címmel), s a Harmoslevélből csak ezek a lapok közöltek részletet. Érdekes, hogy a *Szegedi Friss Ujság* is, a *Szeged* is megemlíti Móra közvetítői szerepét. Az előbbi így: „*A napokban Móra Ferenc író útján élőszóval, majd levélben kért a félvezetett Harmos Várossytól bocsánatot.*” Az utóbbi pedig így: Harmos „*Móra Ferenc író társunk útján élő szóval, majd Várossytól levélben bocsánatot kért félvezetett tollának bűneiért.*” Móra szerepének ilyen módon való nyilvánosságra hozása Várossy érdekében állott, őt erősítette, hiszen ezzel mintegy az a látszat teremődött meg, hogy ő a helyben akkor már nagy tekintélyű író társ személyes közbenjárására mondott le jogos követeléséről. A sajtópört tehát nem gyengeségből, hanem a meggyőzés hatására, jóindulatból vonta vissza.

A *Szeged* közleménye más szempontból is érdekes. Ez az újság ugyanis Móra lapja volt, itt alakíthatta legközvetlenebbül elképzelései szerint a rektifikációt. Az itteni közlemény, nem véletlenül, a leghosszabb a három közül, s ennek már címe is beszédes. A másik két közleménnyel ellentétben ugyanis ez a cím nem a sajtópör visszavonását emeli ki (ami Kosztolányi érdekeit szolgálta), hanem – fordítva egyet az értelmezésen – Várossynak szolgáltatott, *expressis verbis*, elégtételt (ELÉGTÉTEL VÁROSSY GYULÁNAK). Az eseményeket ugyan ez a közlemény is a többi lappal egyezően adja elő, de az értékelő gesztusok itt rendre Várossyt igazolják – két összefüggésben is. Egyrészt dicséri, pozitív személyiségként mutatja be Várossyt. Az „*ő nemes szándékát és emberbaráti hazafias múltját*” emlegeti, s „*haza- és vallászeretben megőszült puritán pap*”-ként mutatja be, aki „*hazánk javára a lelkek közelebb hozása céljából kezet fogott a jó magyar munkással és jó magyar zsidóval*”. Másrészt, az előbbi jellemzéssel összhangban, az ellene indított támadásokat méltánytalanoknak és súlyosan sértőknek minősíti. S nemcsak „*tapasztalatlan fiatal és félvezetett hírlapírók rágalmaszai*”-ról beszél, de úgy állítja be, hogy Várossyt „*szennyos politikai, sőt személyeskedővé durvult hajsza ért[e]*”. Sőt még Harmos cikkét is úgy emlegeti, mint amelyik „*országosan megrágalmaszta Várossyt*”. Az elégtétel tehát e közlemény (s valószínűleg a mögötte álló Móra véleménye) szerint is Várossy Gyulának jár. A szegedi plébános-író ért támadások minősítése („*szennyos politikai, sőt személyeskedővé durvult hajsza*”), bár általánosságban fogalmazódik meg, s nem közvetlenül Harmosra vonatkoztatva, akárhogy nézzük, meglehetősen súlyos minősítés. Kosztolányi, ha olvasta, aligha örült neki. S az sem tagadható, hogy Móra véleménye az ügyről igazában e minősítésben sűrűsödik össze – márpedig ő volt az egyetlen ember, aki a valóságos fejlemények ismeretében nyilatkozhatott meg. Ám figyelemre méltó, hogy közvetítői szerepéhez igazodva és saját kételkedésének is engedelmességgel, Móra e közleményben is mentegeti „*Harmos*”-t. A „*tapasztalatlan, fiatal és félvezetett hírlapírók*”-ra való utalás, persze, nyilvánvalóan a Várossy számára gyártott fikció része, eleme, miként az is, hogy „*[e]bben a fiatalban [ti. Harmos Gyulában] azonban volt elég férfias becsületérzés*”, s bocsánatot kért. Ám ez a fikció úgy lett megfogalmazva, hogy nemcsak gyakorlatias szempontból volt hasznos Kosztolányinak, de némileg még önértetét is stimulálta. Az egész ügynek így egy olyan (fiktív) verziója állt össze, amelyet Kosztolányi, önbecsülésének maradékát még megőrizve, lenyelhetett.

Az egész történetet azonban aligha értelmezhetette hajdani cikke visszaigazolásának. A procedura nyilvánvaló kellemetlenségei a politikai szféra alapvető problematikusságának vélelmezését erősíthették benne.

A történet Kosztolányiról szól, de nem kerülhető meg a kérdés: miért s hogyan vállalkozhatott a közvetítő szerepére az a Móra, aki 1918/19-ben éppen a *másik* oldalon „kompromittálódott”, s akitől az *Uj Nemzedék* cikkírójának álláspontja meglehetősen távol állott? Erre explicit válasz a rendelkezésünkre álló forrásokban nincs, csak sejtéseink és következtetéseink lehetnek. Valószínű, hogy – maga is gyakorló újságíró lévén – Mórában volt némi kollegiális szolidaritásérzés, amit Kosztolányi művészetének méltánylása csak elmélyített benne. S személyes találkozásuk alkalmával a megvesztegető érvelésre mindig képes Kosztolányi is nyilván úgy adta elő cikke történetét, hogy az mentséggként is fölfogható volt. Az azonban bizonyos, hogy az inkriminált cikket Móra ismerte (a leveleiben szereplő „apostolozás” ezt közvetve igazolja), s így tisztában volt a cikk zsidóellenes élével. Valamiképpen tehát el kellett számolnia önmagának azzal, hogy miért is védi meg egy ilyen cikk íróját. (Kosztolányi egyebek közt Löw Immanuelt is támadta – e cikkben is, több PARDON-ban is, Löwöt viszont, tudjuk, Móra mindig a legnagyobb elismeréssel emlegette. Az APOSTOL-cikktől már csak emiatt is idegenkednie kellett.) Erre a problémára két magyarázat is kínálkozik. Az egyik: az 1918/19-ben „kompromittálódott” Mórának az adott helyzetben jól jöhetett egy, a másik oldalról várható viszonzószolgálat. A másik: újságíróként nyilván maga Móra is bele-belecsúszott olyan helyzetekbe, amelyek morálisan „kényesek” voltak. Azaz: Kosztolányi történetében – mutatis mutandis – kicsit saját élethelyzetére is ismert.

Ez azonban már egy másik tanulmány tárgya lehet.

Arthur C. Danto

TESTET ÖLTÖTT JELENTÉSEK MINT ESZTÉTIKAI IDEÁK

Beck András fordítása

Számos művészetfilozófiai esszém magyar fordítója nemrégiben eljuttatta hozzám egy fiatal művész honfitársának katalógusát. A fordító – Babarczy Eszter – maga is kiváló művészetkritikus, és legjobb lesz, ha idézek leveléből, amely megvilágítja, miért gondolta azt, hogy Eperjesi Ágnes művészete érdekes lehet számomra:

„Eperjesi a saját munkáiban ismert rá a köznapi átváltozásának folyamatára, ösztönzést mérítve az ön gondolataiból. Hosszú és figyelemre méltó utat tett meg a kísérleti fényképezéstől teljességgel egyedi vállalkozásáig, a háztartási termékek csomagolásának gyűjtéséig, hogy aztán a közönséges háztartási munka körébe tartozó igénytelen piktogramokat a szépség és az irónia tárgyaiaként teremtsé újjá.”

Az olyan termékek, mint a mosogatógépek és a porszívók – vagy éppen alsóneműk – minden bizonnyal arra rendeltettek, hogy a világ minden országába exportálják

őket, ami azt is jelenti, hogy részei az élet azon formáinak, amelyeket a világ minden táján nagyjából azonosnak tekinthetünk. Ezért aztán maguk a képecskék is szükségképpen a globalizmus jelnyelvéhez tartoznak, szükségképpen univerzálisak, hiszen értelmezhetőnek kell lenniük mindazon vásárlók számára, akiknek nincs közös nyelvük. A képecskék mindent tudatnak a vevővel, amit az általa megvett termékről tudnia kell – például azt, hogy melyik a harisnya eleje és melyik a hátulja. Sok közülük, ha nem is mindegyikük, piktogram vagy inkább ISOTYPE – ez utóbbi az International System of Typographic Picture Education rövidítése, annak a jeltípusnak, amelyet a logikai pozitivistá filozófus, Otto Neurath kreált 1936-ban, talán nem függetlenül a nyelv Wittgentsein-féle úgynevezett „képelméletétől”. Neurath megelőlegezte a globalizmust, mikor azt mondta, hogy „a vizuális kód egy közös kulturális élet és közös kulturális viszonyrendszer alapjává fog válni”. Gondoljunk csak a nemzetközi forgalmi jelzések használatára, amelyet azok az autósok is képesek „olvasni”, akik nem feltétlenül beszélik az ország nyelvét, ahol éppen utaznak, vagy azokra a jelekre, amelyek a repülőtereken igazítanak el bennünket. Az ISOTYPE azon ritka, gyakorlati jellegű és pozitív hozzájárulás egyike, amivel a modern filozófia gazdagította az emberiség közös életét. Amikor ezek a piktogramok újrahasználandók – vagy átváltoznak – műalkotásokká, a rájuk jellemző univerzalizmus azon társadalomról alkotott kép rangjára emelkedik, amelyben a termékeket használják.

Nem osztom teljesen Babarczy véleményét, amikor Eperjesi műveit szépnek mondja, és ami azt illeti, nem is tudom, hogyan lehetne azokat esztétikailag jellemezni. De azt látom, hogy amikor az ISOTYPE átváltozik műalkotássá, figyelemre méltó módon értelmeződik át Walter Benjamin nevezetes megállapítása: a technikai sokszorosítás művészete, transzfiguráció révén, aurára tesz szert, és ennek köszönhetően a képek olyan esztétikai érdeklődést válthatnak ki, amelyet korábban nem. Ha pedig művészeté váltak, akkor mi is úgy tekintünk rájuk, mint műkritikusok; számot adva szembetűnő esztétikai kvalitásaikról. A pusztá tudat, hogy valami a művészet rangjára tart számot, kiválthatja azt, hogy szépnek tartjuk. Vagy inkább *velük* összefüggésben használjuk az esztétikai nagyra értékelésnek ezt a bevett kifejezést, amit az alapjukat képező piktogramokra aligha használnánk. A „szépség” szó talán nem is egyéb, mint a művészetnek mint művészetnek szánt bók, anélkül, hogy ezzel bármit is mondanánk róla.

A kultúrákon átívelő kommunikáció célkitűzése talán maga után vonja az etnikai különbséget jelző vonások eltörlését – a képeken megjelenő személyek nem fehérek, feketék vagy sárgák, hanem absztrahált emberek, ami az egésznek valami „modern” kinézetet ad. De vajon ez a „modern kinézet” esztétikai vagy stiláris jellemző? A modern formák egyfajta egyszerűsége törekednek, elvetve mindenféle díszítést, és ennek köszönhető a modern tipográfiára jellemző stilizálás is. Ez nem ad magyarázatot az ISOTYPE-szerű piktogramok stilizálási módjára, ami inkább globális megfontolásokból fakad – vagyis a „modern kinézet” *façon de parler*. Mindenesetre a piktogram a művészi átváltozás folyamán valamiféle esztétikai transzformáción megy keresztül, akárhogy is jellemezzük ezt az átváltozást. Ahogy Eperjesinél a háztartási munka képei esztétikai dimenziót kapnak, az éppen olyan egyedí, mint az, ahogy Andy Warhol a polaroid képeket portrékká transzformálja.

Azzal, hogy Babarczy Eszter e művek kapcsán „iróniáról” beszél, magam is egyetértek – de ez inkább Eperjesi címeiből – vagy képaláírásaiból – fakad, mintsem magukból a képekből. A *The New Yorker Magazine*-borítóknak címük van, a karikatúráknak képaláírásuk. Akár ennek, akár annak nevezzük őket, a címek/képaláírások olyan

gondolatokat hordoznak, amelyeket önmagukban a képek nem. Eperjesi sokszor az általa kiválasztott és felhasznált képekkel azt akarja megmutatni, hogyan látják magukat a nők a mai Magyarországon, és mit gondolnak arról a házimunkáról, amihez a képecskével jelzett termék utalja – többnyire természetesen – a nőket. Az egyik képen egy férfi, egy nő és egy gyerek biciklizik. Nehéz eldönteni, milyen termékről lehet itt szó, bár úgy gondolom, annak körébe tarthat, amit a nők titkos életének mondhatnánk. A képen alighanem egy olyan nőt látunk, aki a kérdéses terméknek hála, teljes és aktív életet élhet a nehéz napokban. A képhez Eperjesi, mindegy is most, milyen retorikai célzattal, ezt a képaláírást rendeli hozzá: „*Az új pasim jól kijön a gyerekekkel. Remélem, nemcsak a jobbik arcát mutatja átmenetileg.*” Ebben az az érdekes, hogy a nő egyszerűen egyedülálló nővé változik, aki új párkapcsolatot keres. Az ironia abból fakad, hogy bármekkora szabadságot élvezzenek is a nők a mai társadalomban, mégis hátrányos helyzetben maradnak a férfiakhoz képest, Magyarországon éppúgy, mint Amerikában vagy Nyugat-Európában. Rájuk hárul a házimunka, és csupán reménykedhetnek abban, hogy a férfiak nem csak egy kis szexre vágnak.

Az ironia jócskán túlmutat az ISOTYPE-ok hatókörén. Végére is a három figura egyszerűen egy családot ábrázol. Figyelemre méltó, hogy a nők többnyire nyugati ruhát viselnek, ami igencsak isotipikussá vált: úgy gondolom, hogy a női mosdó ajtaján lévő piktogramot, amely rövid szoknyás nőt ábrázol, a világ repülőterein bárhol felismerik, még azok a nők is, akik burnuszban járnak. Akárhogy is, a címeket/képaláírásokat le kell fordítani annak az országnak a nyelvére, ahol a képeket kiállítják, ez esetben magyarról angolra, ahogy Eperjesi tette abban a katalógusban, amit láttam. Az angol persze, bármilyen elterjedt legyen is, nem ISOTYPE-nyelv. Még ha olyan általános is a használata, mint hajdan a latiné, akkor is különbség van a képek és a szavak között, ami azt jelenti, hogy a piktogramok igazolhatják ugyan a nyelv képelméletét, de olyasmi miatt, aminek semmi köze a beszélt vagy írott természetes nyelvekhez. A természetes nyelvek mondatainak szemantikája különbözik egy vizuálisan használt nyelv, például egy idézőjelek közé tett mondat szemantikájától.

Bármily csábító volna is elidőzni Eperjesi képeinek művészi szemantikájánál, számomra itt elsősorban munkáinak kirívóan direkt kortársi visszacsatolása a fontos, valamint az, hogy ezek a művek miképpen példázzák azt a pluralista struktúrát, amely a kortárs művészet produktumait nagyban meghatározza, különösen a hatvanas évek óta, amikor a művészek először kezdték kiaknázni a köznapi képek felhasználásában rejlő lehetőségeket. Szóltam már arról, hogy esztétikai kvalitásaik mennyire meghatározhatatlanok, a továbbiakban pedig ugyanezt a kérdést ama problémák fényében szeretném megvizsgálni, melyekkel az esztétikai pluralizmus szembesítette az esztétikai gondolkodást, kiváltképp annak kanti válfaját, amely többé-kevésbé egészen addig az évtizedig uralta a terepet, amikor a művészetben a pluralizmus vált a legfőbb hajtóerővé. A kanti elgondolás szerint az esztétikai kiválóság azonos a művészi kiválósággal, továbbá olyan élvezetet és értéket implikál, amely különbözik az érzéki örömtől, és belső összefüggésben van a minden érdek nélküli reflexió ideáljával. Mindez arra vonatkozik, amit a klasszikus esztétikai írók „ízlésnek” neveztek, elméletét pedig Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-NAK A SZÉP ANALITIKÁJA című részében körvonalazta Kant. Ez volt az az alapszöveg, amelyre aztán a modern esztétikai elméletek hivatkoztak, legalábbis Amerikában, ahol ez adta Clement Greenberg kritikai gondolkodásának és gyakorlatának hátterét.

Kantot először a természeti szép problémája foglalkoztatta, amit aztán könnyű volt összekapcsolni a képzőművészettel, amelyen – a „szabad szép” körébe tartozó díszítő-

művészettől elválasztva – vagy a természeti szép pontos megjelenítését, vagy olyan természeti tárgy meg szépítő ábrázolását értették, amelyek a valóságban nem szépek. Mert mi is lett volna az értelme esztétikailag visszatetsző vagy tökéletlen dolgokról készíteni képet? Amennyire tudom, ez Greenberget sem érdekelte, annál inkább az absztrakt festészet, melyet a „szabad” szép példajaként lehetett kezelni. Ez tette lehetővé számára, hogy az ábrázoló művészetre is úgy tekintsen, mintha absztrakt volna, és eképpen tárgyul szolgálhat a formalista elemzésnek. Vagyis Greenberg a festészetet aszerint értékelte, amit a médium esztétikájának mondhatnánk, hiszen a festészeti kiválóság megítélését nála az határozta meg, amit az adott médium lényegi tulajdonságának tekintett, nevezetesen a sík formák kapcsolódásai, függetlenül attól, hogy a formák mit jelölnek. Esztétikai érték eszerint az, amit ezek a formák közvetítenek a vizuális észlelés számára, amelyben minden fogalom kiiktatódik. Kant maga is beszél arról az örömről, amelyet egy tárgyban lelhetünk, *mindenfajta fogalomtól függetlenül*. Greenberg szerint a kritikus szeme az egyedüli, ami számít, miközben minden általa birtokolt történeti ismeretet egy időre zárójelbe tesz. A művész feladata pedig az, hogy a festészből kiiktassa mindazt, ami nem a kritikus szemére tartozik. A cél: tiszta szép létrehozása, amelyből kontemplatív élvezet fakad.

Greenberg modernista esztétikája felmérhetetlen hatást gyakorolt az amerikai művészeti szakmára. A meglepő az, hogy a pluralizmus egyáltalán felüthette a fejét akkor, amikor a Greenbergre fölesküdt szakmabeliek az intézményes és tekintélyi hatalom teljes súlyával uralták a művészeti világot, legalábbis a kortárs képzőművészetet. Ámde a Kant–Greenberg-féle esztétika az ötvenes évek végén bizonyos okok miatt, melyek történeti magyarázatával itt adós maradok, kezdte átengedni a terepet, és éppen 1960 táján vált tarthatatlanná, vagyis akkor, amikor Greenberg megjelentette MODERNISTA FESTÉSZET című jelentős írását. Az új hullám vezérszólama, ahogy Robert Rauschenberg 1961-ben a Museum of Modern Art TIZENHAT AMERIKAI című kiállításának katalógusában megfogalmazta, a művészet és az élet közötti határok eltörlése volt. (Kant inkább a művészet és a valóság közti határok eltörléséről beszélhetett volna, már amennyiben e kettő a szép fogalmában találkozik.) Rauschenberg művészi gyakorlatában ez a médium követelményeinek teljes figyelmen kívül hagyását jelentette, feljogosítva önmagát arra, hogy mindenből művészetet csináljon – zoknikból, ágyneműkből, kólásüvegekből, autógumikból, kitömött állatokból, bármiből. A médium tisztaságának követelménye szinte abban a pillanatban vált idejétmúlttá, ahogyan meghirdették.

Az esztétikum a modernizmus hatvanas évekbeli lezárulásával sem vált irrelevánssá, de az a fajta esztétikai minőség, melyet a Kant–Greenberg-féle koncepció tételezett, csaknem teljesen eltűnt, átadva helyét valaminek, amit az esztétikai modalitások pluralizmusának nevezhetnénk. Létezik például egy rauschenbergi esztétikum, ami szöges ellentéte annak az esztétikai kiválóságnak, amelyet Kant és Greenberg magától értetődőnek tekintett. A lomtalanság és a lepattantság esztétikája ez, amit Rauschenberg ÁGY-a példáz lepedőivel és takaróival, amelyekre a művész festéket öntött, kent és mázolt. A festéket Rauschenberg az absztrakt expresszionista festők módjára alkalmazta egy olyan mindennapi tárgyra, amelyhez a tisztaság és a rend képzetei kapcsolódnak – gondoljunk csak a kórházakra, a katonai körletekre vagy „a vidéki nagynénik” által rendszerben tartott hálószobákra, akiket Matisse idézett meg egyszer. A lepattantság a lázongó kamaszok hivalkodó rendetlenségének esztétikuma, és nem kétséges, hogy az ehhez való érzék fejleszthető és kihasználható olyan fiataloknak kínált tépett farmerekkel, rikító pólókkal és atlétatrikókkal, akiknek egyfajta kimérten slamos stílus az ismertetőjegyük.

Kant mindenekelőtt azzal vette föl a harcot, amit ízlésluralizmusnak nevezhetnénk, vagyis azzal az elterjedt és némiképp cinikus nézettel, miszerint a szép a nézők elméjében lakozik, az ízléskülönbségek pedig a szemlélők gondolkodásának különbségeire vezethetők vissza. Azt akarta megmutatni, hogy a szép egyöntetű, vagyis mindenki számára egy és ugyanaz. Ez az esztétikai gyarmatosítás – miszerint az úgynevezett primitív társadalmak esztétikai ízlése egyszerűen elmaradott – adta aztán elméleti alapját a nyugati ízlés felsőbbrendűségébe vetett hitnek a viktoriánus antropológiában. Greenberg meg volt győződve róla, hogy kritikai gyakorlatát az ítélőerő kanti kritikája szentesítette, melyet többször is a művészetről írt legnagyobb könyvnek nevezett. Ez a szentesítés azonban legalább annyira az ellenkező irányban is működött: Greenberg kritikai ítéleteinek rendkívüli hatása bizonyos érvényt adott Kant egyébként túllontúl elvont megfogalmazásainak, amelyeknek meglepő igazolást szolgáltatott egy sor Kant korában aligha elképzelhető festmény.

Kantnak különösen két állítása támasztotta alá Greenberg kritikai gyakorlatát, mely példaszerűen sűrítette magába a New York-i Iskola esztétikai beállítódását. Az első Kantnak az ízlésítéletek nem konceptuális jellegére vonatkozó megállapítása volt, a második pedig egyetemes érvényük hangsúlyozása, vagyis az, hogy az ízlésítéletek semmilyen értelemben sem pusztán személyhez kötöttek. Greenberg ritkán beszélt a szépről. Inkább az foglalkoztatta, amit művészeti „kvalitásnak” nevezett, vagyis nézeteit nem lehet egykönnyen átvinni a természeti szépre, ami, mint tudjuk, Kant érdeklődésének központjában áll. 1961-ben azt írta, hogy *„a művészeti kvalitást nem lehet a logika és az érvelés eszközeivel feltárni vagy bizonyítani. Ebben a kérdésben kizárólag a tapasztalatra hagyatkozhatunk – és hogy úgy mondjuk, a tapasztalat tapasztalatára”*. Greenberg itt lényegében ugyanazt mondja, mint Hume: *kvalitás az, amit a kvalifikált kritikusok jónak tartanak.*

Greenberg azért értékelte nagyra Kantot, mert megmutatta, hogyan lehet helyesen vagy tévesen dönteni az esztétikai értéket illető kérdésekben. Szerinte ahhoz, hogy helyes vagy téves képet alkossunk a művészetről, nem kell semmi olyasfajta tudással rendelkezniünk, ami a művészettörténet körébe tartozik. Éppenséggel úgy vélte, hogy a modernizmus teremtette meg annak lehetőségét, hogy értékének megfelelően tekintsünk *„a különféle egzotikus műalkotásokra, a régi Egyiptom, Perzsia, a Távol-Kelet, a barbár és primitív népek művészetére, amelyet nem becsültünk kellőképpen száz évvel ezelőtt”*. Annak, ami a jó művészetet jó művészetté teszi, szerinte semmi köze a történeti tényezőkhöz. Egyszer azzal kérkedett, hogy vajmi keveset tud ugyan az afrikai művészetről, a művek egy nagyobb csoportjából mégis szinte tévedhetetlen biztonsággal ki tudja választani a 2-3 legjobb darabot. Megeshet persze, hogy maguk az afrikaiak nem ezeket tekintik a legsikerültebb alkotásoknak, de ennek alighanem az az oka, hogy olyan vélekedések vezetik őket, amelyeknek nincs sok közük az esztétikai kvalitáshoz, ahogyan azt ő érti. Szerinte egy jó mű előtt állva nem sokat mondhatunk, leszámítva az elismerés és a hódolat spontán indulatszavait. Ami egyáltalában nem azt jelenti, hogy az ember pusztán az érzéseinek ad hangot, ahogy azt Greenberg pozitivista filozófus kortársai mondták, összhangban az esztétikai diskurzus általuk vallott nem kognitív jellegével. Azt, hogy másfelől az esztétikai diskurzus nem is fogalmi, Greenberg behunyta szeméte nyomatékosan, amit csak akkor nyitott ki, amikor az értékelésre váró mű elé került. Az esztétikai tapasztalat alapját az adja, ami ebben a pillanatban mintegy vakító fényességgel rázúdul a szemre, mielőtt az élményt bármiféle meggondolás vagy külső asszociáció befolyásolhatná.

Greenberg „házigazogó esztétikájának” érvényét a művészi érték felismerésében való sikere szavatolta, különösen Jackson Pollock melletti kiállása akkor, amikor a kritikusok jó része ellenségesen viszonyult az absztrakt művészethez mint olyanhoz. Közéjük tartoztak a nagy New York-i lapok konzervatív kritikusai – John Cannaday, a *New York Times* kritikusa és Emily Genauer a *New York Herald-Tribune*-től. „Nincs joguk arra, hogy az absztrakt művészetről nyilatkozzanak, mivel nem vették maguknak a fáradságot, hogy elegendő tapasztalatot szerezzenek róla. Ha valakinek nincs kellő tapasztalata ahhoz, hogy az absztrakt művészetben megkülönböztesse a jót és a rosszat, annak nincs joga, hogy véleményt nyilvánítson e tárgyban.” De idetartoztak olyan európai kritikusok is, mint David Sylvester, aki végül is Pollock nagyra értékelésében egyetértett Greenberggel („*Hová is tettem a szememet?*”). Greenberg volt az az „agyafúrt New York-i intellektüel”, aki a *Life* magazin 1949-es cikke szerint Pollockot híressé tette. Pollockról alkotott véleményének széles körű elfogadása egyfajta tudományos bizonyítéknak tűnt, ami mérhetetlen tekintéllyel és hatalommal ruházta fel a művészeti világban.

Greenberg, és megbocsáthatóbb módon Kant is, vakon ment el az esztétikai minőségek szinte végtelen változatossága mellett, miközben e változatosság szükségességére a nyelvfilozófusok már akkor rámutattak az esztétika szótárában, amikor az amerikai művészetkritikai diskurzust Greenberg uralta. J. L. Austin kijelentésére gondolok: „*Bár csak egy időre meg tudnánk feledkezni a szépről, és helyette a finomról és a fanyarról beszélnénk.*” E szavak Austin A PLEA FOR EXCUSES című jelentékeny tanulmányában olvashatók, melyben saját filozófiai gyakorlatát *nyelvészeti fenomenológiaként* jellemezte. Alapjában véve ez a nyelv használatát irányító szabályok kimunkálását jelentette – „Mit mikor mondunk”, hangzott a hétköznapi nyelvfilozófia szlogenje –, és néhány olyan analitikus filozófusok nevéhez fűződő érdekes felfedezést, mint Frank Sibley, aki azt próbálta meg bizonyítani, hogy az esztétikai predikátumok nem „szabálykövetők”. Érdekes lett volna megtudni, vajon a szabálykövetés az esztétikai predikátumok, mint osztály – a szép, a finom, a fanyar, a lepattant, hogy csak néhány összetevőjét említsük – kritériuma-e, és ha nem, akkor milyen kritériummal kell számolnunk, ha számolnunk kell vele egyáltalán.

A nyelvészeti fenomenológia nem élte túl Austin halálát, mely 1960-ban következett be – ugyanabban az évben, amikor Greenberg MODERNISTA FESTÉSZET-e megjelent. A következő évtizedben azonban a művészetfilozófia háttérbe szorította az esztétikát, kezdve, kénytelen vagyok ezt mondani, az én 1964-es tanulmányommal, A MŰVÉSZETI VILÁG-gal, melyet a pop-art és kisebb mértékben a minimalizmus inspirált. Richard Wollheim és különösen George Dickie tanulmányai nyomán a művészet meghatározásának kérdése került a középpontba, és az analitikus filozófia többé-kevésbé azóta is ezzel foglalkozik. Az érdekes az volt, hogy az esztétika milyen kis szerepet kapott ebben a kollektív vizsgálódásban – csaknem olyan kicsi szerepet, amelyet az esztétikai minőségek játszottak a számottevő művészi alkotásokban az egyre inkább globalizálttá váló művészeti világ színterein, az Egyesült Államokban és Angliában, de éppígy Németországban, Olaszországban, Franciaországban, Spanyolországban, Japánban és hovatovább mindenütt, ahol művek születnek egészen a mostani pillanatig. Filozófiai szempontból fontos művészek elsősorban Duchamp számított, aztán Warhol, Eva Hesse, a minimalisták és a konceptuális művészek, mindazok, akiknél az esztétikum jelentősége elhanyagolható volt. Mivel pedig a művészet meghatározása a readymade-eken és a Brillo dobozokon fordult meg, melyeknél az esztétikai minőségek legfeljebb marginális fontosságot kaptak, felmerült a kérdés, hogy az esztétikumnak van-e egy-

általán bármi köze a művészethez. Ez forradalmi fordulatot jelentett, hiszen az a kezdet kezdetétől magától értetődőnek tűnt, hogy a művészet elválaszthatatlan az esztétikai élvezettől.

Én a magam részéről igencsak kétkedve tekintek az esztétikum művészetbeli fontosságára. Legfontosabb művészetfilozófiai munkámban, A KÖZHELY SZÍNEVÁLTOZÁSÁ-ban arra jutottam, hogy a művészet filozófiai meghatározásának két elengedhetetlen feltétele van – az, hogy a művészet szól valamiről, tehát jelentéssel rendelkezik; és hogy a műalkotás megtestesíti jelentését, amivel aztán a művészetkritika foglalkozik. Ezért neveztem a műalkotásokat *megtestesült jelentéseknek*. Legutóbbi könyvemben, a THE ABUSE OF BEAUTY-ban (A SZIDALMAZOTT SZÉPSÉG) többé-kevésbé egyetértettem Austin ama felfedezésével, hogy az esztétika területe tágasabb annál, ahogy régebben gondoltuk, és feltettem a kérdést, hogy a műalkotásnak vajon nincs-e egy *harmadik* elengedhetetlen feltétele is, vajon ahhoz, hogy valami kiérdemelje a művészet nevet, nem kell-e *valamilyen* esztétikai minőségnek jellemeznie – ha nem a szépségnek, mondjuk a lepattantságnak. Ha nem a lepattantságnak, akkor valami másnak. Könyvem végén azonban szkeptikus maradtam a tekintetben, hogy szükséges-e bármiféle esztétikai minőség a művészethez. Mindazonáltal különbséget tettem a szépség lényegi és külsőleges formája között, amit érdemes hangsúlyozni, általánosítva pedig, lényegi és külsőleges α között, ahol α bármilyen szóba jöhető esztétikai predikátum jele.

Lényegi szépen pedig a következőt értem. Egy műalkotás szépsége akkor lényegi, ha hozzájárul a mű jelentéséhez. Erre számos példát hoztam a kortárs művészetből, köztük Robert Motherwell ELÉGIA A SPANYOL KÖZTÁRSASÁGÉRT című sorozatát és Maya Lin washingtoni Vietnami Katonai Emlékművét. Egy későbbi esszében erre a szépségre nagyon jó példának gondoltam azt, ahogy a MARAT HALÁLÁ-n Jacques-Louis David a Jézuséhoz hasonló szépséggel ruhazza fel Marat testét, a festmény pedig azt az üzenetet hordozta, hogy Jézus/Marat érettünk, nézőkért halt meg, akik azáltal nyugtázzuk áldozatuk értelmét, hogy követjük parancsait. Amennyiben a szép nem lényegi eleme a műalkotásnak, akkor, szigorúan véve, értelmetlen, vagyis Kant szóhasználatával „szabad szépről” és pusztá díszítésről beszélhetünk. Egyszóval szakítani akartam a forma Kant–Greenberg-féle esztétikájával, és kidolgozni helyette a jelentés esztétikáját. Ezen a ponton válhat világossá, hogy a lényegi/külsőleges megkülönböztetés érvényes az esztétikai minőségek ama széles területére is, amelyre Austin és a hétköznapi nyelv esztétái az 1950-es évek első felében irányították rá a figyelmet. Vegyük csak újra a lepattantságot. Néhány művésznél – Dieter Rothnál például – a lepattantság csupán azt jelenti, hogy a mű szándékosan antiesztétikus, vagyis nem szép. Amikor Roth 1962-es baseli kiállításán először látta Jean Tinguely műveit, egyfajta megvilágosodása támadt. „Minden olyan rozsdás és csorba volt, és éktelenül csörömpölt” – mondta később. „Egészen felkavart. Annyira más volt, mint az én konstruktivista világom, olyan volt számomra, mint valami elvesztett paradicsom.” Bizonyos értelemben Roth attól a pillanattól kezdve ennek a limlombból, zörejből és átható szagokból összetevődő elvesztett gyerekkori paradicsomnak a visszavételén dolgozott. Egy kantiánus esztétikától elmozdult egy antikantiánus esztétika felé. Akárcsak Duchamp, amikor a readymade-ek kiválasztásához azt a kritériumot állította, hogy az esztétikum nulla fokával rendelkezzenek, vagyis ne gyönyörködtessek és ne is irritálják a szemet. A „szép analitikájának” szűkre szabott szemszögéből nézve ezek nem voltak esztétikai tárgyak; mindenestül azok voltak azonban a '60-as években megnyílt tágabb perspektívából tekintve, melyben a művészet-

lenség és köznapiság esztétikai kvalitássá vált, a readymade-ek jelentésének lényegi elemévé, maga is az ízlés dolgává, ahogyan a lepattantság azzá vált Dieter Roth számára.

Azt mondhatjuk, hogy a readymade képek azon fajtájának, melyeket Eperjesi Ágnes használ a műveiben, megvan a maga esztétikuma. Ezt az esztétikumot nem egyszerű elemezni, viszont elég könnyű felismerni, és alighanem a piktogramok jellegével kapcsolatosak, ezt pedig az a követelmény befolyásolja, hogy a képeknek a világ minden táján egyértelműnek és könnyen érthetőnek kell lenniük. Egy hasonló példára utalva, azoknak az igénytelen, elnagyolt vonalakkal dolgozó hirdetéseknek, amelyeket Andy Warhol használt első kiállításán 1961 áprilisában az 57. utcai Bonwit Teller áruház kirakatában, szintén megvan a maguk rögtön szembetűnő esztétikuma. Ezek a hirdetések, amelyekkel rossz papírra nyomott bulvárújságokban találkozhatunk, patanárokra, kopaszagra, félénkségre és a szeretetlenség egyéb gyötrelmeire kínálnak gyógyírt. Az „olcsó fekete-fehér hirdetések” esztétikuma ez, melynek szülőanyja az az igény, hogy minél ríkítóbb képet adjanak azokról a fogyatékosokról, amelyekre a kínált csodaszer használható. Ez az esztétikum lényegbevágó azokban a művekben, amelyeket Warhol belőlük csinál, éppen úgy, ahogy a csomagolások képecskéinek esztétikuma lényegbevágó Eperjesi Ágnes műveiben, amelyeknek alapját adják. A művek mindkét csoportja feltárja saját eredetét, és jelentést származtat belőle – noha ez a jelentés egyik művész munkájánál sem meríti ki a jelentés egészét.

E kitérő eredményeképpen arra a kérdésre, vajon az esztétikának van-e érvénye a pluralizmus korában is, azt válaszolhatjuk: igen is és nem is. Nem, ha az ízlés Kant–Greenberg-féle esztétikájára és az érdektelen kontemplációra gondolunk. Igen, ha arra, hogy a különböző esztétikai minőségek, amelyek közül sok ellentétes a kanti–greenbergi értelemben vett ízléssel, lényegi eleme a megtestesült jelentésnek tekintett műalkotások jelentésének. Röviden, a pluralizmus kora felnyitotta a szemünket az esztétikai kvalitások pluralizmusára, amely esztétikai kvalitások jóval széleskörűbbek annál, mint amiről a hagyományos esztétika képes volt számot adni. Azt is hozzátenném még, hogy ezen esztétikai minőségek mindegyike éppen olyan objektív, mint a Kant feltételezte szép. Az esztétikum a szemlélő elméjében keletkezik, pontosan úgy, ahogy Hume szerint az érzetminőségek is a szemlélő elméjében keletkeznek. „*A dolgok szépsége az elmében lakozik*”, írta, de ez semmi egyébbe sincs másképp, amennyiben „*az íz, a szín s a többi érzékelhető tulajdonság nem a testekben, hanem kizárólag az érzékszervekben rejlik*». *Ugyanez a helyzet a szépséggel és a rútsággal, az erénnyel és a bűnnel. Ez a tan azonban az utóbbiakat ugyanúgy nem teszi kevésbé valóságossá, mint az előbbieket... Ha a színek csak a szemben lakoznának, vajon ettől kevésbé tisztelnénk és becsülnénk a festőket? Az emberi értekek és érzelmek eléggé egységesek ahhoz, hogy ezeket a tulajdonságokat a művészet és a gondolkodás tárgyaivá avassák, s életünket és erkölcsünket a legmesszebbreemenően befolyásolják.*”

Elérkezve eddig a pontig, némi elégtételt kell szolgáltatnom Kantnak, akinek művészetéről alkotott nézetei egészen új irányt vesznek Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-nak nagyszerű 49. fejezetében (AZ ELME AZON KÉPESSÉGEIRŐL, AMELYEK A ZENIT ALKOTJÁK), amelyben bevezeti az *esztétikai eszmék* fogalmát. A 49. fejezet Kantja nem azonos a szinte teljes egészében „*a szép analitikájára*” épülő kanti esztétika Kantjával. Ennek a Kantnak köszönhetem annak realizálását, hogy milyen hasonlóak az én nézeteim azokhoz, amelyeket ebben a fejezetben fejteget, s amelynek pusztá léte arról tanúskodik, miképpen vet számot Kant a romantika formálódásának idején a felvilágosodásban végbement át-

ható változásokkal. Kétségkívül felismerte, hogy a művészet kapcsán nem elég egyedül az ízlésről beszélni: „*Bizonyos alkotásokról, melyektől azt várjuk el, hogy legalább részben szép művészetnek mutatkozzanak, azt mondjuk: szellem nélküliek; jóllehet, ami az ízlést illeti, nem találni bennük semmi kifogásolnivalót.*” Szellemen ezt érti: „*megelevenítő elv az elmében*”. Ez az elv pedig, folytatja, nem más, mint „*az esztétikai eszmék ábrázolásának képessége*”. Jellemző Kantra, hogy valamilyen képességet keres a különbség magyarázatára, mikor a különbség, mondhatnánk, igazából ontológiai. Az „*esztétikai eszme*” valójában, amint kiderül, olyan eszme, amely érzéki testet ölt – az „esztétikai” szót úgy használja, mint Baumgarten, akinél arra vonatkozik, ami az érzékek elé kerül. A meglepő az, hogy olyasmire talált itt rá, ami egyszerre érzékelhető és intellektuális – ahol az érzékeink valamilyen *jelentést* tárnak elénk, nem pusztán színt, ízt vagy hangot.

Kant példaképpen Nagy Frigyes francia nyelvű költeményeit hozza fel, amit hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni, azt gondolva, hogy Kant itt afféle udvaronc-ként viselkedik, uralkodójának kegyét keresve, pedig a költemény, bármi legyen is valódi értéke, azt teszi, olyasmit tesz, ami a versekre gyakran tényleg jellemző: valamit mond, miközben mást jelent. A király azt írja versében, hogy „*tűnjünk ki az életből zúgolódás és sajnálkozás nélkül*”, miközben egy békésen véget érő, ragyogó nyári nap képét festi elénk. Ez igencsak gyakori költői eljárás, melynek semmi köze a zsenihez, elmentésben azzal, amit Kant gondol. „*Az esztétikai eszme*” egyszerűen az, hogy valami valami mást jelent, mint például az irónia és a metafora. Felismerjük, hogy a költő, ez esetben Kant uralkodója, egy nap elmúltáról úgy beszél, mint egy élet elmúltáról. Szépséges gondolat, aminek nincs szükségképpen köze a szavak szépségéhez. A költészeti példa előtt két képzőművészeti példát hoz: Jupiter sasmadárként ábrázolja, karmai közt egy villámmal, és Júnó mint páva (történetesen hím páva, pompázatos farktollakkal). Jupiter hatalmas erejét az teszi érzékletessé, hogy a villám nem olyasvalami, amit csak úgy meg lehetne fogni – vagyis annak a lénynek, amelyik képes arra, hogy megragadja, *rendkívüli hatalommal* kell rendelkeznie. A kép többet mond számmunkra, mint a „mindenható Jupiter” kifejezés. A hatalom eszméjének esztétikai, vagyis képi megjelenítése „*ösztönzést ad a képzelőerőnek arra, hogy kiterjedjen rokon jelenségek egész tömegére, melyek készletére többet gondolunk, mint ami egy szavak által meghatározott fogalomban kifejezhető*”.

Kant az „esztétikai eszmékkel” kapcsolatban beszél a „szellemről” és a „képzelőerőről”, „*mint amely egyfelől szabad a szabályok minden irányításától, másfelől mégis célszerű az adott fogalom ábrázolása vonatkozásában*”. Ez nagyon a levegőben volt az 1790-es években, a harmadik KRITIKA megjelenésének idején. 1792-ben például Francisco Goya elkészített egy sor reformtervezetet a San Fernando Királyi Akadémia számára, mint festészeti tanszékének helyettes vezetője. Tervezetének alapelve, a *No hay reglas en la pintura*, vagyis hogy a festészetnek nincsenek szabályai, teljességgel ellentétesnek tűnhetett az akadémia koncepciójával. Ebből fakad az is, hogy a festészet gyakorlatát nem alapozhatjuk a görög szobrászat kánonjára vagy bármilyen más paradigmára. Írását azzal az óhajával fejezte be, hogy engedjük a diákokban rejlő „*génuszt... anélkül, hogy elnyomnánk, szabadon kifejlődni, és minden eszközzel igyekezzünk őket eltéríteni attól, hogy felesküdjének az egyik vagy másik festészeti stílusra*”. Történetileg Goya szövege váltást jelez a korai munkáit meghatározó neoklasszicizmusról érett művészetének romantikájára, de egyszerűsmind mélységes igazságot mond ki a művészetéről mint olyanról: a szigorúan vett művészetet nem lehet megtanulni, mivel elképzelhetetlen valódi eredetiség nélkül.

Az esztétikai eszméknek vajmi kevés közük van az ízlés analitikájához, és ez az, ami hiányzik Greenberg programjából, aki a művészeti kvalitást boncolgatva csupán elvétve beszélt jelentésről. Bizonyos értelemben annak az esztétikának, amely a természet és a testi szépségre vonatkozik, alig van köze ahhoz a művészethez, amelyet Goya korában az akadémiákon a klasszikusnak tekintett szépségeszményt megtestesítő szobrok gipszöntvényeinek rajzolásával próbáltak utánozni. Ebből nagyon kevés van a Los Caprichos-ban. Bárhogy jellemezzük is ezeket, aligha tekinthetők az eszményi szépség ünneplésének. Az „ötletek és fantáziák” a szellem eszméjének adnak testet, de felhívom a figyelmet e műnek a *Diario de Madrid*-ban közzétett hirdetésére, melyben Goya azt írja, hogy a festészetnek is feladata lehet az emberi vétkek és gyarlóságok leleplezése, „*még ha ez a leleplezés általában a szónoklatok és a költészet kiváltságának tűnik is*”. Ha viszont „*no hay reglas en la pintura*”, akkor nincs szabály arra sem, hogy a festészet miképpen tartson tükröt „*mindama hóbortok és ostobaságok sokaságának, amelyek minden emberi társadalomban előfordulnak*”. Greenberg nem támogatót volna egy efféle törekvést, mivel ennek szerinte nincs lényegi köze a képzőművészethez. Kritikai szótárában „irodalminak” bélyegezte és elutasította ezt, ahogy általában véve a formalizmus kritikai szótárában is csak ez lehet a sorsa.

Az én véleményem az, hogy az esztétikum és a művészet kapcsolata mindig is külsőleges és esetleges. Ebben a pluralizmus beköszönte nem hozott semmilyen változást. De a megtestesült jelentéseknek – vagy az „*esztétikai eszmék ábrázolásának*” – tekintett művészet elmélete megmutatja, hogy az esztétikai minőségek miképpen járulhatnak hozzá azon mű jelentéséhez, melyhez tartoznak. Biztos vagyok benne, hogy Hegel erre gondolt, amikor esztétikai előadásainak elején arról beszélt, hogy a művészeti szép miért magasabb rendű a természeti szépnél. Azért nevezetesen, mert a természeti szép nélkülözi a jelentést – ezt persze akár Kant is mondhatta volna, hiszen nála a természeti szép az erkölcsiség szimbóluma, és azt az érzést kelti fel bennünk, hogy a világ nem közömbös a reményeinkkel szemben. Kant számára a szépség egyfajta teodíceai jelentés hordozója, mint arra a filozófus Fred Rush újabban rámutatott. A természet szépségének ábrázolása, például a Hudson River School festőinek hatalmas vásznai, eme jelentés megragadására tesznek kísérletet. De a bennük megjelenő jelentés ezekben a művekben lényegi eleme e műalkotások szépségének. Ezt könnyű belátni, még ha egy pillanatra sem gondoljuk azt, hogy a természet maga az isteni üzenet hegyek és csodálatos vízesekek formájában.

Andy Warholnak azok az 1961-es munkái, melyekről beszéltem, esztétikai eszmék hordozói – noha csupán olyan esztétikai kvalitásaik vannak, amelyek az olcsó hirdetések igénytelenségéből fakadnak. A test kis gyötrelmeiről beszélnek, és a reményről, hogy néhány dollárért megszabadulhatunk tőlük: hajunk dús lesz és fényes, a szerelem és a boldogság pedig végre nem kerül el bennünket. Eperjesi Ágnes azt ismerte fel, hogy a különféle gyári termékek eldobható csomagolásai annak a társadalomnak tartanak tükröt, amelyben e termékek használatosak. Readymade portrék ezek, vagy inkább kiegészített readymade-ek, ahogy azt vicces-mélabús feliratai nyilvánvalóvá teszi. Egyik képe alá, amelyen egy fátylas menyasszonyt látunk – valójában azonban egy zsebkendőt tartó nő képének negatívba fordított fotója –, ezt írja: „*Néha belemegy valami a szemembe. Olyankor végre szabadjára engedhetem az érzéseimet.*” Egy zsebkendőt tartó nő ártatlan, sőt semmitmondó képe egy fordulattal visszafojtott érzelmek pszichológiai ábrázolásává válik, a látszat fenntartása érdekében való elfojtás kommentárjává.

Máthé Andrea

AZ EGZISZTENCIA ESZTÉTIKÁJA

Susan Sontag regényeiről

Salinger kínai történetet idéz a *MAGASABBRA A TETŐT*, *ÁCSOK*-ban egy lóról, amelyről egyként állították, hogy pej kanca és hogy fekete mén. Kevés olyan író van, akinek műveit olyannyira szélsőségesen ítélik meg, mint Susan Sontagét.¹

Susan Sontag több műfajban alkotott, írt regényeket,² novellákat,³ színdarabot⁴ és számos esszét, filmforgatókönyveket, rendezett filmeket⁵ és színdarabot⁶ is. Műveit végigolvasva megerősödik annak az állításnak a helytállósága, mely már életében is megfogalmazódott, hogy valójában esszéista, és ez nem esszéi mennyiségi túlsúlya miatt van így, hanem mert a legjobb esszéírók közé tartozik. Nevezhetnénk az amerikai Lambnek is. Amiképpen Charles Lamb a legjelentéktelenebbnek tűnő vagy kényesnek tekintett témákból indította, majd tágította és általánosította gondolatait, ehhez hasonlóan Susan Sontag is. Ahogy Lamb a malacsültről vagy a házások agglagényekkel szembeni felsőbbrendű magatartásáról tudott írni, úgy volt képes Susan Sontag a betegségről kialakított negatív emberi előítéletekről vagy a fényképezés latens agresszivitásáról szerteágazó következtetéseket megfogalmazni. Másrészt szellemi háttére egyszerre volt az európai kultúra, a kínai kultúra iránti érdeklődés és az amerikai – pontosabban: New York-i – életforma. Családi gyökereiről teljesen biztos tényeket nem tud, Kelet-Európából és Oroszországból származó nagyszülők a fölmenői, születésekor szülei Kínában voltak, ahol apja szőrmekereskedelemmel foglalkozott, így Susan Sontag nagyszüleinél nevelkedett ötéves koráig, amikor apja meghalt. Tanulmányai, az olvasás, az ismeretszerzés jelentette számára a megoldást a veszteségekre, és intellektuális irányultságát családja közvetve megerősítette azzal, hogy az érzelmek nem képezték közöttük a megbeszélés tárgyát. A legjobb amerikai és európai egyetemeken folytatott tanulmányai után bekapcsolódott a New York-i értelmiségi életbe, a *Partisan Review*-nak és a *New York Review of Books*-nak lett munkatársa.

Kritikusai közül néhányan meglemlítik, hogy megrekedt a(z) európai gyökerű modernizmusban, és nem volt képes továbblépni az ezt meghaladó kihívások felé. „*Sontag elfordulása az AIDS áldozatok és támogatóinak megélt tapasztalatától rámutat késő modernizmusának hatáira. Miközben a Vietnam utáni korszak rohamos haladást ért el az esztétikai formák társadalomtörténelmi és intézményi alapjainak átgondolásában, Sontag írásai ebben a kiszélesedett társadalmi mezőben feltűnően hallgattak a nemek, a faj és az osztályok reprezentációjáról.*”⁷

¹ A legdurvább ezek között A BÁRCSAK BELERÚGTAM VOLNA SUSAN SONTAGBA, amely Sontag halálakor íródott nekrológ helyett. Kevin Myers: I WISH I HAD KICKED SUSAN SONTAG (2005. január 2.). <http://www.telegraph.co.uk/core/Content/displayPrintable.jhtml.xml=/opinion/2005/01/02>

² THE BENEFACTOR (1963), DEATH KIT [HALÁLKÉSZLET] (1967), THE VOLCANO LOVER [A VULKÁN SZERELMESE] (1992), IN AMERICA [AMERIKÁBAN] (1999).

³ I, ETCETERA (1978), THE WAY WE LIVE NOW (1987).

⁴ ALICE IN BED (1993), LADY FROM THE SEA.

⁵ DUET FOR CANNIBALS (1969), BROTHER CARL (1971), PROMISED LANDS (1974), UNGUIDED TOUR (1983).

⁶ Beckett GODOT-RA VÁRVA című darabját Szarajevóban 1993-ban, a háború idején.

⁷ Walter B. Kalaidjian: SUSAN SONTAG. http://www.press.jhu.edu/books/hopkins_guide_to_literary_theory/susan_sontag.html

Susan Sontag alkotói attitűdjében felfedezhető az, ami talán valóban korábbi korszakok íróira emlékeztet, és ami alkati adottságaiból következett, később pedig valószínűleg tudatos magatartássá és pozícióvá vált. Ez egyáltalán nem annyira archaikus, ódivatú vagy egyenesen megvetendő, mint amennyire ma a művészeti főáramlat képviselői számára tűnik: a törekvés arra, hogy a mindennapi élet, az alkotói lét és a művészet összekapcsolódjék és áthassa egymást, hogy az írás az életről szóljon; az íródjék meg, ami egzisztenciálisan (meg)érinti íróját. Sontag nem téveszti össze a személyeséget a magánélet közzétételével vagy intim szférájának megsértésével; ellenkezőleg: a személyesen megélt élmények és tapasztalatok úgy váltak Susan Sontag műveinek témájává, hogy a legszemélyesebb léttapasztalatot is mindenkire vonatkozóvá tudta tenni. Kitágította a kimondás és leírás terét, amennyiben minden témát megírhatónak és kimondhatónak vélt, és meg is írt a camptól kezdődően a pornográf irodalomig, az általa nagyra tartott szerzőktől egészen az általa fenntartásokkal fogadottakig, és úgy szólalt meg róluk, hogy témái bekerültek a „tudományos” vagy „akadémiai” beszéd terébe, a perifériusból a centrális diskurzusba. Életét alkotássá akarta tenni, az alkotást megélni; láthatóan a kettőt egyé akarta formálni, nem pedig elválasztani. Ilyen értelemben lehet Susan Sontag élet/műv/ét az egzisztencia esztétikájaként értelmezni.⁸

*

Susan Sontag négy regényt írt, melyek közül igazi olvasásélményt a legutolsó, az AMERIKÁBAN ad.⁹ Regényírói pályájának kezdetén a hagyományos regénymegformálási mód mellett döntött. Nem túlzás ezt döntésnek nevezni, hiszen bizonyára ismerte és olvasta az éppen az 1950-es évek végén, 60-as évek elején megjelenő, a későbbiekben posztmodernnek nevezett regényeket. Például Allan Robbe-Grillet, Butor műveit – Natalie Sarraute-ról esszé is írt¹⁰ – vagy az amerikaiakat (Barth, Pynchon, Johnson).¹¹ Saját gyakorlatában azonban nem követte őket, a történetmondásról nem mondott le. „*Rengeteg az elmesélésre váró történet, nehéz megmondani, miért inkább az egyikre, mint a másikkra esik a választás. Bizonyára azért, mert ez a történet érezhetően sok másikat is feltár, mert valami szükségszerűen rejtezik benne.*” (43.)¹² Az elbeszélői technikában azonban – ami a helyenkénti töredezettséget, a közlésszerű hangnemet, dokumentumok (újságcikkek, régi iratok) idézését, tárgyilagos, tényszerű módot illeti – távolról Dos Passosra emlékeztet, témáiban, szereplőinek megformálásában viszont az európai regények mintáját látszik követni.

Első regénye, A JÓTEVŐ (THE BENEFACTOR) először 1963-ban jelent meg; egyes szám első személyű elbeszélője Hyppolite, aki saját életének történetét írja meg, amelyben a „valóság” és a folyamatosan álmodott események találkoznak és összekeverednek. Ez a téma a magyar olvasók számára Babits GÓLYAKALIFÁ-jából ismert, de ősi toposz. Sontag hőse életének útmutatójául használja az álmokat, és legtöbbször belebukik ebbe a vezérlő elvbe. De mintha tudomást sem venne erről, kitar mellett. Mindez felfogható a vulgárfreudista álomfejtés, a túlbúrjázó interpretáció ironikus olvasata-

⁸ M. Foucault alkalmazta először ezt a szókapcsolatot, aki egyébként nem tartozott Susan Sontag hivatkozott – kedvelt? – szerzői közé.

⁹ Megkapta a National Book Award elismerést 2000-ben.

¹⁰ NATALIE SARRAUTE AND THE NOVEL, in: AGAINST INTERPRETATION. Fafar, Straus and Giroux, New York, 1988².

¹¹ Roland Barth: AZ ÚT VÉGE, Pynchon: A 49. TÉTEL KIÁLTÁSA, GRAVITY RAINBOW, JOHNSON: SZERENCSETLENEK.

¹² Susan Sontag: AMERIKÁBAN. Európa, 2002. Ford. Karácsony Rudolf. Magyar recepciója: M. Nagy Miklós: SONTAG MINT METAFORA. Új Könyvpiac, 2002. 06. <http://www.ujkonyvpiac.hu/cikkek.asp?id=909>

ként is,¹³ ahogy a cím is ironikus módon utal a morál és etikai elvek nélküli élet fonákosságaira.

HALÁLKÉSZLET című regénye sajátos módon és változtatásokkal rájátszik Dosztojevszkij BŰN ÉS BŰNHŐDÉS-ére: főszereplője, Dalton meggyilkol egy pályamunkást. A gyilkosságról nem tud senki, ám Dalton lelkiismerete, egy megnevezhetetlen belső hajtóerő arra készíti, hogy nyomozzon az áldozat kiléte (és egyben önmaga és saját motivációi) után, hogy végül az ítélet is bekövetkezzék, igaz, önítélkezés formájában. A hős viszont a gyilkosság színhelyére (detektívtörténetek és a valóságos gyilkosságok ismert ténye), és öngyilkosságot követ el. Szonja alakjára a vak Hester utal (neve Hawthorne híres regényalakját is felidézi), aki ugyanúgy átvállalja, illetve megosztja a bűnhődés terheit Daltonnal, ahogy Szonja Raszkolnyikovval. A regényt kissé nehézkessé teszi túlzott pszichologizálása (halál és szexualitás összefüggésének már-már didaktikus egymásra vetítése) és az amerikai dráma O’Neill-i hagyományának hatása (ez Susan Sontag színdarabjaiban is nyomon követhető), amely az önmarcangolást a szélsőségekig feszíti. Ugyanakkor nagyon jól sikerült, betétnovellaként értelmezhető részletei vannak, például az olyan epizódok, mint Hester megvakulásának elbeszélése vagy Diddy álmának filmszerű bemutatása.

A VULKÁN SZERELMESE történelmi regény a művészetről. A fikciót, dokumentumokat és a szerző-narrátor lenyűgöző tudásanyagát vegyítő szűzsé Itáliában játszódik, „főhőse” a kor ismert politikus és műgyűjtője, Sir William Hamilton. Legjobb részei esszébetétek a művészetről, ezen belül a korszak – a XVIII. század vége – neves műalkotásairól és műgyűjtési szokásairól, a művészetről való gondolkodásról. Itt az ismeretanyag, az intellektus felülírja a történetet, a szereplőket, sőt a regényformát is. Két első része ugyanis egy-egy kisregényként is felfogható, míg a harmadik és negyedik rész rövidsége és monológjellege miatt novellára emlékeztet.

A negyedik regény témája egy lengyel színésznő, Helena Modrzejewska 1876-os amerikai kivándorlása, de „*mindez ihletet adott – írja Susan Sontag –, semmi többet. A regény legtöbb szereplője kitalált személy, akik nem, azok is gyökeresen különböznek valóságos modelljüktől*”. (5.) Ez a regénye valóban beteljesíti azt az ars poeticát, amelyet maga elé állított, és amelynek megvalósítása a korábbi regényekben töredékesen sikerült. Megtehetődik a történet, a szereplők, az ismeretek, dokumentumok, a narrátori szerep és technikák egyensúlya.

*

Susan Sontag minden regényében központi szerepet kap a művészet, és ezek a részletek vagy akár egész fejezetek a művészet és élet elválaszthatatlanságáról szólnak. A JÓTEVŐ című regény egyik szereplője, Jean-Jacques – író, tolvaj és homoszexuális – úgy tekint e tulajdonságaira, mint eljátszott szerepekre és különböző foglalkozásokra, amelyek írásának is részei. Hyppolite, az elbeszélő-főszereplő színészként tölti életének egy részét, ami csupán „színházat a színházatban”, hiszen ő is színházi játéktérnek tekintti a világot, ahol különféle emberekkel szemben különböző szerepeket lehet eljátszani az élet adta helyzetek szerint a gyilkosságtól kezdve az emberkereskedelmen át a nagyvonalú ajándékozóig vagy a gyengéd férjig.

A VULKÁN SZERELMESE tulajdonképpen főszereplője maga „a” művészet; a természeti szép(ség), az életképek, a képzőművészeti műtárgyak, az irodalmi és a zenei utalások aktív szervezői és alakítói a szövegnek, akár a szereplőkhöz kapcsolódóan, akár nar-

¹³ Különösen érdekes ez, ha a körülbelül ebben az időben születő Az ÉRTELMEZÉS ELLEN című esszével olvaszuk össze ezt a regényt. Magyarul *Holmi*, 1998/3., Rakovszky Zsuzsa fordítása.

ratori megfogalmazásokban. A Vezúv működésének és közeteinek többszörös, ismétlődő leírása vagy az életképek részletezése egyrészt informatív és a XIX. századi regények ismeretterjesztői funkcióját is imitálja, de a hozzájuk kapcsolódó szereplők révén ironikus és anakronisztikus volta is hangsúlyt kap. A műtárgyak közül főszerep jut a PORTLAND-VÁZÁ-nak, melynek elemzése és kalandos története bűvópatakként futja át a regényt. A zenei utalások közül az a legemlékezetesebb, amely Puccini operájának szűzsjére játszik rá, és egyben a regény cselekményébe is beleépül. (Scarpia és Angelotti neve szerepel, de Toscaé nem.) Az irodalmi alkotások közül Goethe VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK-jára utal, de kritikusan és ironizálva szól a WERTHER-ről is, melyről az elbeszélő úgy tudja, hogy a „*Lovag sohasem olvasta a hírhedt könnyfacsaró regényt arról az epekedő egoistáról, aki végül lepuffantotta magát*”. (140.)¹⁴ A regény, illetve – ahogy magát nevezi – „románcc” végén a műgyűjtésről és annak csapdáiról hallunk eszme-futtatást (melyben Winckelmann meggyilkolását is elbeszéli). Ez egyben a Lovag tragikus sorsát is előre vetíti. Másrészt ott van az örült műrombolásról szóló epizód. Kiderül, hogy a tét valójában nem is a regény, hanem inkább az elbeszélő-szerző tudása és rajongása a művészetért.

AZ AMERIKÁBAN című regényben a színészet áll a középpontban. A VULKÁN SZERELMÉSÉ-hez hasonlóan itt is történelmi a háttér, de a XIX. század vége, XX. század eleje. A főszereplő, Maryna alakjában fonódnak össze azok a témák, melyek Susan Sontagot foglalkoztatják: élet és művészet, az élet és szerepei, színpadi, női lehetőségek, akadályok, újrakezdés, karrier és jellem összefüggései. Plasztikusan ábrázolja azt a folyamatot, ahogy Marynából amerikai színésznő válik, de mellette megjeleníti a korszak más híres színészeit is, így Sarah Bernhard-t és Edwin Booth-t. A színészet és a játék mester-ségéről szóló betétek és utalások a szerző-narrátor esztétikai nézeteit bontják ki.

Susan Sontag regényeiben klasszicista-romantikus alapú művészetfelfogás rajzolódik ki, s ez ellentmondani látszik az esszékből kiolvasható esztétikának. De talán inkább két egymást kiegészítő, egymást átszövő művészetfelfogásról lehetne beszélni, illetve arról, hogy a regényekben megfogalmazódó művészeti álláspont alap és viszonyítási pont az esszé számára. Mintha a regényidőt azért helyezné régebbi korokba, hogy meg tudja fogalmazni a művészet iránti rajongását, és a műalkotások kitüntetett szerepéről autentikus szövegkörnyezetben szólalhasson meg, s ne (csak) anakronisztikusan vagy az ironia hangján. Legegyértelműbb ebből a szempontból A VULKÁN SZERELMESE, amely a szép(ség) köré rendezi a művészetéről vallott nézeteit. A „szépség hatalmáról” beszél (122.), legyen az akár emberi szépség vagy művészeti szépség. Felveti az esztétika örökzöld témáját is, mely Platón óta különféle variációkban elbeszélődik, hogy újra és újra feltegye a kérdést a teremtett szépség vagy az alkotott szépség elsőbbségéről. Az irodalomban Thomas Mann művei (HALÁL VELENCÉBEN, TONIO KRÖGER, A VARÁZSHEGY) foglalkoznak a legnagyobb erudícióval ezzel a témával. Susan Sontag ehhez mintegy lábjegyzetet ad, amikor a Lovag második feleségének – a híres-hírhedt Lady Hamilton – alakjában a teremtett, emberi (női) szépség és az általa megvalósított életképek/„attitűdök” formájában pedig a művészi szépség együttjátszását és ambivalens voltát írja le. Az életkép „szépsége” csupán ideiglenes lehet; nem tartható fenn, az emberi test öregedésével együtt romlásra, pusztulásra ítélt. Susan Sontag mint elbeszélő több nézőpontból is láttatja ezt a jelenséget, s mindez alkalom arra, hogy

¹⁴ A VULKÁN SZERELMESE. Holnap, 1994.

korhoz kötött különösségét, de esetleges vonásait is bemutassa egyszer az iróniával, máskor a tárgyilagossággal átítatott narrátori pozícióból. Az egyik szempontból a „szépség kiállításra való. *S a szépséget meg lehet tanítani arra, hogyan tudja magát kiállítani*” (123.). A női test szépsége válik a műalkotás eszközévé, tehát tárgyasul. Ennek fordítottja történik a PORTLAND-VÁZÁ-val, mely szépsége révén antropomorfizálódik. A másik esztétikai fogalom, amit a regényben bátran használhat, a zseni fogalma: „*A zsenialitás, akár a szépség, mentség mindenre – vagy majdnem mindenre*” (141.). A klasszicizmus szépségfogalmának és a romantika zsenifogalmának fikción belüli játéka ez, olyan írói játék, amelyet elbír a történelmi korba helyezett regény és Susan Sontag szerzteágazó és korántsem homogén esztétikája is. Ugyanakkor tudomásul veszi és el is fogadja, hogy a klasszikus művészetfelfogásnak vége, viszont nem akarja és nem hagyja, hogy a róla szóló tudás elveszzen vagy elfelejtődjék. Hasonló ez a kortárs zeneszerzők eljárásához, akik a filmzene szerzésekor találnak alkalmat arra, hogy visszatérjenek a hagyományos összhangzattanhoz. Esszéiben az új művészeti jelenségek és esztétikai értelmezések felé nyit, de a regény az az írói tér számára, ahol a szépség és a zseni fogalmát minden kellemetlen felhang nélkül használhatja, jelezve azt is, hogy tudja: más közegben és más időben (egyetértően és teljes elfogadással már) nem értelmezhetők.

*

Susan Sontag regényeinek másik kiemelkedő jellegzetessége a női szereplőkre eső hangsúly. A JÓTEVŐ egyik alakjában, Frau Andersben az elpusztíthatatlan, minden reménytelen és halálos helyzetből visszatérő és újrakezdő nő alakját rajzolja meg. Vele szemben a csendes, szelíd, férjének élő feleség alakja jelenik meg. Hester (a HALÁLKÉSZLET-ben) a testének – vakságának (amiképpen Frau Anders saját vágyainak) – kiszolgáltatott nő, aki tárgyilagosan és minden illúzió nélkül éli meg helyzetét. Szándékosan antiromantikus alak ő, akit nem „vált meg” egy férfi szerelme. Hester vaksága a közömbösség látszata mögött érzékenységet, együttérzést, kifinomult intuíciót hordoz, ami intellektusát is árnyalja. Az engedelmesség és az önállóság olyan mértékben keveredik és olvad össze jellemében, amivel Dalton nem tud mit kezdeni azon túl, hogy provokálja őt, és megsemmisítené, de Hester belső ereje ezt lehetetlenné teszi. A VULKÁN SZERELMESÉ-ben bár a cím a férfi főszereplőt nevezi meg, talán mégis a körülötte lévő nők története a fontosabb. Nem csupán formai oka lehet annak, hogy négy női monológ került a regény végére, amelyek a szereplők szubjektív, „belső oldalát” tárják fel. Az első feleség, Katalin monológja azt az asszonyt mutatja meg, aki a hagyományos elvárt szerepet játszotta el Hamilton mellett, és tudatában is volt ennek a szereplehetőségnek, melyet a lehető legjobban akart betölteni. A regény fő alakja a második feleség, akinek neve egyszer sem szerepel leírva a szövegben (monológjában is korábban viselt asszonyneve szerepel); ironikusan utal ez a korabeli szociolektusra, amely nem volt hajlandó elfogadni a mésalliance-t, ugyanakkor olvasható a névtelenségből kiugró, teste szépségéből karriert formáló nő szerepeként is. Alakjában a nő műtárgyként – élőképek megformálójaként – jelenik meg, és férje is tárgyként tekinti: „*A Lovag úgy érezte, olyan könnyen formálja őt, mint a szobrász az anyagot.*” (151.) Ahogy a zene – a romantika esztétikája szerint a legkifinomultabb művészet – Katalinhoz tartozott, úgy tartozik a „test művészete” a második feleséghez, akinek „attribúciója” testi valóságának változásával – öregedésével – együtt változik, és egyre kisebb értékű és nevetéses lesz. Mindenesetre a regény plasztikusan és árnyaltan jeleníti meg az „ösztönös” karrier alakulását és bukását, annak a nőnek a pályáját, akit a mellette lévő férfi(ak) miatt fogadnak el, és ahogy ez a „védelem” megszűnik mellőle, élete is szakadékbá zu-

han. Anyjának-társalkodónőjének monológja a butaság, tudatlanság, de az ösztönös életben maradásra törekvés monológja, mely a teljes kiszolgáltatottság elleni küzdelem agresszióját sem nélkülözi. Epizód szereplőként tűnik fel a regényben a nápolyi republikánusok egyik (a valóságban is élt) női vezetője, író, újságíró, ezért is hat meglepetésként és kap hangsúlyt, hogy az ő monológja is bekerül a regény végére, de egyben megerősíti azt, hogy – a művészet mellett – a női sorsok is a regény középpontjában vannak. Ő az önállóan cselekvő, író, a politikai életet befolyásoló nő alakját testesíti meg, aki tudatosan akarja életét irányítani, tehetségét kifejezni, és ily módon kerül ellentétbe a korabeli előítéletekkel és elvárásokkal, végül ugyanolyan kegyetlenül végzik ki, mint (férfi) honfitársait.

Női alakjain keresztül Susan Sontag különféle tipikus és nem tipikus – mindazonáltal élhető – női sorsok és lehetőségek után kutat, amelyek hol közvetve, hol közvetlenül saját írói és női-emberi kérdéseit is felteszik. A regények sorai között elrejtve találhatóunk rövid, éppen csak beszűrt önreflexiókra, figyelmet érdemlő megjegyzésekre: „*Néha el kellett felejtenem, hogy nő vagyok, csak így nyújthattam képességeim legjavát. Vagy hazudtam magamnak arról, hogy milyen bonyolult nőnek lenni. Így tesz minden nő, ennek a könyvnek az írója is.*” (386.) – írja halála előtti feljegyzéseiben az újságíró-nő szereplő, Eleonora de Fonseca Primentel. Vagy az AMERIKÁBAN elején közvetlenül a szerzőre vonatkozó önéletrajzi utalások olvashatók: „...emlékszem, épp betöltöttem a tizennyolcat, amikor először olvastam a MIDDLEMARCH-ot, és a könyv egyharmadánál könnyekben törtem ki, mert nem csak magamra ismertem Dorotheában, hanem arra is rádöbentem, hogy néhány hónappal azelőtt Mr. Casaubonhoz mentem feleségül... Én a pillanat szülte elhatározások embere vagyok (tíznapki ismeretség után mentem férjhez M. Casaubonhoz), nem idegen tőlem a kockázatvállalás, mindamelllett a feladatok teljesítését egy csendes zugban hosszan gubbasztva elodázás sem (kilenc évembe tellett, hogy eldöntsem, jogom, erkölcsi jogom van elválni Mr. Casaubontól)” (39. k.); nem túlzás azt állítani, hogy a regények női karakterei különböző életformák, cselekvési lehetőségek és szerepvállalások megjelenési formái, melyek az átlagosság és mindennapiság meghaladását célozzák meg. Az AMERIKÁBAN című regényben a Maryna néven középpontban álló főalakról M. Nagy Miklós azt írja, hogy a szerzőnek „*egészen sajátos viszonya van hősnőjéhez: leplezetlenül irigyl. [...] A minden konvencióval bátran, de okosan dacol, a férfiakat a lábához szelídítő, zseniálisan tehetséges és fájdalmasan érzékeny nagyasszony metaforája. Hogy ilyen volt-e a valóságban vagy sem, az teljesen érdektelen. Susan egészen biztosan ilyen szeretne lenni. Legalább szövegein keresztül.*”¹⁵ Valóban, Maryna regénybeli alakja főként az angol romantikus regények női hőseivel rokonítható, a szerző által nem véletlenül idézett Dorotheával, George Eliott regényéből, vagy a Jane Austen-i hősnőkével. Nem lehet véletlen, hogy a tudatosság és az ösztönök határán egyensúlyozó angol regény hősnőit választja szereplőiként. Hogy a sikeres színész nő alakja ne nosztalgikus, archaikus vagy anakronisztikus figura legyen, a regény pedig ne önmaga paródiája, azt a narrátori pozíciónak köszönheti. Annak, hogy egyszerre veszi komolyan hősnőjét, de kellő objektivitással képes rátekinteni: a vele való teljes azonosulást mindig sikerül időben kimozdítania, így mozaikokból rakja össze Maryna alakját, és ez megóvjá attól, hogy konstans vagy stagnáló viszony alakuljon ki szerző és hős között, ugyanakkor lehetőséget ad arra, hogy különböző jellembeli vonásokat, cselekvési lehetőségeket mutasson fel benne.

¹⁵ M. Nagy Miklós: SONTAG MINT METAFORA, i. m. 17.

Susan Sontag nőalakjai közül a legkülönösebb az AMERIKAI SZELLEMEK (AMERICAN SPIRITS) című novella főszereplője, Miss Laura Flatface.¹⁶ Mintha a szerző Goethe VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK-jára emlékeztetve kísérletet végezne szereplőivel. Akár egy természetűdős, a narrátor tárgyilagos marad, és főszereplőjét különböző kihívó és megoldandó helyzetekbe hozza. Ezek a szituációk mindig férfi-nő kapcsolatok, nagyrészt szélsőségesek, melyekre Miss Flatface-nek, aki hirtelen és gyors döntéssel válik háromgyermekes anyából Mr. Obscenity (sic!) szeretőjévé, válaszolnia kell. Maga is kíméletlen önfellexióval nézi saját cselekedeteit – mintegy vizsgálva önmagát: mire is képes –, míg engedelmes használati tárgyból olyan nővé válik, aki irányítja a férfiakat. Közvetetten benne van ebben a novellában az a francia irodalmi hagyomány (például De Sade vagy De Laclos), amely a nemek kapcsolatáról szóló beszéd lehetőségeivel kísérletezik.

A Susan Sontag-regények nőalakjaiban az a közös, hogy a tudatosság és az akarat jellemük meghatározó vonása, élethelyzeteiket erre alapozva oldják meg. A szenvedélyek és az érzelmek megjelenítése Maryna alakjában sikerült leginkább, de mindegyiküket a descartes-i szenvedélyelemzés hangnemének és megközelítésmódjának tárgyilagosságával lehetne jellemezni. Nyilvánvalóan túlzás lenne azt állítani, hogy közvetlen kapcsolat van a szerző és nőalakjai között, de nem lehet véletlen, hogy női szereplőinek ez a vonása a legjellemzőbb; ugyanakkor talán fontosabb, hogy női szerepekkel, lehetőségekkel játszik. Nem véletlen, hogy az utolsó regény főalakja színésznő, akivel Susan Sontag mind életszerű, mind színpadi szerepeket el tud játszani.

Mindez azt is jelzi, hogy az a kritika, mely Susan Sontagot érzéketlennek és indifferensnek mondja a nemek problémájának tekintetében, nem állja meg a helyét. Valószínűleg látványosabb lenne, ha esszéit szentelt volna ennek a kérdésnek, de nem lehet figyelmen kívül hagyni a regényekben megjelenő rejtettebb megközelítésmódot sem.¹⁷ Ha írt volna esszéit kifejezetten a nőiségről, akkor az feltehetően Virginia Woolf SAJÁT SZOBÁ-jának lett volna folytatója.

Susan Sontag életművét általában a modernizmus alapján értelmezik, mint olyan íróét, aki belenőtt és a legvégső határig kiteljesítette a modernizmus szemléletét, ugyanakkor nem tudott ki- vagy túllépni a modernizmuson, s így ez mintegy korlátot jelentett írásai számára. Valóban igaz, hogy Susan Sontag már koránál fogva is (1933) beleszületett a modernizmus második szakaszába, 15 évesen olvasta először a *Partisan Review*-t, amelynek később szerzői közé tartozott, és amely akkoriban deklaráltan a modernizmus eszméit vallotta, szoros európai (főként francia) kapcsolatokkal. Tanulmányai is ezt erősítették a Berkeleyyn, a Harvardon, Oxfordban és a Sorbonne-on (ahol többek között Roland Barthes is tanára volt). Mindez minőséget jelentett, mely párosult hihetetlen tudásvágyával, a kultúra értékhardozó és kitüntetett szerepéről való meggyőződésével, amelyek valóban a modern korra és a modern alkotóra jellemzők. Nem lehet egyetérteni azonban azzal, hogy tudásával, sajátos attitűdjével ne tudott volna mit kezdeni a posztmodern vagy a poszt-posztmodern kor jelenségeivel, inkább arra érdemes odafigyelni, hogy miképpen tudta felkészültségét és nézeteit megjeleníteni az új jelenségek értelmezésénél. Ez a kérdés azonban már átvezet esszéi világába, amellyel más alkalommal foglalkozom.

¹⁶ Susan Sontag: AMERICAN SPIRITS, in: I, ETCETERA. Farrar, Straus and Giroux, New York, 1978. 55–87. Eredetileg THE WILL AND THE WAY címmel jelent meg a *Partisan Review*-ban.

¹⁷ Hasonló módon lehetne novellái alapján megcáfolni azt a vádat is, hogy Susan Sontag nem foglalkozott a fajok kérdésével.

Rosmer János

SZÁZADFORDULÓS HANGULAT

Ez az egész olyan ijesztő, félelemmel tölti el, de mégis vágyik rá, és előbb-utóbb a félelemben köt ki. Nincs sok választása, a csapdák elkerülhetetlenek.

Nem az, hogy esetleg megtudják, sejtik is biztosan, meg a túlzásokból rájöhetnek, ha értik a test szavát. Nem tudják, mit kapnak tőle. Azt az odaadást nem

lehet feledni, s nincs tisztességesebb, belead minden szenvedélyt, hisz csak addig van biztonságban, míg csinálja, s egyre nagyobb biztonságra vágyik.

Szép férfi, harmincas, alapjában véve szétszednék a nők. Le sem veszi a szemüvegét, ahogy csinálja, s minden döféskor azt szeretné hallani: bennem megbízhat, tanársegéd úr.

A SPORT

A sport csak az öltözőig érdekel. A pálya néha-néha mégis lázba hoz, ha látom, mint tölt ki egy teljes, mozgó alakot a férfiaság öntevékeny állaga, ha látom, mint szagzik

a mozgás, s mint permetez illó izzadságszag-párlatot a stadion zöld gyepére a szenvedély, vagy ha netán ölelni kényszerít a közös öröm pár izzó testet.

Elbűvöl, persze, a koreografálatlan lendület, mely mégis oly szabályosan sarjaszt örömet és bánatot, a gesztusok, ha durvák s meztelenek egy picit.

Mindig van kedvenc, persze, több. Szagolni vágysz, érinteni, hallani, hogy liheg, látni átizzadt, vörös mezét, s lassítva elképzelné, ahogy végre leveti.

BIRKÓZÓK

Ezt az egészet lehetetlen leírni, talán Whitman, ő tudná ecsetelni
pár áradó és pár ügyesen magára hagyott szóval, azt az érzést,
ahogy birkózik két kölyök, s érzik, hogy egymásért teszik.

Még csak félig fejlett izmaikra tapad a tengerpart homokja,
ruhát ad rájuk a vakító napban, s hallatlan örömet olt beléjük
a mozgás vadsága: mint egy életre kelt, sokkarú kínai betű,

jelentést visznek a homok füzetébe, a szántások közé,
rendszer a sziklák, a fűcsomók káoszába. Csak együtt betűzhetők ki. Férfias
örömükig nem hatol el a fürdőző lányok önfeledt kacagása.

Kiss Judit Ágnes

BOLOND ISTÓK DICSEKSZIK

Úgyis én leszek a
Legesnagyobb szerző,
Hogy az életművem
Ne maradjon torzó,
Megírok én minden
Színű-szagú verset,
Puha ínycséggé
Párolom a nyersét.

Így leszek majd gazdag,
Aztán világhíres,
Esti fürdöm tejes,
Vajjas meg kefirés.
Bár a könyveimnek
Égbe szök az ára,
Veszi mint a cukrot,
Ki csak ad magára.

Ha sípom pendítem,
Felhők tornyosulnak,
Ha megfújom lantom,
Szélviharok dúlnak.
A folyóknak is új
Írányt szab a dalom,
Minden egyes szavam
Világszavadalom.

PUSZTÍTÓ SIVA ISTEN

Ernő bácsi, a vén órás, kinek ott van a boltja a Kerepesi út közelében,
Ernő bácsi ma nem nyit ki, pedig a munka előnti a helyiség pultját.
Ott ül a pincésötétben, kuporog a csöndbe fagyott idegenség árcai szélén,
Félretaszítja a kenyeret, a kolbászt, nem kell már a kisüsti, hiába pakolt Eta néni.
Sorban előtte az órák bonyolult szerkezetükkel – mintha pokolgép volna az összes,
Némán, kimeredt szemmel néz, vele hallgat a kozmosz, s úgy figyel, ahogyan árad
Ernő bácsi kezéből az apokalipszis, csupa görcs ujjából a világvég.
Hetvenöt év rongyolt idegeivel lökődik előre a végső pillanatot, mert
Ugyanaz a másodperc, ugyanarra időzített mindent, most vár türelemmel,
S Ernő bácsi lehunytt szemmel már mosolyog a földrengés robajává nőtt ketyegésben.

SZTENDERD

Így alkonyattájt kezdek dzsesszesülni.
Előbb néhány szinkópás átkötés,
úgy tíz felé már fellazul a hangnem,
kromatika tekeredik körém,
majd oldódik, mint szorongás a borban.
Az intonáció lecsúszik rólam,
és elnyúlok egy finom nónakkordban,
mit tágfekvés feszít szét jólesően.
Már önkéntelen törnek fel belőlem
improvizatív sóhaj-futamok,

alulról csiklandoz a walking bass,
tetőtől talpig John Coltrane vagyok,
de csak a dallam, sosem a zenész,
se hús, se vér, már lélek is alig –
merülj belém, és hallgass hajnalig.

TÁNCSZVIT

1

nem harag íze kíséri, ki elhagy,
bosszú szerelmese, ágyasa nem vagy,
sose voltál.

hogya megátkoz is, ő legyen áldott,
hozzon az aszfalt sárga virágot,
valahol járt.

akinek az ölelésem már nem kell,
minden szerelem cinkosa, isten,
te öleld, te karold át.

2

Vegyél engem bal kezedbe,
Ültesd őt a jobb kezedbe,
Kulcsold össze
Két kezedet,
Kérjed értünk Istenedet.

Jézus, látod, mit csináltam,
Nem tudom, mit rejt a vágyam.
Kárhózasom,
Üdvösségem
Mindegy nekem réges-régen.

Ejtsd el úgy, hogy rám zuhanjon,
Derekamba kapaszkodjon,
Hadd vigyem fel
Én a mennybe
Két kezembe, két kezedbe.

3

Arany-ezüst voltam,
Gyémánt lenni vágytam,
Nem olvadni, csak elégni
Narancsfényű lángban.

Rigónak születtem,
Dögkeselyű lettem,
Halott őzek halálbúze
Összecsap felettem.

Nap feljöttét vártam,
Hogy színem meglássam,
Vakítóan fehér vagyok
Atomvillanásban.

ATLANTISZ

Nem lettem vak. S az óvó értelem sem
botlott meg a gyilkos vírusokban,
ahogy látatlan formára gyúrártam
súlytalanságban, anyám-óceánban
kis agyagfigura, a koponya s gerinc
így maradt ép, ha nem is egészen,
a horpadt orrú démon – háromból
kettőt elpusztító – nehéz kezét nem
éreztem meg, kis agyagfigura
súlytalanságban, anyám-óceánban.
Nem lettem néma, szívverésem hallva
sem mélyül ránc az orvos homlokán,
azt a másik pengét félretaszítva
sebhelyet angyal kardja vágott rám.

Nem lettem vak, csak éppen félszemű,
nem béna, csak épp csigolyaszakadt,
ha trapéz-lételemről zuhantam volna,
az értelem hálóján fennakadt
mindig, ki éppen lenni kényszerültem,
s csak a hálóban láttam megkövülten,
hány szál foszlik, hány van hibásan szöve,
s hogy mitől óv meg, sem láttam előre.

Nem lettem... bár a szívem s a szavam...
nem lettem torz vagy nem látványosan,
a sebhelyet is mélyen rejtve hordom,
s már hártvásodik a kérdés: hogyan
és ki döntött így felettem, milyen
milliméterek-másodpercek, ki nem
tartott meg ott, magam kezdetén?
bár azt mondják, bölcs patikamérlegén
kiporciózott szépen jót és rosszat,
rosszból és jóból ő bukkan elő,
kiről azt mondják, mégsem tudom, hogy ő,
kiről azt mondják, mindenkit szeret,
mikor megformált anyám-óceánban,
vesztemre tört vagy védelmébe vett.

Abelardo Castillo

A KIRÁLYNŐ A MAX LANGÉBAN

Szőnyi Ferenc fordítása

A férfi, aki fölfelé lépdél a sötét lépcsőn, nem testes, nincs hideg, szürke szeme, nem hord semmiféle fegyvert a ballonkabátja zsebében, még csak nincs is rajta ballonkabát. Egy gyilkosságot megy elkövetni, de ezt még nem tudja. Középiskolai matematikatanár, otthon van, a saját házában, most jött haza a Sakk-körből, és pillanatnyilag egyetlen dolog foglalkoztatja. Mi történik, ha a Max Lange-támadásban a világos módosítja a játszmat, és a tizenegyedik lépésben közvetlenül a g4-re lép a gyaloggal. Hova megy a királynő? Tényleg, hogy lehetne űzőbe venni azt a királynőt, és megakadályozni, hogy a sötét király elsáncoljon a hosszú oldalon? Meg kell mondanom, hogy az illető sohasem tudta megnyugtatóan megoldani a problémát; és azt is meg kell mondanom, hogy az az illető én voltam. Beléptem a dolgozószobámba, és felgyújtottam a villanyt. A feleségem még nem volt otthon, ami az adott körülmények között jókedvre hangolt. Az ellentéteink olyan tökéletesek voltak, hogy úgy is mondhatnám, egymásnak születtünk. Megkerestem a sakktáblát, megint kiraktam az állást, s egy darabig elemeztem. A dolgozószobámból rá lehetett látni (még mindig rá lehet) a hálószobánkra: a rendetlenségből ítélve Laura sietve öltözött fel, vagy öltözködés közben az utolsó pillanatban meggondolta magát, és egy másik ruhát vett fel. Hova megy a királynő? Minden sakkjátékos tudja, hogy sokszor világosabban képes elemezni egy állást, ha nem látja maga előtt a bábukat. Felálltam, és a *secrétaire*-éhez mentem. Nem volt bezárva. Gépiesen kinyitottam, és ott találtam a levél piszkozatát.

Biztos vagyok benne, hogy ha nem gondolkoztam volna a játszma módosításán, meg se néztem volna. Sohasem voltam kíváncsi. Azon az estén döbbsentem rá, hogy a mód, ahogy mások intimitását tiszteletben tartom, már-már öngyilkos tapintatosság. Talán

el sem hiszik nekem, ha azt mondom, hogy először ott akartam hagyni azt a levelet, ahol volt, olvasatlanul, és pontosan ezt is tettem volna, ha nem üti meg a szemem a kurva szó.

Laurának ez volt a mániája, piszkozatokat írni. Tétova és bizonytalan volt, nyugtalanítóan szép, patetikusan üres, gyerekesen mítoszgyártó, és, ahogy ebből a fogalmazványból kitűnt, hűtlen. Megtakarítom a kényelmetlenséget, hogy részleteiben felidézsem annak a füzetlapnak a tartalmát („az istenem vagy, a kurvád vagyok, azt csinálsz velem, amit akarsz”), elég, ha annyit mondok, hogy alaposan meglepett. Pontosabban az lepett meg, hogy egy nő (az én nőm) képes egy ilyen levelet megírni, már a gondolat is elképesztett, hogy képes rá. Az emberek, vagy talán csak a nők, valóban bámulatosak.

Nem nagyon kellemes rájönni, hogy az ember közel tíz éve egy ismeretlen nővel él, legalábbis egy matematikatanár számára nem kellemes. Az embernek az az érzése, hogy tíz éven át egy egyenlet ismeretlenével aludt. A levél elolvasása közben három dolgot éreztem: zavart, szexuális izgalmat és valami olyasmit, hogy erkölcsi értelemben tökéletesen képtelen vagyok elítélni Laurát. Egy nő, aki képes ilyen ragyogó obszcenitásokat leírni – és ilyen mélyen átérezni azokat –, majdhogynem ártatlan: egy vihar tisztasága van benne. Egy szemernyi perverzió sincs benne, ahogy egy kataklizmában sincs. Arra gondoltam (hogy lehetne kelepcebe ejteni a királynőt?), vajon ki és milyen lehet az a férfi, aki képes felszabadítani benne a démont, amelyet mostanáig – az én hibámból – béklyóban tartottak az általunk is élt kisvárosi élet szürke hétköznapjai; s arra a természetes gondolatra jutottam, hogy meg kell bosszulnom magam. Betettem a papírlapot a zsebembe, és tovább elemeztem a Max Lange-támadást. A gyalog előretörése tökéletesen megjátszható volt. A sötét királynőnek csak két ésszerű válasza lehetett: leütni a gyalogot az f6-on, vagy visszavonulni a g6-os mezőre. Az első változat módot adott rá, hogy beáldozzak egy bástyát az e6-on; a második nyugalmasabb elemzést követelt. Hogy eldöntsem a kérdést, visszamentem a hálószobába, és visszatettem a levelet ugyanoda, ahol találtam. A gondolat, a maga teljességében és tökéletességében, abban a pillanatban fogamzott meg bennem: annak a gondolata, hogy megölöm Laurát. Azt hiszem, ez az, amit a művészek ihletnek neveznek.

Visszamentem a sakktáblámhoz. Eltelt egy óra.

– Szia – mondta mellettem Laura. – Már itthon vagy?

Laura ilyen kérdéseket szokott feltenni. De mindenki ilyen kérdéseket tesz fel.

– Minden jel szerint – feleltem. Mosolyogva felálltam, és megcsókoltam. Talán sakkozni kell hozzá, hogy az ember megértse, mennyi váratlan kecsesség van egy ilyen elfoglaltságban, amikor egy ilyen állást elemez az ember, amilyen Laura. – *Minden jel szerint* – mondtam újra, egyfolytában mosolyogva –, de sose higgy a nyilvánvalónak látzó jelekben. Talán ez nem is én vagyok. Gyönyörű vagy, menjünk el vacsorázni.

Túl sok vagy túl gyors volt egyszerre. Laura szinte ijedten nézett rám. Ha valamilyen gyanút fogott, ebben a villámgyors és rendhagyó pillanatban történhetett.

– Vacsorázni?

– Vacsorázni, kint, az első utunkba eső étteremben. Éppen egy ilyen kiruccanáshoz vagy öltözve.

A legtöbb dolgot, amit Lauráról megtanultam, azon az estén tanultam meg; azon az estén mindenképpen megtudtam valamit a nőkről általában: nincs az nő a világon, aki ellen tudna állni egy házon kívüli vacsorameghívásnak. Azt hiszem, ez az egyetlen, amit a férjünkkel igazában csinálni szeretnek. És olyan sincs köztük, akinek ne futna át a fején, hogy az a tahó majd, egy ilyen este után, biztosan ledönti az ágyra. Nem tu-

dom, mit talált volna ki Laura, hogy ne kelljen lefeküdnie velem aznap este, mindenestre nem adtam rá neki lehetőséget. Elvittem vacsorázni, fehérbort kértem, hagytam, hogy fecsegen, elsütöttem két vagy három okos, de kellően szimpla viccet, hogy ő is megértse, és amikor hazamentünk, azt mondtam neki, hogy ha nem haragszik, egy darabig még a dolgozószobámban maradnék. Higgyék el: fel kell csigázni a nőt, még ha a saját feleségünk is.

Minek tagadjam, világos eszű, kicsit hideg ember vagyok. Nem akartam brutálisan megbüntetni Laurát, csak bosszút akartam állni rajta és a szeretőjén, és ez nagy általánosságban azt kívánta meg, hogy Laura újra belém szeressen. És mindenekelőtt azt követelte meg, hogy mostantól állandóan összehasonlítgassa a férjét azzal a nyilvánvaló barommal, aki elcsábította. Hogy az illető valóban egy csökkent agyú kretén, arról ténylegesen meg sem kellett bizonyosodnom, elég volt arra következtetnem, hogy nekem nyilvánvalóan tökéletes ellentétem. Mindenesetre utánajártam dolgoknak. Kinyomoztam, hol találkoznak, és milyen gyakran, mindent kiderítettem. Hetente egyszer találkoztak, csütörtökön. Ramallo kisváros. A ház, ahol találkoztak, közel a folyóhoz, többé-kevésbé tíz-tizenöt saroknyira volt mindentől, vagyis autóval két vagy három percre a Sakk-körtől. Magamba szerettetni a feleségemet nem gátolt meg abban, hogy folytassam a Max Lange-támadás elemzését, és hogy a Körben lejátszott barátságos partik során gondosan elkerüljem a 11. lépésben a gyalog g4-et, főleg Gontrán mérnök ellen, vagy amikor ő jelen volt. Ez persze gondos magyarázatot követel, ha netán valaki azt gondolná, hogy ez a jóember volt Laura szeretője. Nem. Gontránnal egyszerűen még az év vége előtt le kellett játszanom – a hétfői és a csütörtöki napokon – a Sakk-kör bajnoki címéért folyó *matchet*, és tudtam, hogy bonyolult sakkszakmai és pszichológiai okok miatt, amelyek nem tartoznak a történetemhez, el fogja fogadni, legalábbis egyszer, a Max Lange-támadást.

Van egy pillanat a sakkjátékban, amikor szinte valamennyi játékos hosszú időre leáll gondolkodni. Gontrán mérnök éppen az a fajta játékos volt, aki képes volt ötven percet vagy akár egy órát is gondolkodni a megnyitás valamelyik lépése előtt. Semmi másra nem volt szükségem, csak ezekre a percekre. Csaknem egyórányi idő, valamelyik csütörtök délután: bármelyik csütörtök délutánon, amikor én a világos bábukat vezetem. Ehhez persze előre tudni kellett, hogy pontosan melyik lépés után fog hosszabban gondolkodni. Azt is tudnom kellett előre, hogy csütörtökönként én játszom világossal, ami kezdetben nyugtalanított, pedig igen könnyen megoldható probléma volt.

Meghódítani egy nőt többé-kevésbé bonyolult dolog. Az esetek többségében türelem vagy szerencse kérdése, a többi esetben elég az ostobasággal számolni, a nők minden lehetséges számárságot elkövetnek. Akkor van baj, amikor vissza kell hódítani a nőt. Nem tudok hosszasan beszámolni a három hónap alatt megtett lépéseim bensőbb részleteiről, nincs módom részletesen elmondani, mi mindent kellett megcsinálnom napról napra és percről percre. Láttam, hogy nő meg Laurában a felfedezésem élménye és a tulajdon büntudata, mint valami húsevő növény, ami belülről falta fel. Talán sosem szűnt meg engem szeretni, talán az a tény, hogy mással is lefekszik, az irántam érzett szerelmének az inverze, az, amit kétségbeesésnek neveznek. Kétségbeesés!, korábban sohasem gondoltam arra a mély, jelképes igazságra, ami egyes szavakban rejlik. Elég, ha csak arra gondolok, amit a szavak jelképesen jelentenek, hogy a legcsekélyebb lelkifurdalást se érzem a tettem miatt: az emlékezetem mélyén továbbra is ott van az a levél és a kurva szó. Majdnem három hónapom volt rá, hogy visszahódítsam Laurát. Túlságosan is sok idő, ha arról van szó, hogy egy ismeretlen nőt kell ma-

gunkba szerettetni; de nem sok, ha egy olyan nőről van szó, aki valamikor szeretett bennünket. Elég, ha csak arra gondolok, hogy három hónap alatt újjáépítettem, amit ez a város a maga rutinszerű életével az évek során szinte teljesen tönkretett bennünk. Ahogy közeledett a Gontrán mérnökkel megvívandó csata első napja, egy kicsit megijedtem. Feltettem magamban a kérdést, hogy vajon nem vittem-e túlzásba a csábító férj szerepét. Egy másik levéltervezetet is találtam. Laura már nem tudta elviselni a benne dúló kettős érzelmeket, és kezdett hátat fordítani annak az idiótának. Intellektuális értelemben komoly elégtétel volt, valami olyasmi, mint amikor egy matematikai elmélet helyességét vagy valamilyen variáns javításának a próbáját csinálja meg az ember; érzelmileg viszont borzalmas volt. A nő, akit visszahódítottam, az a nő volt, akit a tulajdon szeretőjének kellett volna megölnie. Ennek az utolsó mondatnak az értelmét később fogom megvilágítani.

A színek sorsolása könnyen megoldható probléma volt, ahogy mondtam már. Az első partit egy hétfői napon fogjuk lejátszani. Ha Gontrán nyeri a sorsolást, az első játszámára a világos bábukat választja: a sakkozók kilencven százaléka ezt teszi. Ha én nyerek, elég, ha a sötétet választom. Csütörtökön mindenképpen világossal játszom. Persze az is előfordulhat, hogy Gontrán nyeri a sorsolást, és a sötétet választja, de erre nem számítottam; egy csipetnyi kockázat a Logikának sem árt.

Tizenkét játszmás *match* volt. Ez hat csütörtököt biztosított rá, hogy a királygyaloggal nyissak: hat lehetőség a Max Lange-támadással próbálkozni. Vagy, ami ugyanaz, hat lehetőség arra, hogy a tizenegyedik lépésben Gontrán legalább negyven vagy ötven percig gondolkodjon, mielőtt meghúzza a maga lépését. Az első játszma egy beboni védelem volt. Természetesen én játszottam sötéttel. Ennek az első partinak a tizenötödik lépésében kikísérleteztem valami sakkon kívüli dolgot: szinte gondolkodás nélkül egy kevésbé megszokott változatot választottam, és felálltam, mint aki tökéletesen tudja, mit csinált. Körben halk morajt hallottam, és láttam, hogy a mérnök nyugtalanul megigazítja az inge nyakát. Minden játékos művel ilyeneket. „Most gondolkozni fog”, mondtam magamban. „Sokáig fog gondolkozni.” Öt perc múlva kimentem a játékeremből, ittam egy kávét a bárban, kimentem a járdára. Még egy képzeletbeli sétát is tettem az autómon, a folyóhoz. Huszonöt perc múlva visszamentem a játékerembe. Pontosan az történt, amire számítottam. Gontrán nemcsak hogy tovább gondolkozott, hanem sem ő, sem senki más észre sem vette, hogy kimentem. Pontosan ez az a hely, ahol a sakkjáték lejátszódik: a testek totális absztrakciójában. Csaknem félóraig voltam távol, de húszan is megesküdték volna rá, hogy végig ott voltam, és sakkoztam. Még egy másik kedvező körülménnyel is számoltam: Gontrán akár léphetett is volna a távollétemben, eszébe sem jutott volna, hogy figyelmeztessen: az égvilágon senkinek sem jutott volna eszébe. Az asztalon levő sakkóra, amely az időmet mérte, az voltam én. Kimehettem a vécére, meghalhattam volna: amíg az óra jár, a sakk tiszta világának elvont rendje és annak a törvényei nem sérülnek. Nem tudom, kell-e mondanom, hogy ez a játék nagyságrendekkel szebb, mint az élet.

- Na, hogy ment, kedvesem? – kérdezte Laura aznap este.
- Függő. Lehet, hogy elvesztem, elég rosszul jöttem ki a megnyitásból.
- Együnk, aztán főzök neked kávét, hogy elemezd – mondta Laura.
- Inkább nézzünk meg egy filmet. Hazafelé beugrottam a videokölcsönzőbe, és kivettem a *Casablancát*.

A *Casablanca* ideális film. A kétségbeesett, két szerelem közt őrlődő Ingrid Bergman tökéletesen az volt, akire Laura lelkiismeretének szüksége volt. Egy kicsit sajnáltam,

hogya a szerető szerepét Bogart játssza. Nagy erőfeszítembe került, hogy ne azonosítsam magam vele. Még szerencse, hogy a férj ugyancsak megéri a pénzét. A *Marseillaise* közben meglestem, hogy Laura csendes kétségbeeséssel sír. Nem fölösleges közbevetnem, hogy nem ez volt az első film, amit gondosan kiválasztottam az utolsó három hónapban. Férfiak, akik nyomorékon jönnek vissza a háborúból, hogy megkeressék a hűtlen asszonyt, a *Felejthetetlen dal* meg nem értett művészei, feleségek, akik az utolsó jelenetben jönnek rá, hogy szürke kis férjük igazságtévő hős, filmek hosszú sora, az Arthur-ciklus egyik változatáig, amelyben Lancelot egy notórius álomszuszék. Egyik este nem tudtam megállni, és lejátszottam a *Gázlángot*. Az se árt, ha egy kis félelmet ébresztünk néha.

Nem elemeztem a végjátékot, és elvesztettem a függőt. A függő játszmákat kedden és szombatonként fejeztük be, de nem árt hozzátennem, hogy akármi történt is, csütörtökönként én világossal játszottam. Érdekes. Úgy érzem, sokkal könnyebb megmagyarázni egy gyilkosságot és más súlyos, a szerelem lélektanával kapcsolatos eseteket, mint megmagyarázni a sakk ártatlan rítusait. Ami nyilván azt jelenti, hogy minden ember potenciális bűnöző, de nem mindenki ért a sakkelmélethez.

Csütörtökön e4-gyel nyitottam. Gontrán azonnal francia védelemmel válaszolt. Nem túlságosan izgatott. Az egyetlen, ami érdekelt, hogy Gontrán alaposan megszenvedjen. Arra kellett kényszerítenem, hogy megpróbálkozzon egy királygyalog-játékkal valamelyik soron következő csütörtökön. Figyelemre méltó dolog: a tizenkettedik lépésben (egy Keresz-támadást játszottam) én gondolkoztam hetvenkét percet. Csak amikor megtettem a lépést, vettem észre, hogy Gontrán valamikor felállt az asztaltól. Hetvenkét perc. Amikor a mérnök újra megjelent a világomban, kiirhatta bár az egész családját, én megesküdtem volna, hogy végig a székében ült. Ez újabb pompás bizonyíték volt, de nem altatta el a figyelmemet. Teljes erőmmel a játékra összpontosítottam, amíg csak olyan kedvező állást nem értem el, amit vakon is megnyertem volna. Ebben a pillanatban felajánlottam a döntetlent. Meglepett moraj hallatszott, Gontrán elfogadta. Később arra hivatkoztam, hogy nagyon fájt a fejem, és félttem, hogy elrontom az állást. Két dolgot értem el vele: továbbra is egy pont hátrányban maradtam, az ellenfelem pedig elvesztette a bizalmát a francia védelemben. Ez felbátorítja majd, hogy végre megkockáztassa a Max Langét.

Hétfőn megint a vezérgyalogos játszmát választotta, én pedig nem erőltettem a benoni védelmet. Ez azt jelentette: semmi sem indokolja, kedves mérnök úr, hogy bizonytalan változatokat próbáljunk ki, hagyjuk a büszkeséget, és próbálkozzunk új megnyitásokkal. Azt jelentette: ha én nem erőltetem, önnek szabadságában áll, hogy ön se erőltesse. Remi. Szerdán értesítettek, hogy Gontrán megbetegedett, és halasztást kért jövő hétfőig. Ez mindennapos dolog a sakkban. Csakhogy az én esetemben katasztrófával ért fel. A színek felcserélődtek. Hétfőnként így nekem kellene játszanom világossal.

Hétfőn én betegedtem meg, és a dolgok visszatértek a normális kerékvágásba. Amikor már hét partit lejátszottunk, és még mindig őriztem a ponthátrányomat, tudtam, hogy végre eljött az én napom. E4-gyel nyitottam. Amikor megláttam a válaszlépését a táblán, megremegett a kezem: e5. Kijöttem a királyoldali huszárral, ő a vezéroidali huszárat játszotta meg. Amikor kihoztam a futáromat, öt percig gondolkozott utána. Végül a futárral lépett. Minden elég jól ment: ez még a Giucco Piano nevű játék volt. Mondom, elég jól, mert a sakkban sohasem lehetünk biztosak semmiben. Ebből az állásból be is léphettünk, és nem is a Max Lange-támadásba. Pár perc gondolkodás után

rosáltam. Gondolkodás nélkül a királyhuszárjával lépett; én megtoltam a vezérgyalogomat. Már-már a Max Langéban voltunk. Csak annyi kellett még, hogy leüsse azt a gyalogot a maga gyalogjával, én megtoljam a királygyalogot az ötödik sorba, ő pedig a vezérgyaloggal lépjen: a négy következő lépés már szinte elkerülhetetlen. Pontosan így történt.

Leírva mindössze tíz sor. Sakk-kifejezéssel, hogy ebbe az állásba jussunk, száz meg ezer lehetőséget kellett elvetni. Éppen erre gondoltam, amikor a tizenegyedik lépéshez értem. Mindent előkészítettem ehhez a pillanathoz, mintha csak végzettszerűen történné, de semmi végzettszerű nem volt benne. Hogy Laura néhány percen belül meghal, szinte irracionális volt. A gyűlöletem ölte meg, nem az intelligenciám. Tudom, hogy ebben a pillanatban Laura megmenekülhetett volna. A negyedik sorra léptem a gyalogommal, nem azért, mert meg akartam ölni, hanem mert, most is így gondolom, az adott állásban ez a legjobb lépés. Szinte szomorúan álltam fel. Nem vártam meg, hogy megbizonyosodjam róla, hogy Gontrán várta-e vagy nem ezt a lépést.

Néhány perccel később a folyóparti házban voltam.

Az előre kitervelt helyen hagytam az autót, kivettem a csomagtartóból a táskámat, és odamentem a házhoz. Hallottam, ahogy vitatkoznak.

Kopogtam. Hirtelen csend állt be. Amikor a férfi megkérdezte, ki az, egyszerűen azt feleltem:

– A férj.

Ilyen esetben egy férfi mindig kinyitja az ajtót. Mi mást tehetne. Beléptem.

– Te – mondtam Laurának – bemész a hálószobába, és vársz.

Amikor kettesben maradtam a férfival, kinyitottam a táskát. A pisztoly, amit kivettem belőle, talán egy kicsit ormótlan volt; de nekem arra volt szükségem, hogy a dolgok gyorsan peregjenek és ékesszólóak legyenek. Nem tudom, önök láttak-e már egy igazi Magnumot. A füle melletti mélyedéshez nyomtam, és felszólítottam, engedje el magát.

– Nem azért jöttem, hogy megöljem, úgyhogy jól figyeljen, ne szakítson félbe, és mozgósítsa minden éleslátását, hacsak nem esem aránytalan túlzásba ezzel a kifejezéssel. Nem azért jöttem, hogy bárkit is megöljek, hacsak maga nem kényszerít rá. Hallgasson meg egy pissenés nélkül, mert egyetlen szavamat sem fogom megismételni. Ebben a táskában van egy másik revolver is, ennél kisebb. Egyetlen golyó van benne. Maga bejön velem a hálószobába, és azzal a pisztollyal megöli Laurát. Ne nyissa ki a száját, és a kisujját se mozdítsa. Az egyik nagyapámnak véletlenül elsült a kezében egy ilyen kaliberű fegyver, és eltalálta a szomszédját: a lyukon keresztül, amit a golyó ütött, csillagokat lehetett vizsgálni. Maga, kiváló fiatalember, saját kezűleg fogja megölni a feleségemet. Amint megölte, én hagyom, hogy nyugodtan lelépjen, oda megy, ahova akar. Tegyük fel, hogy maga egy romantikus lélek, tegyük fel, hogy az iránta érzett szerelemből nem hajlandó megtenni, amire kérem. Ó így is, úgy is meghal. Nem úgy értem, hogy majd egyszer, mint ön és én; úgy értem, hogy ha ön nem hajlandó megtenni, én magam ölöm meg. Azzal tetézzve, hogy magát is megölöm. Magát a kisebbik revolverrel, mintha Laura tette volna, őt pedig ezzel a torpedókilövővel. Láthatja, hogy kesztyűt viselek. Csapok egy kis rendetlenséget a házban, széthányom a bútorokat, és elmegeyek. Jön majd a rendőrség, és azt mondja: mindennapos dolog, veszekedés a szeretők között. Mint a *Párbaj a naponban*, Gregory Peckkel és Jennifer Jonesszal. Nincs sok választása; úgyhogy szedje össze magát, és nyerve vissza a pulzusát. Célozzon pontosan, és ne roncsolja szét az arcát, de ne is hagyja szenvedni. A szívét ajánlom, az a legebezhetőbb pontja. A kis revolverben egyetlen golyó van, ahogy már mondtam;

nem akarom vállalni a kockázatot, hogy megöli, aztán meg, félőrülten a fájdalomtól, engem is le akar lőni. Hallgasson, a szeméből látom a kérdést: mi a garancia rá, hogy mindezek mellett nem jövök méregbe és nem ölöm meg önt is. Semmi garancia sincs rá; de választása sincsen. Érje be az adott szavammal. Nem tudom, hallotta-e már; hogy a férfi mindig megöli azt, akit szeret; magát utálom, következőképpen tudni akarom, hogy hosszú ideig él még. Nyomában a tartomány egész rendőrségével, de él. Elrejtőzve a szigetek valamelyik csűrjében, vagy éjszakánként utazgatva a tehervonatokon, de él. Őt mind a ketten szeretjük, maga is, én is. Ő az, akit nekünk kettőnknek meg kell ölnünk. Maga a végrehajtó, én a gyilkos. Minden rendben van. Gyerünk. Gyerünk, fiacskám.

Az írás furcsa dolog. Leírva a dolgok mindig rövidebbek vagy hosszabbak. Ez a kis monológ, előzetes számításaim szerint, két és fél percig tartott. Na, mondjuk, három percig, hozzászámítva a nagyapám Magnumának a történetét és a pillanat egyéb inspirációs mozzanatait.

Nem vagyok híve a hatásvadászó patetizmusnak. Mondjuk úgy egyszerűen, hogy megölte. Laura, amikor meglátott bennünket belépni a hálószobába, alighanem azt gondolta, hogy beszélgetni fogunk. Én úgy kalkuláltam, hogy egy asszony ilyen esetben kerüli a szeretője pillantását, és csak azt próbálja kitalálni, hogy a férje hogyan reagál, és valóban így is történt. Én a fickó mögött mentem be, a Magnummal a hátában, a lapockája alatt nyomtam a hátába a csövet. Laura, a férfi válla fölött engem figyelve, felénk indult. A fickó a zsebében tartotta a kezét. Laura semmit sem vett észre, és azt hiszem, nem is érzett semmit.

– Még van három vagy négy percem – mondtam az illetőnek, amikor visszamentünk a szalonba. – Gondolom, nem képzelem, hogy elmehet egy ilyen históriával a rendőrségre. Senki sem fogja elhinni. Inkább azt tanácsolom, hogy tűnjön el ebből a városból a lehető leggyorsabban. Megmondom, mennyi időre van szüksége, hogy az új életet megszervezze. Szabad lesz mondjuk ma hajnalig, amikor én, meglehetősen nyugtalanul, felhívom a rendőrséget, és bejelentem a feleségem eltűnését. A többit képzelje el. Egy nyomozó, aki eljön hozzám, és kicsit zavartan felteszi a kérdést, hogy a feleségemnek, nos hát, szóval, hogy a feleségemnek volt-e valamilyen nem helyénvaló kapcsolata valakivel. Én teszem az ostobát, mint aki nem érti, és amikor megértem, felháborodom, ők átkutatják Laura szobáját, és megtalálják a levélpiszkozatokat, talán a maga leveleit is. Holnap vagy holnapután egy revolver kerül elő az ön ujjlenyomataival valamilyen eldugott, de nem elérhetetlen helyen. Várjon, még akarok valamit mondani. Egy alak, aki képes megölni egy olyan nőt, amilyen Laura, és úgy, ahogy ön tette, a legundorítóbb szarházi. Hordja el magát, mielőtt még magába eresztek egy golyót, és mindent tönkreteszek vele.

Elment. Én is elmentem.

Gontrán a Sakk-körben még mindig gondolkozott. Harminchét perc telt el. Gontrán még további tíz percig gondolkozott, és a lehető legrosszabbat lépte. Leütötte az f6-on levő gyalogomat a királynővel, én pedig, még csak le sem ülve, a d5-re léptem a huszárral, és amikor ő visszavonta a királynőjét a d8-ra, beáldoztam a bástyámat. A játszmának nincs nagy elméleti jelentősége, mert, ahogy az már az ilyen esetekben történni szokott, a mérnök, egyre idegesebben, rémeket kezdett látni, és a legrosszabbakat húzta. A harmincötödik lépésben megállította az órát, és rosszkedvűen kezét nyújtva odadünyögte:

– Ez a változat nem volt szabályszerű.

– Bármikor megpróbálhatjuk megint – mondtam én. Hajnali háromkor felhívtam a rendőrséget. Nem sok hozzátennivalóm van. Talán csak az, hogy Gontrán nem fogadta el többé a Max Langét, hogy a *match* döntetlenre végződött, és hogy a mérnök megtartotta a bajnoki címet, mert én voltam a kihívó. Mindenesetre ma már nem sakkozom. Néha esténként, szórakozásképpen, elemezgetem egy kicsit a királynő g6-ra történő visszavonását, ami szerintem sötét legjobb lépése.

Gustavo Aguila

SAKK A KÉPERNYŐN

Szónyi Ferenc fordítása

„Nem találod, hogy Gontrán éppen az a fajta játékos, aki képes ötven perccel vagy akár egy órát is gondolkodni a megnyitás valamelyik lépése előtt?”

(Az „Ember” töprengései)

A Film- és Audiovizuális Művészetek Nemzeti Intézete (INCAA) a 2003-as idényre PRÓBA címmel televíziós ciklust szervezett, amelyben neves filmrendezők mutatják be egy-egy alkotásukat, bepillantást engedve a művek kulisszatitkaiba (backstage) is.

Juan José Jusid (akinek a neve olyan jelentős filmek által vált ismertté, mint A ZSIDÓ GAUCHÓK, GYLKOSSÁG A SZENÁTUSBAN vagy a HOL VAGY, ÉLETEM SZERELME, NEM TALÁLLOK) a nagy argentin író, Abelardo Castillo A KIRÁLYNŐ A MAX LANGÉBAN című elbeszélésének az adaptációjával vett részt a ciklusban.

A forgatókönyv, mely a tévéjáték bemutatása után nem sokkal fontos nemzetközi díjat nyert, Luis Gutman munkája.

A forgatás során Jusid felkért bennünket, hogy a novellában érintett sakk-kérdések szakmai megvilágításával mi is vegyünk részt a felvételeket előkészítő munkában. A tévéjátékot, amelynek Jusid végül a KIRÁLYNŐ FŐSZEREPBEN címet adta, július 31-én tűzte műsorára a 7-es csatorna.

Első lépésként elbeszélgettünk a rendezővel és az asszisztenseivel, tisztázandó, hogy pontosan mit is várnak az együttműködésünktől. Természetesen a forgatókönyvet is figyelmesen átolvastuk, különös tekintettel arra, hogyan lehetne a forgatókönyvben ábrázolt sakk-kérdéseket a tévé képernyőjén megjeleníteni.

Másik fontos feladatunk volt, hogy a sakkzók szerepét alakító művészeket szakmai szempontból felkészítsük, és lehetőségeink szerint beavassuk őket a sakkjáték misztériumába, hogy minél valószínűbb játékot tudjanak nyújtani.

Lenyűgöző volt látni, milyen végtelen hivatásbeli tudással jelenítette meg Jusid a legapróbb részleteket is, szükség esetén többször megismételtetve a kisebb jeleneteket is, hogy technikailag a lehető legtökéletesebb eredményt érje el.

Az alábbiakban bemutatjuk az olvasónak a szereplők által lejátszott partikat. Az első, amely az előtanulmány volt, meglehetősen látványos játszma: a sötét bástya előre-

lépése a harmadik sorba valóban meglepő és mellbevágó, jóllehet a világos bábokat mozgató játékosnak sikerült elhárítania a veszélyt. A forgatókönyvben ugyan nem szerepeltek konkrét részletek a játszóra vonatkozóan, de Gontrán stílusának a leírása alapján tudjuk, hogy ez a „vezérgyalog”-játék volt.

A Tanár királygyalog-játékának a lépéseit viszont könnyű volt reprodukálnunk. Nem árt kiemelnünk, hogy Abelardo Castillo kiváló amatőr sakkozó, és művében sok említés történik a tudományos játékról is.

A backstage-ben Castillo elmondja, hogy a játszmát maga találta ki, és Daniel Cámpora sakknagymesterrel együtt elemezték ki, de amikor belelapozott a volt világbajnok Emmanuel Lasker könyvébe, látta, hogy már ő is tett róla említést a század elején. Mi, egy adatbázisnak köszönhetően, megállapítottuk, hogy ezt a játékot már Steinitz, az első világbajnok is alkalmazta, a XIX. században.

Gontrán mérnök – Az Ember (A52) Gambito Budapest

1. d4 Hf6 2. c4 e5 3.dxe5 Hg4 4. Hf3 Fc5 5. e3 Hc6 6. Hc3 Hcxe5 7. Hxe5 Hxe5 8. Fe2 0-0 9. 0-0 Be8 10. b3 a5 11. Fb2 Ba6 12. He4 Fa7 13. Vd5 Bae6

Ezt a játszmát, amely Polovodin és Pancsenko között zajlott le 1988-ban, a jugoszláv tájékoztatóból vettük.

Jóllehet a képernyőn nem jelent meg, az olvasót megajándékozuk a folytatással, amely a másodikként megnevezett játékos elképzeléseinek megfelelően végződött: **14. Vxa5 Fb6 15. Vb4! Vh4 16. c5 Bh6 17. Hf6+! Vxf6 18. cxb6 Vxb6 19. Vxb6 Bxb6 20. Bac1**, világos látható előnyével.

A kulcsjátzsma:

Az Ember–Gontrán mérnök (C55) Max Lange-támadás

1. e4 e5 2. Hf3 Hc6 3. Fc4 Hf6

A kéthuszáros védelem alaplépései.

4. d4 exd4 5. 0-0 Fc5

Ez a kulcspillanat, innen kezdve a Max Langéban vagyunk.

6. e5 d5 7. exf6 dxc4 8. Be1+ Fe6 9. Hg5 Vd5 10. Hc3 Vf5 11. g4

Az előkészítés után ezzel a váratlan húzással kívánta az Ember meglepni a riválisát, hogy annak hosszú gondolkozása közben megvalósíthassa másik tervét. Újra felhívjuk a figyelmet az elbeszélés metaforájára, arra, hogy a folytatásban menekülésre készített sötét vezér (a Királynő) hibát hibára halmoz a táblán.

Visszatérve a játékhoz, a Tanár örömmel látja, hogy a Mérnök beleesett a csapdába:

11. ...Vxf6 Az egyetlen jó lépés Vg6, érdekes védekezési lehetőségekkel. **12. Hd5 Vd8**
13. Bxe6+ fxe6 **14. Hxe6**, és sötét ellenállása megtört.

Végezetül mint történelmi érdekességet elmondjuk, hogy Max Lange (1832–1899) nemcsak a megnyitáselemletben alkotott kiemelkedőt, hanem kiváló feladványszerző is volt, s mint feladványszerző ő találta ki a segítő mattot.

Szentmártoni János

DOMINIKAI BÚCSÚ

María Teresa Reyesnek és Ferdinandy Györgynek

*„...hidd el, lesz helikopterem,
s egy nap, mikor legszebb a délután,
lányunkat magammal viszem,
és megmutogatom neki a várost, a földeket
– hogy így éljen ő is ha felnő:
magasan, emberek fölött.”*

(Lesz majd egy helikopterem)

Itt meglelted helikoptered. Nem fogsz úgy hazamenni,
mint ahogyan idejöttél – mondta Carlos Roberto,
karibi kiadónk, s kibámult az ablakon az Atlanti-óceánra,
míg búcsú-reggelinket ültük a dominikai szálloda
éttermében, Gyurival, Pedróval s egy láthatatlan
kamarazenekarral, amely mindenhová elkísér
(ekkor épp gordonka szólt, s időnként fölsírt
egy-egy hegedű). Mit mondjak, igaza lett. Mintha
csak a jövőbe látott volna. De minimum belém.
Mindenesetre, minél több idő passzírozza be magát
közénk, trópusi élményeim annál elevebbek,
mint a gyerekek, akik az este közeledtével
kezdenek bele csak igazán a hancúrozásba.
Az emberélet útjának felén, középkorom küszöbén billegve,
megálltam a parton, hagytam tengert-még-nem-látott
szemem ünnepegni, s tudtam, akkor is ott áll majd
belőlem valaki (most már mindig), ha értem el is jön
az éjszaka, hogy ócska ladikjába beültessen, s elringjon
velem, titkos rakománnyal, valami halhatatlanságba.
Nem akartam soha többet, mint amennyit a sors adott
s a küzdelem kicsikart. Ma sem gondolom ezt másképp.
Mintha szomjaznék mégis. Mintha az öröm hegyén

nem lakna senki. Mintha nem találnám azt az idegent, aki vásárok, sétálóutcák forgatagában meglép előlem folyton, hideg-csípte kezében szorongatva a nyugalom szérumát. Kit akarnék hát most itt föl- vagy még inkább megidézni, hogy a parton álldogáló mellé lökjem, átbeszélni végre közös dolgainkat, ami nem is kevés? Visszaevezek inkább a búcsúreggeli gordonkahangjába a hegedűszólók bójái közt, befejezni, amit el se kezdtem. Hiszen már megtaláltam. Legalábbis Carlos ezt ígérte. Mindenesetre, hazahoztam. S tudni fogom, ha a pálmák szívem körül majd elhajolnak, csak Ulysses helikoptere érkezik, integet róla minden emlék, s én csodálkozom, hogyan férnek benne el, és korholom őket, hol késtek eddig, és boldog leszek, és sírni fogok. Addig is megpróbálok mindennap hajnalban kelni, mint a karibi halászkok.

A HALÁL KUTYÁJA

Először azt hittem, rosszul látok.
A halál kutyája jött felénk Santo Domingo óvárosának egyik mellékutcáján. Mit jött – élő tetemként ügetett el mellettünk, s mikor utánanéztünk, ürített épp. Hogy mit, elképzelni se tudtam. Hiszen csupa csont és bőr, kehes dög volt, sétabotfejű keselyűk se fanyalodtak volna rá. Széthulló kutya- testbe csomagolt nyomor és emberi szenvedés. Gazdáját csak később vettem észre. Elmosódott alakja valahol az utcasarkon lebegett. Mint a gyerekek karórájuk számlapját, vagy zsebtükrüket izgatott-félszeg szerelmesek, akárhogy forgolódom, kaszája élet azóta is folyton a szemembe villogtatja. S mintha újra és újra visszacsévelt filmszalagról: jön, elüget, ürít csupa csont és bőr kutyája. De idővel majd hízni kezd, morogni, ugatni fog, tajtékszó, szörnyű nagy fenevaddá válik, míg fogaim kipotyognak, rám szárad a bőröm, s a huzatban csontjaim zörögnek, egyre hangosabban, mint a távozáskor nyitva hagyott ajtó fölött – akárha az idő kapujában – a szélcsengőnek kiakasztott csigák és kagylók.

FIGYELŐ

KÖLTŐÉLET, KÖLTŐHALÁL

Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz. Osiris, 2005. 810 oldal + 32 oldal képmelléklet, 4500 Ft

Van egy kérdés, mely mindenkinek, aki olvasa Radnóti Miklós verseit, eszébe jut, és amely a róla szóló beszélgetésekben is gyakran felmerül, de leírva, kinyomtatva még nem láttam. Így hangzik: mi lett volna, ha Radnóti Miklós túléli a második világháborút? Mit írt volna, milyen ember lett volna? Hogyan viselkedett volna 1949-ben, 1956-ban és a rá következő években? Tudom persze, hogy a múlt idejű feltételes mód komoly emberek – például történészek és irodalomtörténészek – számára nem legitím; de azért Petőfi Sándort illetően, miután Segesvárnál eltűnt, legalább száz évig zajlottak az ilyesféle találgatások a legnagyobb nyilvánosság előtt, általában politikai gesztusok igazolása végett. József Attilának pedig még az időskori verseit is megírta – igaz, félig-meddig tréfából – néhány olyan költő, aki tőle tanulta meg a költői nyelv kialakítását és kezelését.

Ismerve azonban Radnóti Miklós életét és halálát, az ő személye nem vonható be tréfákba, rá nézve nincs helye semmiféle játékoságnak, még költői játékoságnak sincs; és nincs olyan közösség, soha nem is volt, melynek nevében találgatni lehetne, hogy Radnóti, ha élne, így vagy úgy vélekedne különböző közügyekről. Petőfiről a kortársak nem akarták elhinni, hogy meghalt; Radnótiról a kortársak azt próbálták elhíttetni, hogy meg akart halni, vagy – jobb esetben – azt, hogy a költészetében jelentkező haláltudat révén a korai halál mintegy végzettszerűen bele volt kódolva az életrajzba is.

Radnóti Miklós úgy került be a magyar költészeti kánonba, hogy történelmi konjunktívumok helyett történelmi csend vette körül, s veszi körül mind a mai napig. Arcképe szentkép,

mely mögött nincs vallás. Némán és fájdalmasan tekint ránk; amit mondani tud nekünk, ennyi és csak ennyi: „*Oly korban éltem én e földön...*” Mi pedig – a történelmi csend kultuszának résztvevői – felsóhajtunk, és ezt gondoljuk magunkban: mi viszont kétségkívül más módon korban élünk, hál’ istennek!

Ezt gondoljuk a költő halálának huszadik, harmincadik, negyvenedik, ötvenedik évfordulóján; örülünk, hogy abban a korban élünk, amelyben, és nem másban; megkönnyebbülést érzünk, mely azonban homályos, zavaros büntudattal jár. Mi: egy nem létező közösség tagjai.

Most azonban megjelent Radnóti Miklósról egy életrajz, melynek szerzője, Ferencz Győző az élő személyiséget rajzolja meg, annak szerteágazó, bonyolult problémáival és belső feszültségeivel, ugyanakkor mégis egységben látva, láttatva azt az embert, aki Radnóti Miklós költői életművét megalkotta.

Könyve egyik alapgondolata, melyet már a bevezetésben nyomatékosan hangsúlyoz, éppen az egység: „*Radnóti Miklós költői életművét kivételessé teszi, hogy élet és költészet ritka egységét teremti meg*” – írja. Első olvasásra azt hihetnénk, ez a kijelentés nem sok újat mond a Radnóti-kultusz korábbi állításaihoz képest. Valójában óriási a különbség. Először is az derül ki belőle, hogy az élet és a költészet akkor sem mosható össze egy életrajzban, ha történetesen – kivételesen – összhangban állnak. Másodszor: ez az összhang vagy egység folyamatos kölcsönhatást jelent. Harmadszor – és talán ez a legfontosabb – Ferencz Győző Radnótinak mind életét, mind költészetét egyszerre látja egészében és apró részleteiben; egyszerre képes teherbíró gondolati konstrukciót létrehozni, és nézni a szemé elé táruló dolgokat – például azt, hogy az élet egyik vagy másik mozzanata miként válik a költészet motívumává. Az általa rajzolt kép nem abban különbözik a néma ikontól, hogy másvalakit mutat, hanem abban, hogy mozog és beszél.

Ferencz Győző nem kérdezi – mert nem is kérdezheti –, hogy „mi lett volna, ha...”, ellen-

ben kérdez más, ennél tulajdonképpen izgalmasabb dolgokat. Vagy ha nem ő, akkor az olvasó teszi fel a kimondatlan kérdést. Például: egy költő életrajzában hogyan értelmezhető a sors, azon belül a jó- és a balszerencse, különös tekintettel az életút és a teljesítmény összefüggéseire?

Tekinthetők-e balszerencsének a születés körülményei, az anya és az ikertestvér elvesztése, valamint a rá következő traumák és teljes elárvultság? Jószerencse-e az a boldogság és érzelmi biztonság, melyet élete végéig kapott a kamaszkorában választott nőtől (akkor még gyermeklánytól)? Balszerencse-e, hogy a harmadik munkaszolgálatot nem élte túl? (Hiszen szisztematikus büncselekmény volt.) Jószerencse-e, hogy meg tudta alkotni a bori notesz verseit? (Hiszen szellemi és költői hőstett volt.) És mit mondjunk a bori notesz fennmaradásának körülményeiről?

Ferencz Győző munkája többek közt azért igen értékes, mert megmutatja, mi tette Radnóti Miklóst nagy költővé. A költői és az emberi nagyságot az alakulás folyamatában mutatja be, sokszor apró tények sűrű szövevényén, olykor ellentmondásokon vagy éppen gyarlóságokon keresztül. Megmutatja azt, ami efemer, ami forgandó, de azt is, ami az egyén felől nézve szükség- és végzetszerű; az érett Radnóti a maga nézőpontjából ezt – ennek sejtelmét, majd tudatát – formálta költészetté.

És megmutatja azt, ami „állandó” hősének személyén belül és kívül „*e szörnyű zűrzavarban*”.

A RADNÓTI MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE nagy felkészültségről tanuskodó, komoly, precíz tudományos munka, nélkülözhetetlen kézikönyv. Ezenkívül elmond egy történetet. Hogy ez mi-féle történet, és miképp mondja el, arról az alábbiakban fogok beszélni; most elég annyi, hogy a könyv elbeszélői teljesítményként, nagyepikaként is olvasható, akkor is, ha tudományos monográfia lévén, távol áll az életrajzi regénytől. Ugyanakkor, bármennyire hűvös, tárgyilagos hangon beszél is a szerző, bármennyire a tények ismertetésére, elemzésére, összefüggésztetésére korlátozza is magát, nem tudom nem észrevenni, hogy könyve szenvedélyes munka: hitvallás az újkori európai fejlődés legfontosabb vívmánya, a modern individuum és, ami vele jár, az individuális szellemi szabadság mellett.

Radnóti Miklós életútja kapcsán a legnagyobb jószerencsének azt látom, hogy, noha tömeggyilkosságnak esett áldozatul, mégis individuumként halt meg, olyan személyiségként, aki a legvégső pillanatig meg tudta védeni szellemi szabadságát. Ha felidézünk a borzalmas utolsó heteket, a költői tanúságtétel jóvoltából sorsot veszünk észre, nem pedig sorstalanságot. A halálnak, mely Abdán bekövetkezett, korrekt minősítése a „*fortelmes*”, másfelől mégiscsak költőhalálként vált emblematikussá. A magyar lírát nézve a mai versolvasónak a „költőhalál” mindenekelőtt József Attilát és Radnóti juttatja eszébe, nem pedig a Kufsteinben elhunyt Szentjóni Szabó Lászlót, akinek alakját az *Ő, RÉGI BÖRTÖNÖK* című 1944-es vers felidézi. A XX. századi emblematikus költősorshoz – gondolhatunk García Lorcára vagy akár a Radnóti által nem ismert Mandelstamra is – nem a „*régi börtönök nyugalma*” társul.

Éppen ezért a jó- és balszerencse mellett az állandó (pontosabban: állandósult) faktorok, a tehetség és a jellem összefüggéseire is rá kell kérdeznem. Sok alkotói életpálya alakulásában figyeltem meg, hogy a jellem rossz minősége vagy leromlása tönkreteszi a mégannyira jelentős tehetséget is; különösen igaz ez – Petri Györggyel szólva – közhülyeségek és közaljaságok elkövetésekor. Radnótinál ennek a fordítottját látom: azt, hogy hibátlan jellem volt, és az ebből adódó energia, az alkotóerő hosszú távú, folyamatos koncentrációja és az ellenállóerő macacssága fokozatosan beépült a tehetségébe. Mondhatnám úgy is, hogy Radnóti esetében a tehetség legerősebb oldala mindvégig a jellem volt. Ezt figyelhetjük meg a korai kötetekben és a kötetbe nem sorolt versciklusokban, melyek kapcsán Ferencz Győző a fiatal Radnóti kompozíciós képességét dicséri; még inkább így van a harmincas évek második felében, a metrikai magabiztosság és fegyelem megszilárdulása után, a megfigyelések konkrétá és bensőségesé válásakor; és a legnagyobb mértékben ez látszik az életpálya végén, amikor a költő a tanúként való szólás „*nyugtalanító remekműveit*” hozta létre.

Tehetség és jellem összefüggéseire gondolatott Márai Sándor, amikor Radnóti „*lényében*” észrevett „*valami angyalit*”, és nyilvánvalóan ezt ismerte fel Pilinszky János, amikor Radnóti tehetségét szituációs zsenialitásnak nevezte, hiszen hozzáteszi: „*amit egyszerűen hűségnek*

is mondhatnék”. Ferencz Győző nemcsak egyet-értően, hanem ugyanazt másképp is értően idézi őket. Pilinszky és Márai villanásszerű felismeréseit (melyek, úgy képzem, munkája kezdetén, a koncepció kialakításakor inspirálhatták) ő a könyv végén, egy tárgyyszerű és aprólékos szemlélődés utolsó állomásán tárja az olvasó elé, amikor az olvasó (= a jelen sorok írója), letaglózva a halálmenet és az abdai tömeggyilkosság leírásától, az események történeti rekonstrukciójától, katartikus vígasz gyanánt maga is éppen ilyesmit gondol. (És csak ezután következik a bori notesz verseinek elemzése, melyről – más verselemzésekkel együtt – külön beszélek még.) Nyilvánvaló, hogy más jelent „egyszerűen” a hűségről beszélni, és más jelent egy félbetört alkotói pályát végigkövetve, részletekbe menően kimutatni, miként válik egyé az alapvető emberi értékekhez való hűség a költői létezéshez (valamint ennek nyelvi-poétikai kellékeihez) való hűséggel. Miközben többé-kevésbé ugyanarról a hűségről van szó.

Tehetség és jellem kapcsolódása foglalkoztatta magát Radnóti Miklóst is. Az életrajznak az a fejezete, mely Radnóti rádió-előadásairól tudósít, idézi egyebek mellett a XVII. században élt Listius Lászlóról tartott előadást. Radnóti azt mondja – idézi Ferencz Győző –, hogy Listius bűnei és művei „szép bizonyítékai annak a régi igazságnak, hogy egy művész élete és művésze nem függetleníthető egymástól, az igazi művész mögött ott áll a művész a maga erkölcsiségével, de ha nem áll ott – mint Listiusnál történt –, akkor a különben nagyra hivatott költőt megöli az ember, s költészet nem fejlődhet ki, nem haladhatja túl a közép-szerűt, más szóval nem lehet művész, csak ügyeskedő tollforgató”. És: Listius „költő lehetett volna, a MAGYAR MÁRS néhány versszaka bizonyítja. Gonosztevő lett. A meghasonlott, terhelt lélekben a gonosz megölte a költészet angyalát”. Számomra nem az a fontos, hogy Radnóti állítása Listiusról mennyire állja meg a helyét; Babits ugyanebből a Listiusból egy fiatalkori versében izgalmas, szenzibilis költő-alteregót formált. Engem Radnóti kérdésfeltevése és a mögötte álló felfogás érdekel: eszerint egy költő annyiban költő, amennyiben jelen van a lelkében a költészet angyala, és ez az angyal a gonosz-ságot nem bírja ki.

Ferencz Győző így kommentálja a fentieket: „Szigorú ítélet ez, Radnóti felfogása végletes. Pedig ellenpéldák is akadnak: a legnevesebb minden bi-

zonnyal Villon. Csakhogy Radnóti saját korához szólt, és körülnézve Magyarország szellemi színterén, nem óhajtott engedményeket tenni.” Pontosan erről van szó: a korabeli Magyarországon Radnóti nemigen láthatott olyan kalandos életű, zabolátlan költőket, akik egyszerre voltak ott-hon a költészet magasságaiban és a bűnök mélységeiben. Látnia kellett ezzel szemben Sértő Kálmánt, Erdélyi Józsefet és az undor egyéb felvirágoztatóit, akiket az emberi és közéleti lezüllés költőként is hiteltelennített.

Ferencz Győző idézi Bálint György 1937-es Erdélyi József-cikkét, melyben az olvasható, hogy: „A nagy költő fogalma nem mindig azonos a nagy emberével.” Ferencz szerint „Ez a gondolat szemben áll azzal, amit Radnóti később Listius-előadásában mondott, ebben a kérdésben tehát nem értettek egyet”. Én viszont a két felfogás közt nem látok éles ellentétet. Bálint György azt állítja a hírhedt Erdélyi-„vers” kapcsán, hogy a költői tehetség önmagában véve nem óvja meg a (mindaddig mégoly kiválónak bizonyult) költőt a közéleti aljasságtól, a gonosz-ságtól. Radnóti pedig nem azt állította, hogy a gonosz ember eleve nem lehet, sohasem lehetett költő (ezzel a vélekedéssel vitatkozik Bálint), hanem azt, hogy a gonosz-ság megöli benne a költészetet. Bálint György maga sem fűzött vérmes reményeket Erdélyi József továbbbi költői fejlődéséhez. „Azok, akik eddig szerették és magukénak vélték [Erdélyit], csak az eredményt nézhetik. Nem láthatnak benne mást, mint szomorú bomlási tünetet” – írja ugyanebben a cikkben.

Másfelől éppen Bálint György az, aki a JÁRKÁJ CSAK, HALÁLRAÍTÉLT! című Radnóti-kötetről írt recenziójában felfigyelt a címadó vers felszólítására: „Ó, költő, tisztán élj te most.” Az „Ó, költő” kitéltet nyilván azért hagyta ki az idézetből, hogy azt mint olvasó magára is vonatkozathassa; egyébként a kortársak közül talán ő látta a legvilágosabban, hogy Radnótinál a tisztaság követelménye szorosan összefügg a költői produktivitással. Ferencz Győző kritikai életrajzából is az derül ki, hogy a „tisztán élj te most” és „keményen is” követelménynek messze-menő poétikai konzekvenciái vannak.

*

Ferencz Győző könyve, mint említettem, egy történetet mond el, egy élet és egy költői pálya alakulásának történetét. Ha elfogadjuk is,

hogyan Radnóti esetében fennáll az élet és a költészet ritka egysége, akkor sem biztos, hogy a pályarajz lényeges állomásai problémamentesen összekapcsolhatók az életrajzi tényekkel. Azt is mondhatnám: ami a kritikai életrajz egy adott részletén belül a művel való foglalkozás (a mű pedig lehet egy vers, de egy egész verseskötet is), annak az életrajz egészén belül illeszkednie kell a megélt életről szóló narratív struktúrába; nemcsak az a fontos, hogy milyen volt Radnóti egy-egy kötetének kritikai visszhangja, mit értettek meg és mit miért értettek félre a kortársak, hanem az is, hogy mindez milyen hatást gyakorolt Radnótira, miként ragált rá a naplójában, és így tovább.

Hogy csak egy példát említek: az ARCKÉP című, 1930-as keltezésű ötsoros vers nem biztos, hogy önmagában véve az életmű fontos darabja volna. Mégis kiemelten kell foglalkozni vele – s ezt meg is teszi a szerző –, mert miatta foglalta le az ügyészség az ÚJMÓDI PÁSZTOROK ÉNEKE című kötetet: az ügyész vallásgyalázást vélt kiolvasni abból, hogy a (zsidó vallású) fiatal költő Krisztushoz hasonlítja magát a versben. Az ügyészségi eljárás nagyon fontos életrajzi tény, nagy hatással volt Radnóti személyiségének alakulására, sok minden kiderül belőle irodalom és hatalom akkori viszonyáról is. Ezenkívül ez Radnóti első közvetlen tapasztalata az üldöztetésről. Fontos tény, hogy ezt ő költőként éli meg, s ez mintegy előképe lesz a költőként elszenvedett későbbi halálos üldöztetésnek.

Már e dolgok elrendezése is nagyon jó arányérzetet és kompozíciós képességet kívánna, ám a Ferencz Győzőre váró feladat ennél is bonyolultabb volt. Mert hiszen egy ember élete a jó életrajzban olyan erőterként jelenik meg, melyben a körülötte levő többi ember is megjelenik; ebből ki kell, hogy derüljenek legfontosabb tulajdonságaik, valamint azok a viszonyok, melyek őket egymáshoz és mindenkéleltől a főhőshöz fűzik, és eközben az életrajzírónak – legalábbis önmaga számára, hallgatólagosan – rangsorolnia is kell a szereplőket: ki mennyire fontos egy adott életrajzi szakaszban, ki mennyire játszik pozitív vagy negatív szerepet.

Az életrajzírónak egyszersmind korrajzot is kell adnia arról a szűkebb és tágabb közegről, melyben hőse életét (életének adott szakaszát) tölti, és ez a közeget – különösen egy Radnóti-életrajz esetén – a maga drasztikus változásain keresztül kell megragadnia. A két világhá-

ború közti magyar irodalom csúcsteljesítményeiből nem derül ki, milyen ijesztő gyorsasággal sötétült el a magyar közelet a harmincas évek második felében; annál inkább látszik ez, ha a korabeli magyar sajtót olvassuk, jobb- és baloldali, mérsékelt és szélsőséges lapokat egysszerre.

Ily módon a nemzedékekkel későbbi olvasó is elképzeldheti – részben át is élheti – azt a rémületet és undort, mely egy olyan szenzibilis, egyszersmind kiszolgáltatott embert fogott el, mint Radnóti Miklós. A Radnóti-életrajz olvasásakor pedig világosan láttam, hogy Ferencz Győzőnek hasonló élményben lehetett része munkája közben. Bármennyire tárgyyszerűek, hűvösek a mondatok, bármennyire önmagukért kell is beszélniük a felsorakoztatott tényeknek, az empátia jelei lépten-nyomon felismerhetők.

S ha már empátiáról esik szó, itt kell megemlítenem, hogy Ferencz Győző maga is költő, nemzedékének egyik legjobbjá. Ez akkor is fontos körülmény, ha ebben a műben a szerző irodalomtörténészként, vagyis tudósként van jelen, és saját költő mivoltára semmilyen utalást nem tesz. Azt gondolom, hogy egy költői életmű megértéséhez (és életrajzba illesztéséhez) mindenekelőtt jó versolvasónak kell lenni. Ám vannak olyan, nagyon nehezen megragadható mozzanatok – az alkotói személyiséget meghatározó költői felismerések, felfedezések –, melyeket szinte csak az tárhat fel, az tudja őket életrajzi tényekként is értelmezni, aki maga is tapasztalt ilyesmit, aki tehát maga is költő. Pontosabban: egyszerre költő és irodalomértő, vagyis rendelkezik mind közvetlen tapasztalatokkal, mind a szakszerű irodalomértéshez szükséges ismeretekkel. Ez a kettőség teszi, túl a megírás minőségén, annyira élményszerűvé a költők által írt költőmonográfiákat, legyen elég Illyés Gyula Petőfiről és Nemes Nagy Ágnes Babitsról írt könyvére utalnom. Ferencz Győző Radnóti-életrajza, függetlenül súlyától és tudományos értékétől, a költészet numinózus pillanatainak feltárása miatt is együtt említhető a fent írt két munkával. (Hozzáteszem: Radnóti Kaffka Margitról írt értekezése is ebbe az irányba mutat, csak hát az egy igen fiatal ember és eszközeivel még kísérletező költő munkája, azonkívül „szabályszerű” doktori értekezés, és már csak ezért sincs hjján iskolás vonásoknak.)

Ez az empátia egy különös – és véleményem

szerint igen termékeny – paradoxont eredményez. A monográfia szerzője egyszerre idősebb és fiatalabb hősénél. Egyfelől Ferencz Győző meglett ember, évtizedes költői, műfordítói, szerkesztői tapasztalatai vannak, Radnóti viszont harmincöt évesen életét veszette. A monográfiában tehát egy fiatal férfi – egy, részben külső kényszerűség miatt igen gyorsan éretté váló fiatal költő – tetteiről és szenvedéseiről van szó, akire Ferencz Győző az idősebb pályatárs szemével tekint. Másfelől az életrajzíró születésekor az életrajz hőse negyvenöt éves lett volna, de már tíz éve halott volt; azt a korszakot, amelyben élnie adatott, napjainktól többnemzedéknyi idő, több korszak lezárulása választja el, így tehát Ferencz Győző Radnótira mint egy letűnt kor hozzánk szóló tanújára, mint kiváló (saját letűnt korából a szó szoros értelmében kiváló) költőre, tulajdonképpen mint szellemi értelemben vett őseire tekint.

Ez persze nincs kimondva a könyvben, ám a Ferencz Győző választotta elbeszélői pozícióból ez nyilvánvalóan következik, és én ezt tartom a Radnóti-életrajz legfontosabb tétjének (ami az életrajzi tények összerakosgatását is drámái összegzéssé teszi): nevezetesen, hogy miképpen válik az életrajz címszereplője szellemi összé. Mondanom sem kell talán, hogy nemcsak a szerzőre gondolok, hanem az olvasóra is. Miképpen segíti a Radnóti-életrajz az olvasót (aki értelemszerűen Radnóti-vers-olvasó is) abban, hogy a sajátjává tegye Radnóti Miklós költői és szellemi örökségét. Abban, hogy az emléktáblára vésett név aranyozott betűi helyén megpillantsuk az élő ember arcvonásait és a költői életműnek azokat a vonásait, melyek a mai költészetben és költészetfelfogásban is eleven hatóerőként vannak jelen.

Lehetséges, hogy éppen az életrajzi archeológia – a politikai, kulturális, magánéleti kontextus rekonstrukciója – segít különválasztani a véletlenszerűt a törvényszerűtől, vagy inkább felruházza a törvényszerűség árnyalatával a véletlenszerűnek látszó mozzanatok.

A fent említett életkor-paradoxonból következik, hogy a Radnóti-életrajz, miközben lineárisan halad előre a születéstől a tömegsír feltárásáig (ebben az értelemben az életrajz az élet kioltása után két esztendővel zárul), valójában két idősíkon fut párhuzamosan, egészen különböző perspektívákból mutatva a költőt és költészetét.

Az elbeszélő jellegű fejezetekben Ferencz Győző közel hozza Radnótit az olvasóhoz – és önmagához is. Néha az az érzésem, mintha egy kortársunkról beszélne, egy nála húsz, huszonöt, harminc évvel fiatalabb költőről. Drukkol a pályakezdőnek, mérlegeli döntéseit, segít neki, újra meg újra létrejön a „találkozás egy fiatalemberrel” szituáció. Később, részben az ÚJHOLD, teljes mértékben a JÁRKÁLY CSAK, HALÁLRAÍTÉLT! megjelenése után, amikor már nagy költőnek látja és látatja Radnótit, ez a közelség csaknem változatlanul megmarad, a találkozások folytatódnak, ezúttal az egzisztenciális fenyegetettség körvonalazódása, majd súlyosbodása miatt. A szerző kiáll hőse mellett, ha sajtópolémia keveredik, ha megtámadják vagy megrágalmazzzák, feltárja a támadók indítékait, hátsó gondolatait, pontosítja vagy kiegészíti a Radnóti mellett szóló érveket. Érezeti az olvasóval a súlyosbodó kirekesztettség nyomasztó légkörét, az ennek ellenében munkálkodó alkotóerő hullámhegyeit és -völgyeit, az élet (a még élhető élet) apróbb-nagyobb örömeit.

Mindez közel hoz, noha Ferencz Győző azt is folyamatosan érezeti, hogy – hőseivel szólva – „*ami volt, annak más távlatot ad a halál már*”. Éppen ezért, amikor a tágabb korrajz mozzanatait vázolja fel, az elevenség mindenfajta illúziójáról lemond, ilyenkor a történelmi áttekintések hangján szólal meg, és ami az imént még nagyon közel volt az olvasóhoz (pl. a szerzővel együtt figyeltük, hogy a költő miképp regisztrálja publikációit egy füzetben, miképp ragasztja fel kartonlapra és teszi el az újságkivágásokat), most hirtelen távol kerül, a közel hozott langyos, meleg, forró pillanat kihűl, megdermed.

Ám a másik idősíki nem az ilyen eltávolításokból jön létre (ezek csupán az életrajz felidézett jelen idejének belső feszültségét adják), hanem az életrajz esszé jellegű részleteiből; ezekben Ferencz Győző a hatvanöt, hetven, hetvenöt évvel ezelőtt élt régebbi költőt, az elődöt mutatja meg – nem klasszikusként, késszen kapottan, hanem a költői eszközök alakulásán, a nyelv megmunkálásán, a költői személyiség építésén keresztül. Nem mindig hagyományos értelemben vett elemzések ezek az esszék, Ferencz Győző gyakran – különösen a pályája korai szakaszait szemlélve – inkább az egyes versek téma- és motívumbeli összefügg-

géseite vizsgálja, arra pedig mindvégig különös gonddal figyel, miképp jelentkeznek a versekben az általa „költői személyiségépítés”-nek nevezett folyamat. Azt mondja műve előszavában, hogy részletesebb elemzést „csak néhány kiemelkedően fontos vers esetében” végzett; ám aki végigolvasta az életrajzot, az tudja, hogy Ferencz Győző szerényen fogalmaz, a verselemzések száma nem is olyan nagyon csekély. (Hogy egy nagyon földhözragadt szempontot említsek: egy középiskolai magyartanár *minden*, általa tanítandó Radnóti-vers értelmezéséhez talál fogódzót benne. Persze, a könyv nem elsősorban erről szól, és nem ezzel az igénnyel íródott.)

Ezek a verselemzések (és nemcsak a részletes elemzések, hanem a ciklusokról, kötetekről, motívumokról, a Radnóti készítette versfordításokról szóló szemlélődések is) megannyi remekül megírt kisebb-nagyobb tanulmány. Itt mutatkozik meg Ferencz Győző költő mivolta, abban, ahogyan a költői észjárását egyszerre tudja megragadni a maga teljességében és nyomon követni az alakuláson keresztül. Nagyszerű megfigyelései vannak (ilyen pl. az első kötetben megjelenő borjú, az ÚJHOLD elején olvasható bika és a harmadik razglednicában írt ökrök egymás mellé állítása és egymáshoz képesti értelmezése), és lelkiismeretesen idézi, hol egyetértőn, hol továbbgondolva, más összefüggések közé illesztve, hol másképpen látón, a korábbi Radnóti-értelmezők megfigyeléseit.

E nagyon konkrét szemlélődésekben, vizsgálódásokban általános poétikai problémákról is tud lényegeset mondani. Ilyen például a befejezettség, illetve töredékesség kérdésköre. A TÖREDÉK című 1944-es vers elemzése (a cím egyébként nem Radnótótól származik, de autorizáltak tekinthető) nemcsak „a szöveg rendkívül magas fokú belső szervezettségét, erős kohézióját” mutatja ki, hanem ennél többet is mond. Egy különös jelenségre hívja fel a figyelmet: a vers „*úgy töredék, hogy szerzőileg megjelölt töredék volta szerkezeti alkotóelemmé válik, a költemény épp befejezettségében válik teljessé*”. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy Radnóti már 1939 elején, a NYUGTALAN ÓRÁN című versben felteszi a kérdést: „*ki kéri tőled számon az életet, / s e költeményt itt, hogy töredék maradt?*”, akkor láthatjuk, hogy a TÖREDÉK-ben és a razglednicákban kohéziós faktorrá váló töredékesség összekapcsolódása a létezés (a költői létezés és a költői megszólalás)

nyúl vissza. Ferencz Győző, Pilinszky példáját hozva fel, arra is utal, hogy a töredékesség paradoxona, miután Radnóti utolsó verseiben fontos poétikai vívmánnyá vált, a későbbi magyar líra egyik továbbörökíthető, nyugtalanító tapasztalata lett.

A TÖREDÉK példáján látszik az is, miképpen formálja Ferencz Győző poétikai tényé az életrajzi tény. A csupasz életrajzi tény az, hogy Radnóti a harmadik munkaszolgálatra szóló behívóját megkapva, a bevonulás előtti napon még megírta ezt a költeményét, és „*a kéziratot a negyedik és az ötödik versszak után pontokkal jelezte a vers befejezettségét*”. Jogos tehát a következtetés, hogy a TÖREDÉK nemcsak nagy pszichikai nyomás alatt, hanem nagy sietségben is keletkezett, „*Radnótinak nem maradt ideje, hogy saját munkatempója szerint kiértelje, a múltó idő ellenőrzésének alávesse*”. Csakhogy, teszi hozzá Ferencz Győző, Radnóti tudatműködése „*az iszonyatos lelki nyomás alatt mozgósította a korábban jól begyakorolt, készséggé vált alkotástechnikai eljárásokat, amelyek a vers retorikai szerkezetét arányossá, nyitottságában is zárta tették*”.

Mint hogy ez a megfigyelés kiterjeszhető a bori notesz (valamint a bevonulást megelőző két hónap) összes versére, a töredékesség és a lezártág együttállásán keresztül értelmezhetjük mind a költőként való létezését, mind a konkrét költői technikát, mind pedig azt a különös tény, hogy Radnóti a legszélsőségesebb krízishelyzetben hozta létre legkoncentráltabb alkotásait. Ez a tény egzisztenciális és poétikai értelemben egyaránt hangsúlyosabb teszi Radnóti ama kijelentését, mely az ORPHEUS NYOMÁBAN című versfordításkötet utószavának elején olvasható: „*A költők többé-kevésbé Orpheusok ma is*.” Egyszersmind azt is lehetővé teszi, hogy a TEGNAP ÉS MA című költemény zárlatát, mely szerint „*a költő [...] minden énekében utolsó énekel*”, az egész érett életmű egyszerre zárt és nyitott voltára vonatkoztassuk.

Az imént azt írtam, hogy Ferencz Győző poétikai tényé formálja az életrajzi tény. Ez pontosításra szorul, hiszen a megformálást mindenekelőtt Radnóti Miklós végezte el költői életművében; viszont az, hogy e törekvést és ennek növekvő eredményességét Ferencz Győző a pályakezdestől a végpontig következetesen kimutatja, szintén megformálásnak tekintendő.

Ám ez a visszatekintő idősík a másik, egyidejűsítő idősíkkal együtt működik igazán jól. Az értelmező-elemző részekből, melyek a kötetnek nagyjából egyharmadát teszik ki, akár egy külön monográfiát is össze lehetne rakni; csakhogy ezek az értelmezések és áttekintések azért annyira szemléletesek, azért tudnak a maguk konkrétságában önmagukon túlmutatni, mert ott van körülöttük az életrajzi kontextus. Az az életrajzi tény, mely a versértelmezésekben poétikai tényé formálódik, az élet kitüntetett és elkülönített mozzanatának minősül; viszont az apróbb dolgokból, az életszövedék aprólékos újrászövéséből derül ki, milyen alkalmak során mutatkoznak meg „*a világ apró rebbenései*”, vagy hogy a BÉKE, BORZALOM címűben szereplő két fogalmat miképp hozza össze egy „*egész seregnyi néma holt*”.

Az élet és a költészet egységének határozott állításából következik a költői személyiségépítés középpontba állítása; vagyis Ferencz Győző nyilvánvalóan úgy gondolja, hogy Radnóti esetében nemcsak az életút során kialakuló költői személyiség, hanem az életrajzi személyiség, végső soron maga az életút is része az életműnek. Ehhez persze az kell, az állítás alátámasztása végett, hogy az életmű vallomásos jellegű legyen, a verseket jól észrevehető életrajzi elemek szöjék át, az életút mozzanatai pedig minél bőségesebben legyenek dokumentálva. Radnótinál ezek a feltételek nagymértékben teljesülnek. (Kérdés – de nem a jelen írás keretei közt megválaszolható kérdés –: milyen kritikai életrajz írható egy olyan költőről, aki alkotásaitól következetesen távol tartotta az életrajzi elemeket? És milyen írható egy olyanról, aki több különböző személyiséget is felépített? És az olyanokról, akiknek életéről kevés dokumentum maradt fenn, vagy semmilyen?)

Az életrajz megírását, a konstrukciót megelőzi a kritikai munka, a rekonstrukció; illetve nemcsak megelőzi, együtt is jár vele. A naplójegyzetek, levelek, hivatalos iratok, visszaemlékezések megrostálása, összehasonlítása, értékelése révén, valamint a versekben szereplő életrajzi elemek kijelölése (és ugyancsak értékelése) révén az életrajzíró eldönti – ha úgy tetszik, visszamenőleg segít hősének eldönteni –, mikor és mily módon kapcsolódnak össze az életút kitüntetett mozzanatai az életpálya kulminációs pontjaival. (Itt jegyzem meg, hogy Fe-

rencz Győző nem simítja el a munkája során gyakran felmerült ellentmondásokat. Ha egy közlés biztosan vagy valószínűleg cáfol egy másikat, akkor helyt ad a bizonyosságnak, jelzi a valószínűséget. Egy-egy nem helytálló közlésnél azt is jelzi, hogy tévedésről vagy inkább a tények szándékos elferdítéséről van-e szó. Ha pedig nem tudja eldönteni, kinek lehet igaza, jelzi az eldöntetlenséget is.) Ebben az értelemben az életrajz megalkotása kiegészíti a ránk maradt életművet.

Természetesen nem Ferencz Győző könyve a kiegészítés, hanem az az életút, melynek nyomvonalát lépésről lépésre kijelölte, és az a Radnóti-portré, melyet művében összegezve is, részletezve is megrajzolt.

Annak azonban, hogy a megrajzolás művelete elvégezhető legyen, mindenképp az a feltétele, hogy az életrajzíró eldöntse: miről is szól ez az élet? Mi a tétje, mi a nyitja? Ezt a életanyag ismeretében már a mozzanatok csoportosításakor el kell dönteni. Abban, amit Ferencz Győző a megrajzolt élet lényegeként mutat be, önmagában véve nincsen semmi szenzációs újdonság, és olyan adat vagy tény is viszonylag kevés van, melyet irodalomtörténészek vagy visszaemlékező kortársak valamilyen formában már el ne mondtak volna. Az újdonság a koncepció nagyvonalúságában és szelíd radikalizmusában van, valamint abban, ahogyan Ferencz Győző egyszerre igen sok szálon összefűzi a dolgokat. Fontosnak tartom, hogy közben nem sérül a költészet autonómiája: ezt a veszélyt Ferencz Győző nagy biztonsággal elkerüli. Nincs annál vigasztalanabb, mint amikor egy-egy életrajzinak tudott vagy érzett versrészletet a biográfus visszaír a költő életrajzába; Ferencz Győzőnél ilyesmi nincs. Nála életrajzi tényekből formált műímanens (egy szövegen belüli vagy több szöveg közötti) poétikai tények vannak.

Az alapelgondolás egyszerűen és röviden összefoglalható. Radnóti (vagyis akkor még Glatler Miklóst) születésekor haláltrauma érte. Ez tizenkét éves korban, az apa elvesztésekor tudatosodik, és az alakulóban levő személyiséget súlyos krízisbe sodorja. A tehetséges, érzékeny fiú versekben próbálja feldolgozni a gyászt, a latens identitásválságot (hátha nem is az ikertestvére halt meg, hanem ő maga), a manifeszt büntudatot (ő okozta az anya és a testvér halálát), a folyamatos haláltudatot, il-

letve a fel-felmerülő kételyt, hogy magától értetődően joga van-e élni. Évekbe telik, míg mindezt feldolgozza, méghozzá a megformálás, a formaalkotás révén, közben egyszersmind költővé is válik.

Mire azonban addig eljut, hogy pályakezdő költőként elfogadtassa magát (valamint elvégezze tanulmányait és feleségül vegye szerelmét, vagyis elinduljon egy lehetséges kiegyensúlyozott életúton), addigra Magyarország és a világ állapota ismét felkelti benne a halál sejtelmét, majd egyre biztosabbá váló tudatát. Ez a haláltudat, melyhez hasonlót Radnóti számos nemzedéktársánál megfigyelhetünk, náluk azonban vagy nem épült be a költői személyiség egészébe, vagy kívül maradt a korszak kollektív fenyegetettségén, Radnótinál a költészet legfontosabb szervezőerejévé vált, együtt járt egy párját ritkítóan gyors és radikális formai tudatosodással (és, nem mellékesen, világirodalmi párbeszédkészséggel); végül pedig jószerűj megérezésnek bizonyult.

Ferencz Győző mindezt elmondja nagyon röviden, többször is – valahányszor szükségesnek látja hangsúlyozni –, és ezt mondja el a könyv egészében, a hétszázötven oldalra rúgó törzsszövegben. Ez a koncepció vagy inkább ennek kibontása, véghezvitele teszi Ferencz Győző könyvét nemcsak fontos irodalomtörténeti munkává, hanem írói teljesítményként is figyelemre méltóvá.

Látok azonban az életrajzban egy másik, nem kevésbé lényeges vonulatot is, a kulturális elszajátításokét. Ferencz Győző ezt is részletesen elbeszéli és dokumentálja, de nem foglalja oly módon, egységes egészként össze, mint a haláltudatívet. A „*klasszicista fordulat*” mégoly meggyőző koncepciója is egy kicsit háttat fordít annak, ami előtte és utána történt.

Megpróbálom elmondani, amit ez ügyben látni véltem az életrajzban és az életműben. Szerintem a pályakezdő Radnótinak túl sok feladatot kellett megoldania egyszerre. Rövid idő alatt meg kellett szilárdítania felnőtt személyiségét, be kellett fogadnia óriási adag ismeretet, tájékozódnia kellett az irodalmi hagyományok egészen különböző rétegeiben, a kortárs irodalmi életet illetően pedig el kellett döntenie, kihez-mihez igazodjék. Nem meglepő, hogy az ilyen feladatok közt létrejövő költemények az igazodás dokumentumaiként olvashatók, és a fiatal költő így is próbálja elfogadtatni őket barátaival és vetélytársaival.

A húsz-huszonkét éves Radnóti nagyjából ugyanazt csinálja, amit sok más tehetséges, ambiciózus kezdő költő: kísérletezik és hatásokat fogad be, az utóbbit gyakran összetéveszti az előbbivel. Sokat szerepel, egyszersmind próbálgatja a lehetséges szerepeket. Erősen jelen van, és nyilvánvalóan nincs készen, még a harmadik verseskötet megjelenésekor sem.

Érdemes volna elgondolkodni rajta, hogy: egy-egy jelentős költő pályakezdése miről szól? Lassú vagy gyorsabb beérése mivel magyarázható? Milyen szellemi és társadalmi háttér segítette vagy gátolta az érési folyamatot? Ebben az írásban nincs mód összehasonlító szemlélődésre; Radnótit illetően számomra az derült ki Ferencz Győző művéből, hogy a korai versek költője elsősorban hiányzó családját akarta megermenteni a költészet révén. Ez nem azonos a haláltrauma főntebb említett feldolgozásával, ez annál több. Ha úgy tetszik, annak folytatása.

Radnóti költői családteremtésének két lényeges mozzanata van. Az egyik a szerelmi költészet (amely – nem mellesleg – a korai kötetek legerősebb oldala). Itt is látszik, amint az életrajzi tény poétikai tényé formálódik: Gyarmati Fanni életrajzi személyéből létrejön a költői értelemben vett második személy, nőalakban. Radnóti a goethei *ewig-Weibliches*nek olyan megtestesülését hozta létre, mely a pozitív érzelmek és a dekoratív képalkotás kimeríthetetlen katalizátora volt az életút legvégéig. Egyszerre mutatkozott erotikus vágyképnek, megbízható segítőtársnak, valamint az anya és a nővér (hűg?) némely vonásait is hordozza.

A másik költői családteremtő aktus a szellemi ősök megtalálása. A Kaffka Margitról írt értekezés szerintem ennek egyik fontos dokumentuma. Ferencz Győző azt mondja, hogy „*Kaffka lezárt életműve egyszerre volt irodalmi fél-műlt és jelen, Radnóti saját művészi problémáira is választ kaphatót műveinek elemzősége*”. Ez tökéletesen igaz. Fontosnak tartom azonban azt is, hogy Kaffka személyében Radnóti talált egy olyan nőt, aki majdnem pontosan egyidős volt vér szerinti anyjával, Grosz Ilonával, aki maga is anya volt, méghozzá egy fiúgyermek anyja, és aki a kislíával együtt áldozatul esett egy pusztító betegségnek. Mindez bőven elég lehetett ahhoz, hogy Radnóti érzelmileg erősen kötődjék az értekezés tárgyához (naplójából tudjuk, hogy virágot is vitt Kaffka Margit sírjára), ugyanakkor az értekezés műfaji sajátossá-

gai miatt a privát vagy intim érzelmi megnyilvánulások messzemenően rejtve maradnak, kimondatlanok. Helyette Radnóti arról beszél, hogyan halad hősnője a külső dekorativitástól a belső gazdagodás felé – ami persze nagyon fontos probléma, de az elveszett anya újraalkotásával együtt válik különösen fontossá.

Ellentétben a nóialakok koncentráltságával, a szellemi értelemben vett apák, nagyapák, ősapák többfélék és szétszóródottabbak. Radnóti többször is elhatárolja magát saját (elvesztett) vér szerinti családjától, kis híján megtagadja felmenőit. Eszünkbe juthat a CSÖNDES SOROK LEHAJTOTT FEJJELE című vers nem annyira csendes, inkább ijesztő sora: „Az őseimet elfelejtettem.” Másfelől vannak Radnótinak olyan megnyilvánulásai (mindenekelőtt a Komlós Aladárhoz írt híres levél), melyekben említést tesz szellemi rokonságáról, „nagy- vagy dédnagybátyáiról”. (A Komlósnak írt levélben első helyen áll Arany és Kazinczy, őket követi Balassi Bálint, Berzsenyi és Petőfi – akitől egyébként Radnóti fiatalkorában erősen idegenkedett, és akivel később a Kádár-korszak hivatalos retorikája folyamatosan párhuzamba állította Radnótit –, utánuk Kölcsey, Vörösmarty, Babits, Szép Ernő és Füst Milán neve olvasható. Szó van még, inkább csak jelzésszerűen, a „Berzsenyi szemével látott” Horatiusról, valamint az Ó- és az ÚJSZÖVEVSÉG három-három szerzőjéről.

Költői atyafiság választása esetében, úgy hiszem, két fontos szempont van. Az egyik, hogy: élőkrol vagy holtakrol van-e szó? A másik, hogy: az én anyanyelvemen szólnak-e meg, vagy egy általam utólag elsajátított (esetleg el sem sajátított) nyelven?

A költői rokonság az utókor szemében vagy mintakövetést jelent (többnyire egy élethelyzet és az arra adott reagálás követését), vagy egy beszéd- és gondolkodásmóddal való számvetést, annak egy megváltozott kontextusban való (értelemszerűen részleges) továbbvitelét. Ha a mintakövetés tárgya már nincs az élők sorában, akkor mint életrajzi személy nem befolyásolhatja a kulturális elsajátítást; ha viszont még él, akkor módjában áll elfogadni vagy elutasítani a költői-szellemi rokonságot. Petőfi és Arany kölcsönösen vállalt testvérisége máig ható irodalmi tény, miként irodalmi tény az is, hogy Gottfried Benn teljes költői intenzitással ellöki magától Else Lasker-Schülert.

Megítélésem szerint Radnótinak a magyar költészet nagy halottjaival szerencséje volt; az élőkkel kevésbé. Babits, akit Radnóti a szellemi rokonai közt emleget, elismerte, becsülte az érett Radnótit, beengedte őt a *Nyugalba*, de annak nem látom jelét, hogy különösebben szerette volna. „Babitshoz nem volt könnyű közeledni” – mondja ez ügyben Ferencz Győző. A „Nagy Tanár”, az „élő Mérték” csak holtában nyilvánítható rokonná. Sík Sándor viszont, aki lelki és szellemi értelemben fiává fogadta Radnótit, költőként nem volt rá jelentős hatással. A harmadik nagy élő költőegyéniséggel, aki idősebb költőrokonként számításba jöhetett volna, Füst Milánnal Radnótinak nem történt folytatást kívánó, lényeges találkozása.

Ami a vele egyívásúakat illeti, messziről nézve szinte kézenfekvőnek látszik, hogy József Attila és Radnóti közt Petőfi–Arany vagy Babits–Kosztolányi típusú intenzív, közeli barátságának kellett volna létrejönnie. Valójában nem jött létre szorosabb viszony közöttük. Ferencz Győző idézi a kortárs Kun Miklós visszaemlékezését, mely szerint Radnóti, „nagyra tartotta József Attilát, de bizonyos mértékben félt a hatásától, ezért elhárította magától”.

A SIRÁLYSIKOLY című igen korai, 1928-as vers mutatja, hogy ez az aggodalom nem volt alaptalan. Ez a vers szerintem nem annyira „erős párhuzamot mutat József Attila NEM ÉN KIÁLTOKJÁVAL”, mint inkább annak utánérzése. Mindkét verset egy-egy tizenkilenc éves fiatalember írta, csakhogy az egyik, fiatalos zabolátlanságával együtt is, kiérlelt, összefogott vers, a másik viszont kiforratlannak és szétesőnek hat. Ez utóbbinak költője olyasmiről próbál beszélni („milliók akik helyett élek”), aminek kimondásához még nincsenek meg az eszközei. Nem csoda, hogy a húsz-huszonöt éves Radnótit a nála akkor még jóval erősebb költőegyéniség nem vonzotta, hanem riasztotta. Később már egyenrangú költőtársként indított párbeszédet József Attila költészetének fontos motívumaival. Ám ekkor József Attila már nem élt, költészete lezárult egész volt. Igen fontos az a feljegyzés, melyet József Attila halála után olvashatunk Radnóti naplójában: „a mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen egész lesz, s a kompozíció, melyet éltében szinte testével takart, a test sírbahullatával válik láthatóvá, fényleni és nőni kezd”. (E gondolat, valamint a töredékességparadoxon ismeretében érződik különösen

drámáinak a S MAJD ÍGY TŰNÖDÖM...? című vers lezárása. A költő, miután saját sírba tett testének felbomlását vizionálja, miután keserű ironiával megállapítja, hogy „*élni mindig élnetellen voltam*”, a rá jellemző makacssággal és jóstehetséggel felteszi a döntő kérdést: „*De mondd, a mű, – az megmaradt?*”)

Szoros barátság alakult ki ezzel szemben Radnóti és Vas István között, ez a fontos életrajzi tény azonban Radnótinál nem alakul poétikai ténnyé. (Vas Istvánnál igen, de nem az ő életrajzát olvasom.) A közös műfordítói tevékenységben a kulturális elsajátítás párhuzamba állítható stratégiái mutatkoznak; a többi (például az, hogy együtt voltak egy aljas támadás céltáblája) kortörténet, illetve a túlélő Vas István gyászsa és büntudata.

A költészetben a rokonná nyilvánítás legbevallhatóbb módja a műfordítás, az idegen nyelven megszólaló költők átültetése, átköltése anyanyelvre. Nem akarok olyan kérdésekbe belebonyolódni, melyek túlfeszítenék írásom kereteit, ezért csak utalásszerűen jegyzem meg: Radnóti életműve (a saját versek és a műfordítások közti kölcsönhatás) egyik látványos példája annak, mennyire nehezen választható külön a magyar irodalom a világirodalomtól, továbbá mennyire nem magától értetődő, mi az irodalomban a magyar és a nem magyar.

E szerteágazó kérdésből (melybe az is beletartozik, hogy a magyar irodalomnak egy számottevő része nem magyarul íródott, gondoljunk Janus Pannoniusra vagy Széchenyire) Radnóti kapcsán azt szeretném kiemelni, hogy a magyar költészetnek szerves része a világgöltészet recepciója, még hozzá többszörösen is az. Egy-egy idegen költő verseinek magyar jelenléte befolyásolja a versolvasók költészetfelfogását, de befolyásolja a fordítást végző költő életművének alakulását is. Maga Radnóti a Berzsenyi szemével látott Horatiusról beszél; a mai olvasó ugyanebben az értelemben említheti a Radnóti szemével látott Walter von der Vogelweidét.

Tudjuk, hogy Walter (Radnóti általi) megpillantásának nemcsak egy nagyszerű versfordítás az eredménye, melynek jóvoltából utóbb Walter többi költeménye is megérkezett a magyar lírába, hanem e pillantás rányomta bélyegét saját költészetére is: az Ő JAJ, HOGY ELTŰNT MINDEN... című költeményre, illetve annak Radnóti által készített fordítására válaszol az ERŐL-

TETETT MENET. (Akkor is így van ez, ha a halálmenetben írt költemény, a bolondság motívumát illetően, Sebastian Brant BOLONDOK HAJÓJA című szatirikus költeményének táncfejezetére vezethető vissza; Radnóti ebből négy sort lefordított egy tanulmánykötetbe. A fordított idézet előtti sorok, a fejezet kezdősorai prózában így hangzanak: „*Bolondnak tartom azt, ki örömet leli a táncban, s úgy rohangál, mint ki megtébolyult, bár fáradt lábaival lerogy a porba.*”)

Említhetném azonban Szapphó példáját is. A 102. számú töredékről írja Németh György a SAPPHO NOSTRA című tanulmányban, hogy annak átköltése valójában egy igazi Radnóti-vers (és mint ilyen – teszem hozzá – egyszerre töredékes és lezárt, ellentétben az eredetivel, mely csak töredék, nagyobb egészéből kiszakított foszlány). A fordítás filológiaiilag nem pontos, továbbá legalább annyira benne van Radnóti kora, mint Szapphóé, ám éppen ezért – így Németh – nemcsak „*minden idők legszebb magyar Szapphó-átköltése*”, hanem „*ennél az átköltésnél egyetlen elemzés nem adhatja vissza mélyebben Szapphó költészetének lényegét*”. Vagyis a Szapphó-filológus a fordítói pontatlanság helyén talál egy „eredeti” Radnóti-verset, mely együtt olvasható a TAJTÉKOS ÉG első felének legszebb szerelmes verseivel, egyszersmind észreveszi a filológiai megértésnél messzebbre menő költői megértést (áthasonítást, elsajátítást).

Ennél is különösebb a saját és a nem saját viszonya az ÁLOMI TÁJ című költeményben, mely a saját versek közt szerepel, és amelyet Ferenc Győző – joggal – pastiche-nak nevez. Érdemes összevetni az átiratot az eredetivel, Clemens Brentano SPRICH AUS DER FERNE című versével. Brentano versének belső feszültsége nagyrészt metrikai eredetű: a jambikus rövid sorokból álló páratlan és az anapestikus hosszabb sorokból álló páros versszakok váltakozása teszi. A Brentano-vers elején az alkonyattól együtt felidézett „*titkos világ*” a mindenségben való harmonikus feloldódással teljesedik ki. Radnóti az ÁLOMI TÁJ-ban csak a Brentano-vers anapestikus strófáit költi át, a jambikus strófákat elhagyja, és a vers felidézte táj nem a transzcendencia, hanem a kísérletiesség, a magára hagyott egyén kiszolgáltatottsága felé visz. Ferenc Győző megállapítása, mely szerint Radnóti e versben „*a német romantika halálköltészetét oltotta sajátjába*”, talán pontosabb volna így: Radnóti a német romantika transz-

cendenciaélményét oltotta saját halálköltészetébe.

Tudjuk azonban, hogy Brentano versének nem az ÁLOMI TÁJ az első átírtja a magyar költészetben. Létezik egy majdnem egykorú, az 1810-es évekből származó átírt is, Katona József AZ ANDAL című költeménye, mely szövegyszerűen távolabb áll a Brentano-verstől, mint az ÁLOMI TÁJ, viszont az eredeti versnek mind metrikai-szintaktikai feszültsége, mind pedig transzcendenciaélménye „átjön” benne. Úgy gondolom, hogy az ÁLOMI TÁJ mint átírt rejtett párbeszédet kezd a magyar romantika örökségével is, függetlenül attól, hogy Radnóti ismerte-e Katona József líráját vagy sem. (Azt már csak zárójelben írom, hogy Weöres Sándor éppen ekkor, az 1940-es évek elején fedezte fel a lírikus Katona Józsefet. Az 1942-es keltezésű EMLÉKEZÉS A GYERMEKKORI TÁJRA című versben észrevehető a Katona szemével látott Brentano hatása. Nem állítom, hogy Weöres poétikai expedíciói hatottak Radnótira, de párhuzamot igenis látok.)

Radnóti műfordításait olvasva (és együtt olvasva őket a saját versekkel), az tűnik fel nekem, mennyire egységes hangon szólnak meg ezek az egészen különböző korokban élő, egészen különböző vérmérsékletű és egészen különböző verstechnikákat alkalmazó költők. A hang egységes, de a legkevésbé sem egyforma. Ferencz Győző az ORPHEUS NYOMÁBAN áttekintésekor arra hívja fel a figyelmet, hogy a műfordító Radnóti nem áthasonításra törekedett, mint Kosztolányi vagy más módon Szabó Lőrinc, hanem a szellemi rokonság felfedezésére és a rokonnak talált észjárás költői rekonstrukciójára. Aztán a fordítás közben kivívott, kikísérletezett eredményeket visszafordította saját költészetébe.

Ebben az értelemben ugyanúgy kortársává tette Vergiliust és Tibullust, mint Apollinaire-t. Furcsa módon akkor vált eredeti költővé, amikor párbeszédképessé vált, és szinte minden versébe beépítette egy-egy költőrokona habitusának nyomait; és akkor bizonyult önállóknak, amikor egy kancsal rím miatt büntudatosan figyelte, „kezemre ütnek-é a régi mesterek?”.

A kulturális elsajátítások története, mely Ferencz Győző művében szépen kirajzolódik, megítélésem szerint arról szól, hogy ez (a maga költői tehetség voltában) elszigetelt ember megtalálja vagy megteremti kapaszkodóit: a

szellemi rokonságot és az alkotói készenléttel párosult, működőképes verstechnikát. Mire azonban idáig eljut, a holtakkal fenntartott költői rokonság legbaljósabb aspektusai sejtnek fel; Orpheus emlegetése az 1940-es évek elején óhatatlanul a Thrákiában szétszaggatott régi költő véres árnyát idézi.

És, ami szerintem ennél is jóval súlyosabb: mire odáig eljut, hogy magabiztosan bánni tudjon a költői eszközökkel, komoly kétség merül fel, hogy van-e „haza még, ahol értik a hexametert is”, és megérlelődik a felismerés, hogy a „tagolt beszéd, mely hallgatót talál, – mily messzi már”, mert „minden szétesett”. A hazába vetett (indokolatlan) bizalom éppúgy keserves csalódás kútforrása lesz, mint a megformált kifejezéssel (és általában, az értelemmel) szemben támasztott (túlzott) várakozás.

Azt hiszem, Radnóti Miklós a magyar irodalom leggyökértelenebb költője, és talán az egyetlen, aki jelentős költészetet formált önön gyökértelenségéből. Mennyire más ez, mint József Attila elárultsága, melyben megfér együtt, sőt visszamenőleg vérrokonná válik „Arpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa”! És mennyire mást jelent az a „lehajtott fejfel” tett, már idézett kijelentés, mely szerint „Az őseimet elfelejtettem, / utódom nem lesz, mert nem akarom”, mint Ady önerzetes bemutatkozása, mely szerint ő senkinek „Sem utódja, sem boldog őse”.

Gyökértelen: szándékosan és hangsúlyosan használok ezt a kompromittálódott kifejezést, mellyel az antiszemita közbeszéd minősítette Radnóti korában az asszimilálódott zsidókat. Nyilvánvaló, hogy Radnóti gyökértelensége összefügg zsidóságával, pontosabban azzal az életrajzi ténnyel, hogy a zsidóságból kiiratkozott, a társadalom egészéből viszont kirekesztődött. Csakhogy Radnótinál a gyökértelenség immanens költői tény. Én legalábbis a gyökértelenség eredményét (vagy következményét) látom abban, hogy az életpálya végpontja előtt, a bori notesz egyik fontos versében a költő önmagát nyilvánítja gyökernek. Ez nem mond ellent annak az értelmezésnek, mely a gyökér Radnótinál sokszor felbukkanó motívumát az életerő jelképének látja; olyan jelképnek, mely egyszersemind összefonódott a haláltudattal. Am a gyökér víziója, úgy vélem, nemcsak a sors bevezettségét, a fűrészt sírását tudatosítja, hanem annak felismerését is, hogy a költő maga gyökerezik a dolgokban.

Ebben az értelemben Radnóti gyökértelensége költőileg nagyon is radikális. A XX. században ennyi maradt Orpheus alvilágjárásából: a dolgokban való gyökerezés, ez pedig nem egyéb, mint lesüllyedés a férgék közé. (Melyek, ne feledjük, a Heidenau-tábor sokat emlegetett, reális férgéi voltak.) Amúgy Orpheus kései követőjének mámoros bacchánsnők helyett keretlegények jutottak, „*vértől és mocsoktól részegen*”.

*

Az öt nagyobb részből álló életrajz utolsó előtti részében Ferencz Győző egy-egy külön fejezetben foglalja össze mindazt, ami az életrajzi tényekből addig – a halálba vezető harmadik bevonulásig – kiderül Radnóti identitásának három meghatározó tényezőjéről: zsidóságról, katolicizmusáról és magyarságtudatáról. Jó érzékre vall, hogy ezeket az összefoglalásokat itt helyezi el, az összegző jellegű negyedik részben (mely egyszermind elő is készíti a megrendítő, önmagunkkal is számvetésre készítő utolsó részt), hiszen ebben az időszakban, a zsidótörvényektől Magyarország német megszállásáig történtek olyan események, alakultak ki olyan kiélezett helyzetek, melyek Radnóti hovatartozásáról hangsúlyos állásfoglalásra, némelykor hitvallásra készítették.

Az említett időszak előtt nem volt kötelező mindennaposan szembesülni a hovatartozásból adódó kényszerekkel (vagy ha mégis, az anomáliának volt tekinthető), az életút korábbi szakaszain ezek a problémák nem állanak annyira előtérben, olyan elkülönülten, mint az 1944 márciusát megelőző években. Azután viszont Radnóti meg volt fosztva legegységesebb emberi jogaitól, egyebek mellett attól is, hogy hovatartozásával kapcsolatos gondolatait megfogalmazza.

A fentiekén kívül még két fontos identitásképző faktorról beszél az életrajz korábbi részeiben: az egyik Radnóti baloldalisága, a másik egy látszólag partikuláris életrajzi tény, a névváltoztatás. Valójában ez fontos – szimbolikus jelentőséggel bír – mozzanata az életstratégiának.

Az életrajzból azt tudjuk meg, hogy a költő, aki Glatter Miklós néven került az anyakönyvbe, már középiskolás korában elhatározta, hogy Radnóti néven publikálja verseit, s a húszas évek végétől következetesen így is tett.

A nevet édesapja szülőfalujáról választotta. (Ez nem a Kis-Küküllő vármegyei Radnót, hanem a felvidéki Nemesradnót.) Három verseskötetet jelentetett meg Radnóti néven, majd 1934-ben, a disszertáció benyújtásakor sürgős és fontos lett számára, hogy a magánember és a költő-irodalomtudós alkotó a választott név alatt egyesüljön.

Radnóti lényegében ugyanazt teszi, ugyanazzal a céllal, csak éppen egész más körülmények között, amit egy évszázaddal korábban Toldy Ferenc. Egy fiatalkori jó barát visszaemlékezése szerint éppenséggel Toldy példája lebegett a szeme előtt. Kár, hogy a költő névváltoztatásáról, különösen a döntés lélektani hátteréről nem maradt fenn annyi adat, mint a magyar irodalomtörténet-írás alapítója esetében; de amit Dávidházi Péter mond ez ügyben Toldyról, az itt is helytálló: Radnóti olyan szerző (akar lenni), „*aki az elképzelt közösségi énhez vagy eleve méltó, vagy méltóvá stilizálja magát*”.

Radnóti azonban nem egyszerűen egy német hangzású névtől akar megszabadulni, melyet elfelejtett ősei viseltek (mondhatnám azt is, hogy az elfelejtett ősök nevét felcserélte hűlt helyük nevével), hanem egy olyan német névtől, mely zsidó származásáról árulkodik. Nem letagadni akarta zsidóságát, hanem magyarként, azon belül magyar költőként akart teljes értékű, végérvényes felvételt nyerni a közösségként felfogott magyar nemzetbe. Ez azonban ismét csak a gyökértelenség tényét erősítette. Nem elég, hogy – ismét Dávidháziaval szólva – „*nem hinniék, hogy az új név használata olykor milyen ellenállásba ütközött*”, ráadásul ez nem is egy, hanem két különböző név volt: a belügyminiszter a „Radnóczi” név használatát engedélyezte, s hivatalosan holtá napjáig így szólították. Másfél betűnyi, félfonémányi eltérés a választott névtől (Éntől) előrevetíti a későbbi kirekesztést és a költészetben létezés zárványszerűségét.

Ezen túlmenően Ferencz Győző úgy rajzolja fel Radnóti identitásának elemeit, hogy azokban az eszméi portré egésze is megmutatkozik. Kiderül, hogy baloldalisága nehézség nélkül összeegyeztethető volt katolicizmusával, viszont nem fért össze az illegális kommunista mozgalom agresszivitásával és dogmatizmusával. Az is kiderül, hogy Radnóti (előbb mint katolikus orientációjú kívülálló, élete végén mint prozelita) hívó volt ugyan, de nem vallásos; fel

sem merült, hogy hitélménye a gyülekezetből fakadjon.

Radnóti zsidóságát illetően Ferencz Győző megállapítja, hogy „nem tekintette magát zsidónak”, viszont „személyes identitástudata ellenére a magyarok és a zsidók is zsidónak tekintették”. Tudjuk, hogy a kor- és sorstársak közül többen szemére vetették Radnótinak: nem vállal szolidaritást az üldözöttekkel, megtagadja a közösséget velük; ez a vád azóta is elhangzik időnként. Ferencz Győző erre nagyon határozott, egyszerűen pontos és árnyalt választ ad. Azt mondja (és így gondolom én is): Radnóti nem előnyhöz vagy kivételezethez akart jutni mások rovására, és nem a bőrét próbálta menteni azzal, hogy nem tekintette magát zsidónak. Másrészt viszont a bőrből kibújni sem akart, nem is tudott. Semmiféle engedelményt nem tett a kor kirekesztő ideológiáinak, sem a velük járó politikai gyakorlatnak. Ferencz Győző számára (mint e sorok írója számára is) feltétlen érték az individuum szabadsága – amivel együtt jár a benne kialakult vagy általa választott identitás elfogadása is. Magam is úgy vélem tehát, hogy Radnóti elhatárolódása a zsidóságtól (miközben mint zsidót fosztották meg előbb jogaitól és szabadságától, majd életétől is) sem erkölcsileg, sem egyéb tekintetben nem kifogásolható.

Kérdés azonban, hogy maga Radnóti mennyire tisztelte a kialakult vagy választott identitást. Naplójából az derül ki, hogy erős ellenérzései voltak azoknak szemben, akik a kirekesztés, üldöztetés elől zsidó csoportosulásban vagy saját zsidóságukban kerestek menedéket. Komlós Aladárnak pedig azt írja, hogy nem hisz „a »zsidó író-«ban, de a »zsidó irodalom-«ban se”. Az ilyesmit (hozzávehetjük a Zsolt Bélára vagy K. Havas Gézára tett bántó megjegyzéseket) Ferencz Győző joggal minősíti méltánytalanoknak. Ne feledjük azonban, hogy ellenérzéseinek Radnóti nem a nyilvánosság előtt adott hangot, hogy bizonyára konfliktusok, személyes ellenszenviek is közrejátszottak alkalmi ítéleteiben; és nyilvánvalóan saját szellemi pozícióit is védte a zsidóságtól mint kollektívumtól való elhatárolódással.

Külön kérdés (erről is beszél Ferencz Győző), hogy Radnóti költészetét nem kapcsolható-e mégiscsak a magyar zsidó – és azon keresztül az egyetemes zsidó – költészetéhez. Radnóti lírája – mondja Ferencz Győző – „szerzői szán-

déka ellenére, a történelmi körülmények folytán mégiscsak többféle identitás számára vált fontos kapcsolódási ponttá [...] és költészetének legfőbb tematikája miatt értelmezhető a magyar zsidó kultúrán, valamint az egyetemes holokauszt irodalmán belül is”. Ugyanakkor itt érdemes idézni Szegedy-Maszák Mihály megállapítását: „Radnóti alighanem az egyetlen jelentős költője a holocaustnak, aki viszonylag távol tartotta magát a zsidó kultúra hagyományaitól.” Úgy sejttem, hogy ami költészetében a judaizmushoz kapcsolható (pl. a próféták alakja), az is keresztény közvetítéssel idéződik fel. Radnóti költészetében szinkretikus világ- és műveltségképet látok: humanizmuson átszűrte antik-pogány, laicizált keresztény (illetve zsidó-keresztény) és romantikus-liberális kultúrnacionalista elemek keverednek baloldali eredetű eszmeforrásokkal.

Emlékeztetőül ideírom azonban Komlós Aladár 1936-ban kelt sorait, melyek szerint a költészetben a „zsidó lélek” kifejeződése nem attól függ, hogy a költő „jó zsidó-e vagy sem, hanem attól, hogy jó művész-e. Ebben az értelemben elképzelhető, hogy egy hitehagyott zsidó lírikus esetleg zsidóbb költészetet termel, mint egy hétprobás, lelkes zsidó, feltéve, ha nagyobb mértékben van meg benne a döntő művészi képesség, hogy alkotás közben hű tud lenni lényé rejtett árnyalataihoz és rezzenéseikhez. A zsidó irodalomhoz tehát minden zsidó származású íróhoz hozzá kell számítanunk, tekintet nélkül arra, hogyan találta jónak elintézni a származásával adódó problémákat”. Mai szemmel olvasva e sorokat, olyan érzésem támad, mintha éppen Radnótiira gondolt volna Komlós a JÁRKÁLY CSAK, HALÁLRAÍTÉLT! megjelenésének évében, és mintha éppen ezt a gondolatmenetet hárítaná el Radnóti a már többször említett levélben.

Bárhogy van is: azoknak a magyar versolvasóknak, akik zsidó tudattal olvassák Radnóti költeményeit (vannak és lesznek ilyenek), Komlós fent idézett sorai segítenek megtalálni és megérteni Radnóti megszüntetve megőrzött zsidóságát.

Radnóti Miklós nemzettudatát valamivel nehezebb megítélni, mint a zsidósághoz és a kereszténységhez való viszonyát. Ezen a ponton Ferencz Győző egy kicsit el is bizonytalanodik; én legalábbis így látom, akkor is, ha a NEM TUDHATOM... idecsatolt elemzése, akárcsak a többi verselemzés is, önmagában véve kitűnő. Nem szerencsés dolog egyetlen – mégannyira jelentősnek tartott – vers alapján rekonstruálni egy

egész életművel rendelkező költő nemzettudatát; de hát ezen (valamint néhány levélen és naplóbejegyzésen) kívül más nemigen állt Ferencz Győző rendelkezésére.

Nem is ez jelenti az igazi problémát (hiszen egy nagy vers filológiai és gondolati háttéréből sok minden kimutatható), hanem az, hogy miért kell kitüntetett fontosságot tulajdonítani a nemzettudatnak Radnótinál, ha Radnóti, ezt az egy költeményt leszámítva, nem művelte a líra közéleti válfáját. Sőt, szerintem a NEM TUDHATOM... sem annyira magától értetődően közösségi vers, amennyire annak szokás olvasni és az iskolákban tanítani. Nyilvánvaló persze, hogy Ferencz Győző nemigen tehetett mást, mint amit e fejezetben tett, ha érzékeltni akarta, miként vált Radnóti a magyarságból való kitaszítottságával együtt magyar klasszikussá. És: miként tekinthető Radnóti kanonizációja kísérletnek ama veszteség legalább részleges feldolgozására, mely a magyarországi zsidóság elpusztítása révén a magyar nemzet egészét érte?

Magam is úgy gondolom, hogy e dolgokat érzékeltetni kell. Ezzel azonban óhatatlanul együtt jár annak a nemzeteszmeinek (mondjuk így: a romantikus eredetű, liberális kultúr-nacionalizmusnak) a kritikai szemügyre vétele, mely Radnóti írásaiból és az életrajzi tényekből kirajzolódik.

Magától értetődik, hogy mindazok számára, akik nem váltak hűtlenné a humanizmus eszmei hagyományához, az előző évszázad befogadó kultúr-nacionalizmusa vonzónak látszott az új keletű kirekesztő ideológiákkal szemben. Mégis fel kell tenni a kérdést: vajon nem vált-e a XIX. századi nemzetfelfogás az I. világháború után (vagy talán már előtte is) mégiscsak idejétmúlttá? És: vajon abban, hogy Radnóti az utolsó leheletéig görcsösen kapaszkodott a romantika és a kiegyezés korának ideológiai örökségébe (most nem a poétikai örökségről beszélek!), a makacsságon kívül nincs-e egy szemernyi önámítás is?

Ezeket a kérdéseket Ferencz Győző nem teszi fel. Pedig abból, amit mond, ezek következnenek. Így ír: „Nem tudni, Radnóti miként vélekedett a romantikus nemzetfogalomról, személyiségének felépítésekor felölt-e benne, hogy éppen annak a folyamatnak a végpontján áll, amelynek kezdeteire utal Kölcsey- és Vörösmarty-sorok megidézésével. Visszamenőleg világosan látszik, hogy an-

nak a gondolatnak eltűzött-eltorzított végkifejlete ítélte őt halálra.” Kérdésem: csak visszamenőleg látszik világosan? Nem látszott már akkor is?

„Bármi volt is a felfogása, mint kitagadottnak és halálraítéltnak neki már csak annyi maradt, hogy számba vegye, amit nem vehetnek el tőle: identitását, ami nem jelszavak, történelmi tablók tanulmányozása nyomán alakul ki, hanem a világ apró rebbeneiből áll össze.” Kérdésem: tényleg csak ennyi maradt Radnótinak? Kicsit másképpen kérdezve: vajon költőileg produktív-e „haza-beszéd” esetében figyelmen kívül hagyni a történelmi összefüggéseket? A világ apró rebbeneire szorítkozni, egy-egy bokor nevének és virágának ismeretére hagyatkozni, ez persze megindító; de a kontextust figyelembe véve, nincs ebben egy szemernyi mellébeszélés? Vajon nem következik ebből olyan szétválasztandó fogalmak kritikátlan azonosítása, mint táj és lakosság, lakosság és nemzet, nemzet és állam?

A NEM TUDHATOM...-ot, úgy vélem, ajánlatos közösségre irányuló magándevócióként olvasni, ahogyan eredetileg Kölcsey HYMNUS-a is az volt, csak utólag alakult az értelmezésekben a nemzet himnuszává. (Ellentétben pl. Illyés HAZA A MAGASBAN című versével, melyet a költő eleve kollektivistá programként alkotott meg.) Bennem a „bűnösök vagyunk mi” kijelentés nem a közlendő miatt kelt kétséget (még csak az hiányzik, hogy ne legyünk bűnösök), hanem azért, mert nem tudom, kinek a nevében szól Radnóti. Honnét veszi a többes első személyt, a nála előzmény nélküli képviseleti beszédmódot? De ha már képviseleti beszédmódban szólal meg „fojtott szavunk”, akkor további – elismerem, akadékoskodó és kicsinyes – kérdések vetődnek fel. Például: miért is ölelik lángok ezt a kis országot? Vagy mondjuk: milyen pártra is szavazott a bakterház előtt álló bakter? (Nem arra, amit a kezében tartott „piros zászló” sugall a verssel ismerkedő gyanútlan gimnazistának.) Vagy: miért hisszük „mi” (a bűnös közösség tagjai), hogy a csesszópókban majd nagyobbra nő az értelem, mint bennünk? Mi ennek a bizakodásnak az alapja?

Meg aztán itt van a „virrasztó éji felleget” (eredetileg Szűz Mária) kérlelése. Igen jellemző, mit kifogásoltak ebben a barátok. Gyarmati Fanni naplója szerint – idézi Ferencz Győző – Major Tamás közvetlenül a vers megírása után azt mondta, hogy „ez nem helyes gondolkodás, mert igenis jöjjön a pusztítás, jöjjenek a bombázók,

és nem számít a haza, a gyerekkori emlék, – semmi”. Ez a kijelentés persze nemcsak elszántságra, hanem gonoszságra is vall; Radnóti ösztönei sokkal jobbak és jobbfélék voltak, mint a verset először halló barátokéi. (Mellesleg: a hadtörténeti kutatások azóta tisztázták, hogy a lakosságot terrorizáló bombázások vajmi kevés katonai haszonnal jártak. Másrészt: az igazán súlyos rombolások 1944 tavaszán, hetekkel a vers megírása után kezdődtek; az utolsó sort – mely egyébként igen szép és hatásos lezárás – rejtett próféciaként is lehet olvasni.) Nekem – nem úgy, mint Major Tamásnak és a többieknek – nem az a bajom az utolsó sorral, hogy Radnóti oltalmat kér a bombák, az angolszász bombázók ellen. Nekem az a bajom, hogy *csak* ezek ellen kér oltalmat, méghozzá egy egységesnek, egységesen fenyegetettnek gondolt és mutatott közösség nevében.

Nincs ebben egy szemernyi hazugság? Tényleg csak az idegen pilóta látja térképnek a tájat? A magyar állam, a kormányzat és a tisztviselői kar nem annak látja? Tényleg „*tudjuk, mi-ben vétkezünk*”? Olyan jól tudjuk, hogy nem is kell konkrétan beszélni róla?

Úgy veszem észre, Ferencz Győző figyelmét sem kerültk el az ilyen jellegű kétélyek. Így ír: „*Belőle nőttek én, mondja [Radnóti], és ennek igazolására olyan kora-gyermekkori tudati tapasztalatokat mozgósít, amelyek részben a tárgyi-térbeli környezetre, részben kulturális-nyelvi beágyazódásra, részben pedig, ezáltal, arra vonatkoznak, hogy az itt élő emberek közösségéhez tartozik.*” Valójában éppen az a kérdés, hogy: van-e, volt-e ilyen közösség? Ehelyett megtudjuk, hogy: „*Ebben a környezetben van otthon, tudja a virágok nevét, megérti a vele együtt itt élők gondjait.*” Ez eddig mindenben is van, de ebből még nem következik a hazával való foglalkozás. Ezt kell megkonstruálnia az értelmezésnek. Íme: „*A haza fogalmát eszerint a romantikus nemzettudat kialakulásának korában heletkezett művektől eltérően nem a történelem kiemelkedő eseményeiből vezeti le. Erre jó oka volt: ha a történelmi mozgásokat egészen saját koráig, tehát korának politikai eseményeiig fölvezeti, meglehetősen problematikus lett volna számára kitagadott, emberi méltóságában többszörösen megalázott magyar állampolgárként sorsközösséget vállalni üldözőivel.*”

Kérdésem: vajon Radnóti nem pontosan ezt teszi ebben a – máskülönben szép és megrendítő – költeményben? Szerintem igen, és emi-

att ez a vers, minden szépsége ellenére, tényleg „*meglehetősen problematikus*”. Ezt olvassuk még: „*Ha azonban nyelvileg-lélektanilag-kulturálisan határozza meg magát, [...] akkor identitását politikai szempontok fölé helyezi.*” De hát az isten szerelmére, a NEM TUDHATOM... egy ízig-vérig politikai (a poliszhoz tartozásról szóló, valló, sikoltó) költemény! Hogyan lehet egy ilyen versben az identitást a politikai szempontok fölé helyezni? Nem fából vaskarika ez?

Erre mondtam az imént, hogy Ferencz Győző ezen a ponton egy kicsit elbizonytalanodik. Kár.

A nemzettudatnál is jóval nehezebb értékelni Radnóti baloldaliságát. Nem mintha kétségek merülnének fel azt illetően, hogy baloldali volt-e (persze hogy az volt), ellenkezőleg. Szerintem a gondot az okozza, hogy e tény túlságosan is magától értetődő, s így nem szokás rákérdezni annak tartalmára, eszmei és szellemi összetevőire. Így arra sem kapunk választ az életrajzban, hogy Radnóti baloldaliságának (bármilyen volt is ez, mindenesetre életrajzi ténynek tekinthető) voltak-e számottevő poétikai konzekvenciái, és ha igen, akkor mik voltak azok. Ha pedig nem, ha az életrajzi tény ezáltal nem alakítható poétikai tényé, akkor kérdés, hogy: Radnóti baloldali beállítottsága, elkötelezettsége miként alakította az életmű részeként felfogott életutat?

Ellentétben a zsidósággal, a katolicizmussal, de még a nemzettudattal is, a baloldaliság nehezen definiálható, sőt viszonylag pontos körülírása is nehéz. Ennek elmondása is alapos eszmetörténeti kutatásra szorul, hogy a két világháború közti Magyarországon mit jelentett a baloldaliság. E fogalom emlegetésekor sokan összemossnak össze nem férő eszméket és törekvéseket. Baloldalinak szokás tekinteni a nyitottságot, a toleranciát, az emberi jogok védelmét (illetve a korszakban a sajtónak azt a részét, mely ezek mellett állt ki), de ugyancsak baloldalinak szokás tekinteni a kommunistáktól a nem náci népiekig azokat az egalitárius, kollektivistáknak is, melyek az említett értékek megsemmisítésére törekedtek.

Ezek után felvetődik a kérdés, hogy miben állt Radnóti baloldalisága, ha a népi baloldaltól – teljes joggal – irtózkodott, ha a Szép Szó körüli balliberálisokkal rossz viszonyban volt, és ha a munkásmozgalomtól, valamint a dogmatikus marxizmustól gyorsan eltávolodott. Én a

következő életrajzi tényeket veszem észre: Egy: fiatalkorában meglegyintette a munkásmozgalom szellője. Például egy kirándulás alkalmával ő és barátai felvésték a menedékház gerendájára Lenin nevét, sőt még a lencsét is úgy ejtették, hogy lenincse. (Nem viccelek.)

Kettő: élete végéig voltak olyan barátai, akik vagy illegális kommunisták voltak, vagy közel álltak ezekhez, vagy utóbb, a háború után lettek kommunisták. E derék – vagy nem is annyira derék – férfiak aztán évtizedeken át özszevissza hazudoztak Radnóti állítólagos ideológiai elkötelezettségéről; Ferencz Győző – igen helyesen – említi és cáfolja is az idevágó állításokat. Három: olyan lapokban publikált, melyeket a baloldali sajtóhoz szokás számítani. Nézzünk azonban szembe a ténnyel, hogy ebben zsidó származása legalább annyira közrejátszott, mint világnézete. Négy: undorodott és rettegett a kormányon levő jobboldaltól (melyet Radnóti érett férfikorában Gömbös, Imrédy stb. neve és eszmeisége fényjeltet), valamint a kormányzat leváltására törő szélső-jobboldaltól. Undorodott és rettegett a spanyol falangistáktól, az olasz fasisztáktól, a német nemzetiszocialistáktól; előnyomulásuk, győzelmeik kétségbeeséssel töltötték el. Naplójából kiderül, hogy a Hitler–Sztálin-paktumot is kétségbeejtőnek tartotta. Ennyi.

Ha mindezt szemügyre vesszük, megállapíthatjuk: Radnóti mindenekelőtt azért volt baloldali, mert nem volt jobboldali.

Ezek után az életműben megmutatkozó baloldaliságról a következők mondhatók. Fiatal költőként írt számos szociálisan motivált vagy éppenséggel mozgalmi indíttatású verset. Ezek a versek, akár felvette őket első három kötetébe, akár nem, véleményem szerint az életmű legkevésbé értékes részét képezik. Ezek, az ACÉLKÓRUS-tól az ÉNEK A NÉGERRŐL, AKI A VÁROSBA MENT-ig vagy felemás, vagy a nyelvi klisék miatt teljesen széteső versek, bennük a fiatal Radnóti erőszakot tesz saját költői természetén.

Későbbi verseiben, ha előfordul politikai állásfoglalás (ilyennek tekinthetjük García Lorca elsíratását és a spanyol polgárháborúra tett egyéb utalásokat és a többi háborúellenes verset is), ez mindig a magára hagyott, kiszolgáltatott individuum nézőpontjából fogalmazódik meg. Az a tanácstalanság, tehetetlenség, csalódottság érződik ezekben a versekben, mely a baloldali európai értelmiség színe-javát

elfogta a spanyol köztársaság bukása, a müncheni egyezmény és főleg a Hitler–Sztálin-paktum után. Ezekben a versekben éppenséggel az eszmei kapaszkodók hiánya vagy érvénytelenné válása vehető észre. Amikor Radnóti nagy költészetet ír, akkor ezt mondja vagy ehhez hasonlót: „*zsugorodj, rettentő világ!*”. Amikor egyszer-egyszer nem így szólal meg, amikor egy-egy pillanatra elfeledkezik az eszmei vákuumról (pl. a HISPÁNIA, HISPÁNIA című versben: „*Népek kiáltják sorsodat, szabadság!*”), akkor üres kliséket ír, nem pedig nagy költészetet.

Ami Radnóti Miklós költészetében baloldaliság, az legnagyobb részét baloldali vákuum; és ez – megítélésem szerint – költészetére nézve sokkal szerencsésebb fejlemény, mintha az a fajta – Walter Benjamin által Erich Kästner kapcsán leírt – baloldali melankólia lépett volna előtérbe, mely Eaton Darr strófaiban sejlik fel, s így az életműben csak periférikusan van jelen, de mindenestre jelen van. Még a TAJTÉKOS ÉG verseit olvasva is olyan érzésem van, hogy Radnóti a groteszk nem jó irányba viszi; olyan szemléleti és verstechnikai fellazulást eredményez (lásd pl. TRISZTÁNNAL ÜLTEM), melytől egyébként a versek túlnyomó többségének fegyelme és hanghordozása megóvja. Am ennek a problémának csak a baloldali melankóliához van köze, a baloldalisághoz nincs.

Összefoglalásul ideírom, milyen szellemi-eszmei háttérrel jött létre ez a fontos költői életmű. Íme: idegenné vált zsidósága; kulturálisan elsajátított kereszténysége; illuzórikus nemzettudat; tartalmazmal baloldaliság. Ezt neveztem egyetlen szóval gyökértelenségnek, és ehhez járul – minden jelző nélkül – a tehetség és a tisztesség. (Azok az olvasók, akik megütköznek a fentiekben, talán kérdeni fogják: hogy-hogy tisztesség? Hiszen néhány bekezdéssel följebb a NEM TUDHATOM... költőjéről súlyos szavakat ejtettem; leírtam azt, hogy önámítás, sőt – igaz, némi hezitálás után –, egy szemernyi hazugságot is tulajdonítottam a költeménynek. Ez így van; viszont egy pillanatig sem vontam kétségbe Radnóti teljes jóhiszeműségét. Ettől a jóhiszeműségtől annyira megrázó ez a vers. És ettől annyira szörnyű.)

*

Mint már utaltam rá, Radnóti utólag próbálták különböző emlékezők és értelmezők – a korabeli kultúrpolitika elvárásaihoz igazodva

– kommunista közeli, olykor éppenséggel osztályharcos költővé stilizálni. Az ennek ellentmondó tényeket (Radnóti katolicizmusát, idegenkedését a kollektivistá eszméktől) vagy kisebbítették, vagy teljesen elhallgatták. Ferencz Győző ezeket a politikai indíttatású hamisításokat, akárcsak a költő állítólagos „áldozatvállalásáról”, meghalni akarásáról szóló konfabulációkat is biztos érveléssel, határozottan cáfolja. Ez könyvének kétségkívül jelentős érdeme; nem pótolja azonban a költő és az oeuvre utóéletének szisztematikus áttekintését.

Munkája előszavában Ferencz Győző a következő célokat tűzte ki maga elé: a kritikai életrajz „(1) bemutatja Radnóti életrajzát, (2) alkotói pályájának alakulását, (3) költészetének és egyéb irodalmi munkásságának fogadtatását és (4) utóéletét, (5) kísérletet tesz arra, hogy költészetét elhelyezze a korszak irodalmában és a líratörténetben, továbbá (6) kísérletet tesz elemző értékelésére”. A jelen szemlélődés végéhez közeledve úgy látom, hogy Ferencz Győző a vállalt feladatokat, egy kivétellel, jól, sőt igen jól elvégezte. A négyes pontot, az utóéletet illetően viszont hiányérzetem van.

Nem mintha Ferencz Győző nem közölné fontos információkat az életmű utóéletéről. Szót ejt például Radnótinak az *Újhold* költőire, Pilinszkyre, Nemes Nagy Ágnesre és Lator Lászlóra tett hatásáról. A Radnóti-szakirodalomra tett egyetértő vagy polemikus hivatkozásokból pedig sok minden kiderül az értő Radnóti-olvasás alakulásáról, Lator Lászlótól Bori Imrén át Németh G. Béláig és Szegedy-Maszák Mihályig. Ám ezek az utalások és tudnivalók meglehetősen elszórtan helyezkednek el a könyvben, összesítő értékelésük hiányzik.

Ennél is kevesebbet tud meg az olvasó a költő alakjának utóéletéről, a Radnóti-kultusz kialakulásáról és további alakulásáról. Az életrajz az exhumálással és a végleges temetéssel, illetve a TAJTEKOS ÉG és a bori noteszben talált versek publikálásával zárul. Pedig az életrajzhoz hozzátartozik az életúttal és az életművel kapcsolatos állásfoglalások története, különösen, ha a kettőt egységben állónak tekintjük. Igenis hozzátartozik az életrajzhoz, hogy miként viselkedtek, milyen stratégiát követtek a kultuszban szereplő személyek. Mit fejez ki az, ha valahol utca, iskola, színház vagy könyvtár viseli Radnóti nevét? Miképp volt benne a nyolcvanas évek közepéig az eszményített-át-

stilizált Radnóti-kép a „hatalom védte bensőségben”, különös tekintettel arra, hogy a kultúrpolitika akkori irányítója egyike volt a régi jó barátoknak? Vagy csak egyszerűen: miért nem jelent meg a NAPLÓ egészen 1989-ig? (Nyilván azért, ami a legfőbb érték benne: mert Radnóti személyiségéről, érett költészetének háttéréről olyan első kézből származó, hiteles és részletes képet ad, mely a korábbi retusálásokat meghazudtolja.)

Szintúgy hiányosságnak tartom, hogy Ferencz Győző a környezet, a korszak megrajzolásakor nem próbál legalább vázlatos portrét adni a Radnóti életében szerepet játszó személyekről. Itt is azt kell mondanom, amit az imént: hogy elszórt utalásokból sok mindent megtudhatunk róluk, az adatok azonban nem állnak össze. Egyetlen kivétel van: a feleség, Gyarmati Fanni személyisége természetesen jól megismerhető az életrajzból; ám az ő esetében (különös tekintettel Radnóti szerelmi lírájára) az életrajzi tények költői tényekké alakítása s közben – mintegy mellesleg – a személyiség bemutatása nem okoz nehézséget. Anynyi legalábbis kiderül, hogy a szeretett nőnek az a képe, mely Radnóti költészetéből kirajzolódik, összhangban van az életrajzi személyiségvonásokkal.

Valamennyire megismerhető a könyvből Sík Sándor személyisége is, de ez már egy kicsit lóg a levegőben. Radnóti másik mentoráról, Bálint Györgyről mint emberi és szellemi karakterről jóformán semmi sem derül ki. Aztán itt vannak a túlélt barátok. Azt vettem észre, hogy az olyan személyeket, akik egy-egy gesztussal vagy tettükkel villanásszerűen vannak jelen az életrajzban, Ferencz Győző bátran és kategorikusan minősíti. Egy bizonyos Harcos Ottóról elmondja: „*elég ostoba, hogy [Radnóti] könyveinek számára való utalással leleplezze saját irigységét*”. Egy bizonyos Horváth Béláról pedig megtudjuk, hogy „*nézeteit pillanatnyi érdeke szerint váltogatta*”, és hogy „*láthatólag élvezte saját gonoszságát*”. Ferencz Győzőnek ilyen minősítésekkel nyilván tökéletesen igaza van; a kontextust is figyelembe véve, ezek nagy elhárító erővel leírt mondatok. A kérdés csak az, hogy: ki az a Harcos Ottó, ki az a Horváth Béla? Kicsit másképpen fogalmazva: azt miért nem beszéli el hasonlóan elhárító erővel, hogy milyen ember volt Ortutay Gyula, Tolnai Gábor, Baróti Dezső, Aczél György stb., és milyen

ember lett belőlük húsz vagy harminc évvel Radnóti halála után, amikor hatalmi pozícióból beszéltek róla?

A barátok közül Vas István az egyetlen, aki pályatársként is, emberként is megismerhető az életrajzból; nyilván nem függetlenül attól, hogy visszaemlékezéseiben ő maga rajzol magáról pasztikus és erősen önkritikus portrét; és nem függetlenül attól, hogy őt Ferencz Győző szemléletmást jóval többre becsüli az ímént említetteknél. Ami rendben is van. Ám a Vas Istvánra vonatkozó, mégoly találó megfigyelések sem érzékeltetik azt a viszonyrendszert, mely Radnóti Miklós életében nyilván fontos szerepet játszott.

Lehetséges, hogy az utóélet mégoly tömör áttekintése és a Radnóti körüli portrék megannyira vázlatos megrajzolása számottevően megnövelte volna az amúgy is vastag könyv terjedelmét. Azt viszont biztosra veszem, hogy egy életrajz ilyen áttekintésekkel is új perspektívákat nyithat a műimmanens versértelmezések számára. (Mitől voltak függék azok a „*fürge barátok*”?)

Nem mintha ezt Ferencz Győző nem tette volna meg műve egyéb részeiben. (És nem mintha nem végzett volna versértelmezőként ő maga is kitűnő munkát.) Írásom elején elmondtam, hogy könyve egyik fontos érdemének az élettörténet megkonstruálását, megformálását és kidolgozását tartom, azt, ahogyan Radnóti személyiségét alakulásában tudja megragadni. Most hozzáteszem: a könyv másik fontos érdeme az, hogy teljességre törekszik (ha eltekintünk az utóélet fönt jelzett problémájától; ám ez a hiány nem érinti a mű egészét, és könnyen pótolható). Az olvasót arról győzi meg, hogy ami életrajzi tény feltárható, megismerhető Radnóti körül, és összefüggeszthető a költő személyiségével vagy annak legalább egy lényeges vonásával, az mind benne van a könyvben, és a szerző a narratív struktúrán belül legalább egyszer, fontosabb tények esetében többszörösen is, elvégezte az értelmezést.

Elképzeltető, hogy utóbb még előkerülnek tények, adatok, melyeket Ferencz Győző nem ismerhetett, hogy ismereteink az életút egy-egy pontját illetően bővülnek vagy módosulnak; de azt nem tartom valószínűnek, hogy az életút egészéről alkotott kép belátható időn belül módosulni fog.

Ennek egyik várható eredménye szerintem az, hogy e monumentális könyv tehermentesíteni fogja a Radnóti-olvasást. Azáltal, hogy élet és költészet ritka egységének jegyében íródott, az életrajzi tények thesaurusaként fel fogja menteni a versolvasókat azon erkölcsi költelesség alól, hogy ezt az egységet minden pillanatban, minden versre és versorra nézve szem előtt tartsák. Látom annak lehetőségét, hogy a kritikai életrajz hatására többféle (egymásnak esetleg ellentmondó) értelmezés vetélkedjék a Radnóti-versek eddig ismeretlen szépségeinek, kimondott-kimondatlan poétikai vívmányainak feltárásában.

Ez azonban félig-meddig utópia, feltételes mód. Ha csak annyit mondok, hogy Ferencz Győző könyve összegzés, lezárása annak a megértési folyamatnak, mely a fiatal Lator László 1954-es bátor és (mai szemmel nézve is) nagyigényű tanulmányával kezdődött, azt hiszem, sokat mondok ezzel is.

*

Végezetül, miután írásom úgyis szétfeszítette a recenzió műfaji és terjedelmi korlátait, úgy érzem, röviden számot kell adnom Radnóti Miklós iránti saját érzéseimről is. Nyilván nem kis mértékben befolyásolják az ilyen érzések a költő életrajzának megítélését; ennél azonban fontosabb, hogy az életrajz olvasása számvetésre készítet: mit gondolok Radnótiról és hozzá fűződő viszonyomról. A fentiekből talán kiderült, hogy ez a viszony számomra kitüntetetten fontos, ugyanakkor ellentmondásokkal, belső feszültségekkel van telítve.

Nem egészen értek egyet azokkal, akik Radnóti utolsó három verseskötetét, vagyis az utolsó kilenc év termését a korai versek rovására értékelik fel. Kétségtelen, hogy Radnóti a JÁRKÁLY CSAK, HALÁLRAÍTÉLT!-től tekinthető érett, jó költőnek, ez pedig annak az alakulásnak az eredménye, melyet Ferencz Győző klasszicista fordulatnak nevez. Ha azonban egy pillanatra elfeledkezünk az érett Radnótiról (ami nem könnyű), és úgy olvassuk a korai köteteket, valamint a kötetbe föl nem vett korai verseket, mintha nem tudnánk, mi következik utánuk, akkor meglepő értékeket veszünk észre. Az agit.-prop versekről nem vagyok jó véleményemmel; viszont a bukolikus képzűfóliásokban, melyeket „modorosság” miatt el szokás marasztalni, sok nyelvi (főleg szemantikai) fe-

szültség és ebből adódó költői erő halmozódik fel. A fiatalkori szerelmes versek pedig (különös tekintettel a 18-19 éves korban írt reichenbergi ciklusra) a szerelemről való költői beszéd új lehetőségeit ígéri. A POGÁNY KÖSZÖNTŐ, minden kiforrottságával együtt is, igen erős debütáló kötet. A rá következő két kötet valóban sikerületlenebbnek érződik; nem mintha kevesebb versölete lenne a fiatal költőnek – én inkább az éretlenségét látom. Aztán az ÚJHOLD-ban felseljlik, a későbbiekben bejáródik a járható út.

Az azonban kevesen kérdezik – e kevesek egyike például Beney Zsuzsa –, hogy: milyen árat kellett ezért Radnótinak fizetnie? Nem vált-e a költőt versformába s vele együtt a „tagolt beszéd”-be vetett bizalom túlzottá és egyoldalúvá? (Az Ó, RÉGI BÖRTÖNÖK... című vers mutatja, hogy Radnóti az utolsó hónapokban számot vetett ezzel a kérdéssel.)

És ami ezzel együtt jár: az értelemben vetett bizalom nem ugyanilyen túlzott és egyoldalú? Ha a TALÁN... című verset nézzük, mely (Radnótinál ritka) bepillantást enged a lélek diszharmóniájába, felvetődik a kérdés: biztos, hogy édes az értelem? Biztos, hogy az édes értelem van meggyalázva? Az 1944-ben írt MAJÁLIS már megszorítással él: „az emberséghez méltó értelem” azt sugallja, hogy van emberséghez nem méltó értelem is; de nem kevés ez egy kicsit? Vörösmarty már száz évvel korábban tudta, hogy az „ész és rossz akarat” közt „istentelen frígy” van. Időközben – egyebek mellett – e „frígy” miatt kitört két világháború. Ha a költő édesnek hiszi a meggyalázott értelmet, akkor miért teszi fel a panaszos kérdést: „Mit ér a szó két háború között?”

Nincs itt egy szemernyi szemléleti bizonytalanság (még hozzá az érett Radnótinál, a legnagyobb versek közvetlen közelében)? Nem marad a költői szó, a „ritka és nehéz szavak” bűvölete némileg fedezet híján? Nincs a versek egy részében a költő szerepe kissé félrestilizálva? A költő és a próféta rokonítása, mely a NYOLCADIK ECLOGÁ-t annyira drámaivá teszi, vajon nem marad az előzményversekben, például az ÓRIZZ ÉS VÉDJ-ben vagy a „MEREDEK ÚT” EGYIK PÉLDÁNYÁRA írt költeményben egy kicsit megalapozatlan?

Nézzük meg ezt a két verset, azaz bennük a költőiségről szóló sorokat közelebről! Az

utóbb említett versben ezt olvassuk: „*költő vagyok, ki csak máglyára jó, / mert az igazra tanu. // Olyan, ki tudja, hogy fehér a hó, / piros a vér és piros a pipacs. / És a pipacs szösöske szára zöld. // Olyan, kit végül is megölnek, / mert maga sosem ölt.*” Az ÓRIZZ ÉS VÉDJ-ben pedig ezt: „*Mit ér a szó két háború között, / s mit érek én, a ritka és nehéz / szavak tudója, hogyha ostobán / bombát szorongat minden kerget kéz!*”

Ez utóbbi négy sor az „*inter arma silent Musae*” (fegyverek közt hallgatnak a múzsák) továbbfejlesztett, drámaivá tett változata; drámaisága abból adódik, hogy a költő maga panasolja el hallgatásra kényszerülését (mellyel együtt jár várható pusztulása is); nem egyszerűen elpanaszolja ezt, hanem legfőbb témájává teszi. A TÖREDÉK-ben (melyet a tökéletes Radnóti-versek egyikének tartok) a tudós, „*a rettentő szavak tudója*” már nem a költő, hanem a próféta, aki átveszi a költőtől a megszólalást. A NYOLCADIK ECLOGÁ-ban pedig már nem az elhallgatás (illetve annak költőileg megformált kimondása) a program, hanem: „*mint tanu szólni!*”. Ezt a Prófétá mondja, aki a történelemben él ugyan, de nincs átlátva az idő múlásának; ellenben aki ténylegesen tanúskodik a konkrét történelmi pillanatról, az a Költő, aki a „*röpké idő*”-ben felmorzsolódik. Felmorzsolódása közben a Költőre hárul az a feladat is, hogy kettejük párbeszédét megformálja, és tudósítsa róla. Itt nincsen szemléleti bizonytalanság, itt minden a helyén van, az emberi lélek lemeztelenülésétől kezdve a „*prédával teli vár*”-ig, „*ahol tetemekből épül a bástya*”. Ez egyszerű.

Na de az előzmények, amelyeket szintén nagyszerűnek szokás tartani? Mit csinál a kéz? Bombát szorongat. Hogyan szorongatja? Ostobán szorongatja. Milyen kéz? Kerget kéz, sőt: minden kerget kéz. A „kéz” természetesen szinekdoché, jelzője pedig metrikai okokból szerepel a pontosabb szinonimák (örült, tébolyult) helyett, ám ezzel együtt is kérdésesnek tartom, hogy lehet-e a bombát szorongatni, és tud-e a kéz úgy forogni a saját tengelye körül, mint a kerget birka. (Az ELSŐ ECLOGÁ-ban szereplő „*kerget világ*” lényege, hogy forog, ott éppen ezért jó a jelző.) Kérdés továbbá, hogy szerencsés dolog-e a költőnek éppen ezen a szöveghelyen azzal kérkednie, hogy ő „*a ritka és nehéz szavak tudója*”. Bármennyire tiszteletre méltó és rokonszenves a költő indulata, a „*hó-*

szín öntudat” segítségével 1937-ben pontosabban is lehetett (volna) beszélni akár a kitérni készülő háborúról, akár költészet és hatalom viszonyáról.

A két évvel későbbi versben csakugyan van egy ritka és nehéz szó, a pipacs szárának a jelzője, mely „szöszöske”. Ez rendben is van. Az már kevésbé, hogy a pipacsszár színének, valamint egyéb színeknek ismerete révén lesz a költő „az igazra tanu”. Engem is „joggal legyez az óvatos gyanú”: nincs ez a máglyaveszély egy kicsit túl- és félrestilizálva? A világirodalom jelentős lírikusai közül tudomásom szerint egyedül Quirinus Kuhlmann végezte máglyán, őt Moszkvában égették meg 1689-ben. Persze tekinthetjük Giordano Brunót, sőt akár Peregrinus Proteust is költőnek, de a máglyahalál akkor sem tipikus költősors.

Valószínűbb, hogy Radnóti nem a költő, hanem a művek máglyahalálára, a náci könyvégetésekre gondolt. Akkor viszont kérdés, hogy a náciak olyasféle – bárhogyan nézzük is, ártalmatlan – igazságok miatt égették-e meg a kiszemelt könyveket, mint amiket a versben olvashatunk. Meg aztán mégiscsak felhangzik az áldozattá válás jóslata. Vajon helyénvaló itt a „mert” szócska, az okhatározói alárendelés? Azt elhiszem, hogy fennáll a költő ártatlansága, de azt már nem hiszem, hogy indokolja is az áldozattá válást. Azt ugyanis nem indokolja semmi: erről éppen Radnóti utolsó versei tudósítanak. És ha tényleg „senkinek se keltek”, akkor kit tudok megszólítani? Kinek, kiknek mondhatom, hogy „higgyétek el, higgyétek nekem el”?

Gyakran van olyan érzésem Radnóti verseinek – még hozzá éppen az érett korszak verseinek – olvasásakor, hogy néhány egyszerű (grammatikai vagy szemantikai viszonyok tisztázására irányuló) kérdéstől széthullik a látszólag egyben levő szövegrész, esetleg az egész vers. Aztán ugyanez a költő valamivel később olyan verset ír, melyen az akadémikuskodó figyelem nem talál fogást. Például A „MEREDÉK ÚT” EGYIK PÉLDÁNYÁRA után három nappal írt KORANYÁR-ban a virágok megnevezése – „Szavak érintik arcomat” – nem az igazság tanúsításának igényével történik. Talán ezért is van, hogy ez a vers jóval többet fejez ki ugyanarról, amit az előző fennhangon hirdet; nemcsak pontosabb, őszintébb és jelentéseiben többértű, hanem látszólagos töredezettsége ellenére sok-

kal inkább egyben is van. (A rend kedvéért hozzáteszem, hogy a NEM TUDHATOM... után írt versekben, különösen pedig a bori notesz verseiben már semmi nyomát nem látom az imént leírt szemléleti bizonytalanságnak.)

Azt lehet erre mondani: természetes dolog, hogy egy költőnek nem minden verse sikerül egyformán jól; még egy jó formában levő, jó költőnek sem. Ez így van; de Radnóti esetében nem a koncentráció hiányáról vagy alábbhagyásáról van szó, ami pl. a gyengébb Ady-versek tucatjain első olvasásra meglátszik. Adynál a költői energia változik, a szemlélet stabil. Radnótinál majdnem fordított a helyzet: ő a szemlélet egységét inkább hajlamos elveszíteni. Az általam kipécézett két vers éppenséggel rendkívüli erőkoncentrációról tanúskodik, akárcsak a NEM TUDHATOM... vagy a HIMNUSZ A BÉKÉRŐL, melyet szintén tanulságos volna ízekre szedni. Talán bizony Radnóti nem egy-, hanem többféleképpen koncentrált erőit a versek megalkotásakor? Miközben azt akarja elhíttetni olvasójával, hogy mindvégig ugyanaz a költő szólal meg, aki „minden énekében utolsót énekel”.

Ezek után számomra kérdéses, hogy csakugyan fennáll-e Radnóti életművében élet és költészet ritka egysége. Nem az a kérdés, hogy az életrajzi tények összhangban vannak-e a poétikai tényekkel (hiszen azok átalakíthatósága emezekké amúgy sem összhangot jelent), hanem az, hogy a poétikai tények összhangban vannak-e egymással. Azt hiszem, Radnóti ezért az összhangért küzdött, és éppen a verseiben megmutatkozó disszonans elemek mutatják a küzdelem nyomait.

Érdeemes odafigyelni e nyomokra s még inkább azokra a versekre, melyekben nem látszanak ilyesféle nyomok: vagy mert az idill és a borzadály összhangja létrejött a szerep hangsúlyozása nélkül, vagy mert a költőként – magyar költőként! – való létezésért vívott küzdelem orpheusi dimenziókat öltött. Magunkat ismerjük meg jobban, ha megismerjük egymás mellett Radnóti Miklós tiszta és fals hangjait.

Az iménti mondatot többes szám első mélyben írtam, ami egyebek mellett azért lehetséges, mert Radnóti Miklósnak abban az egyszemélyes harcban, melyet utolsó lehetetlenségig folytatott a költőként, magyar költőként való létezésért, a versekben észlelhető részleges

kudarcokkal együtt is egészében véve igaza volt. Mondhatom és írhatom többes első személyben: Radnóti Miklós legnagyobb költőink közé tartozik. Nem vonjuk kétségbe sem nagyságát, sem pedig magyarságát, ha észrevesszük életművében a heterogenitást, és megállapítjuk: azzal együtt, esetleg annak jóvoltából vált nagyjaink egyikévé.

Márton László

BABITS JÓNÁSA ANGOLUL

Babits Mihály: Jónás könyve – The Book of Jonah

Fordította Tótfalusi István

Tiara Kiadó, 2004. 75 oldal, 2200 Ft

Babits Mihály verses példázata a költő és általában a gondolkodó ember feladatáról a történelmi katasztrófákkal teli világban, olyan mű, amely feltétlenül igényt tarthat az idegen nyelvű olvasó figyelmére is. 1938–39-ben, a második világháború és a népiirtások katasztrófájának szeizmikus előrengéseit érezve rendkívüli volt Babits állásfoglalásának a súlya, a „*vétkesek közt cinkos, aki néma*” kimondásának fontossága. Az angol az a világnyelv, amely ezt a bibliai hangú költeményt a legszélesebb olvasótáborhoz juttathatná el – ha eljuttatná, mert hazai kiadványok többnyire csak néhány példányos kuriózumként tűnnek fel szórva nyosan nyugati könyvesboltok polcain.

Becsülendő Tótfalusi István mindkét irányban kifejtett műfordítói munkássága. Egyike azoknak a nem angol nyelvterületen élő magyaroknak, akik képesek a hazai legnagyobb modern lírikusok alkotásainak majdnem tökéletes *angolítására*. S e „majdnem tökéletes” jelző nem lebecsülést, hanem éppen ellenkezőleg, kalapemelést jelent, hiszen a műfordítás az a műfaj, amelyben nincs tökély, a perfekciót csak megközelíteni lehet. Tótfalusi István a korábbi (de már a JÓNÁS KÖNYVÉ-t is tartalmazó) Babits-kötetével és későbbi Weöres-verscsokrával egyaránt bebizonyította (mindkettőt a Maecenas Könyvkiadó jelentette meg), hogy jól tud angolul és jól versel. Az 1988-as Maecenas-kiadványból tudhatjuk, hogy a JÓNÁS

KÖNYVE angol átültetését Robin James Sherwood és Paul Rogerson lektorálta.

Úgy vélem, helytelen, hogy a fordító Tótfalusi István neve a Tiara-kiadványban csak a kolofon utolsó sorában említettetik. Az olvasó, amint kezébe veszi a kötetet, rögvest szeretné tudni, ki volt a merész átköltő. Angliában nagy a kongenialitásra törekvő költő-műfordítók becsülete. Általában a szerzővel azonos nagyságú betűkkel áll a nevük a belső címloldalon. Színművek átdolgozói meg egyenesen úgy szerepelnek, mintha ők írták volna a darabot.

Peter Sherwood, aki elemistaként, szüleiivel került 1956-ban a szigetországba, s nemcsak Angliában nevelkedett, de ráadásul hivatásos nyelvész, angol tanulmányíróként, kritikusként és magyar prózai művek fordítójaként egyaránt közismert purista. Úgy véli, hogy a Magyarországon, magyar nyelvi közegben élő magyar író-költő ne fordítson angolra, valahol ügyis elvétí a dolgát. Egy másik londoni szaktekinetly, a néhai George Cushing professzor is gyakran ingatta rosszállóan a fejét: aki nem angol anyanyelvű fordító, az nem tudja, mikor zavarja meg az olvasó műélvezetét a szövegből kirívó szóval, kifejezéssel. Nem érzi, ha száz éve elavult kifejezést használ, vagy olyan szót, ami, teszem azt, kizárólag a skót ember beszédére jellemző.

Ilyen nüánszjellegű hibácskákat Tótfalusi Istvánnál esetleg még lektorálás után is fellelhetünk, de mivel költeményeket ültet át, s nem erre érzékenyebb prózaszövegeket, s mivel az összhatás megfelelő, ezek a disszonanciák elcsúsznak. A JÓNÁS KÖNYVE olyan költői mű, amely archaizáló, mi több: bizonyos sorában bibliai veretességű és ugyanakkor ironizáló, olykor játékos. Erre kell ráéreznie a fordítónak, s ez nehezíti a formai megfelelés feladatát.

Babits Mihály súlyos gégeműtétje előtt kezdte el e költemény megírását, saját sorsa és az Európa egén tornyosuló sötét felhők miatti komor hangulatban. De csak a műtét után fejezte be a munkát, amikor beszélni ugyan nem tudott többé, de Illyés emlékezése szerint felvillanyozva, sőt jókedvűen dolgozott. A mű 1938-as megjelenése a *Nyugat*-ban egybeesett az ausztriai Anschluss-szal. Babitsot az foglalkoztatta, hogy mi lehet a próféta, a szellem sorsa a katasztrófa felé rohanó világban. Izgatónak találta e nagy téma költői feldolgozásá-

nak a kihívását. 1939-ben, a JÓNÁS KÖNYVE-hez illesztett JÓNÁS IMÁJA függelékben tömörítette a gondolatait. (Ifjúkora óta folyamatosan gondolatai előterében volt a prófétasors. Költeményeiben szerepel Jób, Jeremiás, Dániel.)

Ez adja meg a JÓNÁS KÖNYVE irodalomtörténeti súlyát. A fordítónak formai problémákon túl ez nehezíthette a dolgát. A formát tekintve meg kellett birkóznia az említett archaizáló-ironizáló kettősséggel, a csak Arany Jánoséhoz vagy Kosztolányiéhoz mérhető (de nemritkán épp disszonanciák révén érvényesített) rafinált rímművészettel s a mű nemes lejtésével. Emellett magyar irodalmi körökben fogalom a JÓNÁS KÖNYVE néhány passzusa, a híres sorokat sokan tudják kívülről, ezek idézik például azt, hogy „*véthekesek közt cinkos, aki néma*”, vagy azt, hogy Jónás „*rühellé a prófétaságot*”. E nevezetes sorok azonos értékű idegen nyelvű megfelelőjét megtalálni nem kis feladat. Nemes Nagy Ágnes JÓNÁS-elemzése még arra is kitért, milyen fontos szó Babits e művében a *zsír*: amikor Jónás próféta élve kikerült az őt elnyelő cet gyomrából, az óriási hal a szárazra kitette, „*vért, zsírt, epét okádva körülötte*”. Az elemzés szerint a leírás ettől a zsírokádástól válik realistává. Tótfalusinál nincs *zsír* a szövegben: „*the huge fish [...] spat out Jonah on the shore, / and puked with him much oil and bile and gore*”. Sebaj. Az angol olvasó számára az olaj is megfelelően képviselheti a realizmust.

Vegyük kézbe és kezdjük folyamatosan olvasni a JÓNÁS KÖNYVE kétnyelvű, magyar–angol kiadását. A költeményt 1947-ben a Révai (az akkor már hat éve megszűnt *Nyugatot* tüntetve fel a címlapon) kiadta fakszimilében, Babits kézírásával, húzásokkal és javítgatásokkal együtt, tiszteletben tartva a költő eredeti helyesírását. A Tiara Rt. tipográfusa, Kecskés Zoltán talán ezért választott rondírást utánzó betűtípust e könyvhöz. Megszokható. Illusztrációkkal Takáts Márton díszítette a kötetet.

JÓNÁS IMÁJÁ-t talán helyesebb lett volna közönséges betűtípussal nyomni, jelezve, hogy ez a később keletkezett utóhang nem szerepel a fakszimile kiadásban. Jó gondolat volt mellékelni magyarul és angolul a Károli-biblia, illetve a King James-biblia nyomán Jónás próféta történetét az ÓSZÖVETSÉG-ből, de ezt inkább a könyv végén helyeztem volna el. Nem lényegtelen tényező, hogy Babits megváltoztatta a történetet, ugyanis Ninive népe s királya a BIBLIÁ-ban megbánja vétkeit, és darócru-

hát öltve vezekel, míg nála a próféta a pusztába kiáltja figyelmeztetését.

Tótfalusi István nemcsak a költemény angol változatának az eredetivel azonos lejtésére, tiszta rímek fellelésére, a láttató képek hasonló erejű vizualitására ügyelt, hanem a lehető legtökéletesebb szövegazonosságra is. Talán csak azt említhetjük eltérésként, hogy mindjárt a prófétaság rühellésére utaló, közismert szavak után, tehát az első rész elején írja Babits Mihály, hogy Jónás „*félt a várostól, sivatagba vágyott*”. Angol fordításban: (*he was*) „*afraid of towns, in desert he would dwell*”. Az az érzésem, hogy nem zöldpárti urbanofóbiáról van szó, hanem Ninivétől félt Jónás, ahová az Úr a néhez feladattal elküldötte.

Nos, *rühellé* a prófétaságot. Ezt tessék ugyanilyen pompásan találó szóval helyettesíteni angolul! Nem lehet. Angolban nincs körülírás nélküli, a verssorba illeszthető szinonima arra, hogy „*rühellte*”. „*He loathed* (gyűlölte) *to take the prophet's role*” – oldja meg a feladatot a fordító (bár a *role* szóra gyengén rímelt a következő sor utolsó szava, a *dwell*).

Hová ment Isten parancsát megtagadva Jónás? Ninive helyett „*Jáfó*”-ba – írja költeményében Babits Mihály. „*To Jafó's port*” – Tótfalusi István fordítása szerint. Jaffáról van szó, amit Károli Gáspár Jáfónak nevezett, az ÓSZÖVETSÉG angol szövege görögösen Joppának. A bibliai angolok esetleg jobban ismerik a kikötőt *Joppa* néven, de Tótfalusi bizonyára úgy gondolta, hogy helyesebb, ha a mai Jaffára asszociálnak.

Jónás a kikötőben hajóra száll, hogy Ninivét elkerülve Taurisba vigyék, de az Úr vihart küld, a tengerészek felfedezik, hogy gályájuk az isteni parancsot megszegő zsidó miatt hányódik a toronymagas hullámok között, és a kellemetlen utast a vízbe dobják. Ezután „*a messzeségen föltűnt a szivárvány. / A víz simán gyűrűzött, mint a márvány*” – fejezi be az első részt Babits, saját helyesírása szerint, két gyönyörű sorral.

Az angolokat minden költői nagyszerűség ellenére zavarja, ha valami fizikailag nem úgy van, ahogy kellene. Ha a víz olyan sima lett a nagy vihar után, mint a márvány, akkor nem gyűrűzhetett. Tótfalusi István tisztában van az angol olvasó kívánalmaival. Bár eltér Babitstól, így ír: „*the rainbow's arch appeared far in the East. / The marble-smooth sea stirred not in the least*”. Tehát a vízfelület meg se moccan. (Hogy

a szivárvány a *keleti* messzeségben tűnt fel, a szép rímhez kellett.)

A fordító megoldásai többnyire jók. Mit tett például Jónás a cethal gyomrában? „...*fél-ében pislogott ocsudva, kába / szemmel a lágy, vizes, hal-szagu éjszakába.*” Tótfalusinál: „*dimly conscious, and then with dazed sight / he blinked into a soft, fish-stinking night.*”

Ez az egyik rész, ahol Babits jócskán bővített a bibliai leíráson. Gazdag költői fantáziáját megragadta a cethal bendőjének belseje. S alteregója, a próféta sötét magányában kezd filozofálni küldetése jelentőségén, értelmén. Felvetődik benne ez is: „*De te se futhatsz, Isten, énelőlem, / habár e halban sós hús lett belőlem!*”

A fordítónak rímre van szüksége. Megoldása rímként is, tartalmilag is vitatható: „*But neither canst Thou flee me, oh my Lord, / though in this fish I'm turned into salt lard!*”

A bibliai angolsággal nincs baj, de ezt a két sort jobban meg kellett volna gondolni. *Lard* az disznózsír és nem hús, a rím pedig sántikál.

Jó megoldások tehát kevésbé sikerültekkel váltakoznak, szerencsére az előbbieket vannak döntő többségben.

Hiába kürtöli tele Ninivét Jónás, a kelletlen próféta a pusztlás rémével, a bűnös város nem vezekel (eltérően a SZENTÍRÁS szövegétől, de megfelelő Babits Mihály aktuális költői üzenetének). Ám a Mindenható mégis változtat eredeti tervein, nem sújt le haragjával az ott élő ezrekre, hiszen az isteni kegyelem végtelen, s az Úr teremtménye, az ember, bármily bűnös is, de épít és gürcöl, dolgozik egy talán jobb jövőn. A költő két remekbe sikerült sorral zárja történetét:

„*A szörnyű város mint zihálva roppant eleven állat, nyúlt el a homokban.*”

A fordító is kitesz magáért:

„*The monstrous town, like to a panting and exhausted beast, lay stretched out on the sand.*”

Ninive lakói fellélegezhetnek, a bűnös várost nem nyelte el a Gyeheha tüze.

Tótfalusi István fordítása nyomán Babits közelebb kerülhetett Európához, a világhoz, a BOOK OF JONAH érezteti világirodalmi súlyát. Sajnos, a könyv vélhetően csak kevesek kezébe fog elkerülni.

Sárközi Máttyás

MAI MAGYAR KÖLTÉSZET SPANYOLUL

*Tendré un helicóptero. Muestra de una nueva lírica húngara
Lesz majd egy helikopterem. Ízelítő az új magyar lírából*

*María T. Reyes és Georges Ferdinandy fordítása.
Gondozta Jeshús Tomé
Isla Negra kiadó, San Juan/Santo Domingo,
2006. 67 oldal*

...*másodsorban* ürügyet keres (és talál) ez az írás. Hogy elpanaszolja valami új keletű kulturális mulasztásunkat. Azt, hogy alig veszünk manapság tudomást irodalmunk idegen nyelvű külföldi vagy hazai megjelenéséről. Tartok tőle, hogy ez a kötet is erre a sorsra jut. Pedig – bizonyára – mit nem adnánk érte, hogy „látva lássanak” bennünket, azt, ami látni való vagy legalábbis látásra érdemes bennünk: a művelődésünket és a művészetünket, jelen esetben az irodalmunkat, főleg a – legsajátabb, így legnehezebben közvetíthető – költészetünket!

Nem volt ez mindig így. Nem szívesen korszakolok – kényes, ráadásul talán vitatható – politikai-társadalmi rendszerhatárok szerint. De igaz, ami igaz: mintha fontosabbnak tartották volna totális diktatúránk, hogy a kultúrát is a kalapjuk mellé tűzzék. Mondhatjuk, persze, hogy a politika szolgálólányának – propagandafegyvernek – tekintették a különben is kordában tartott művészetet. Mondhatjuk, hogy csak szerény kárpótlás volt ez a rabságunkért. De azt is, hogy mai kulturális-közéleti közönyünk pedig a dzsungelszabadságunk rezsiköltsége. És még sok mindent mondhatunk. Hogy már az úgynevezett fejlett országokban sem vaklárma – sőt ott nem csak igazán! – a Gutenberg-galaxis visszaszorulása. Mert hatalmas erők munkálkodnak ellene a „szabad világ” fogyasztói vadonában: nemcsak az emberen eluralgó piac képét öltő gazdaság, hanem valami tolakodó rikács- és ricsajzene körülharsogta és médiaseségletű látványkultúra képét öltő – akár az írástudatlanságig – tétlen szórakozás, habzsoló hedonista önkielés is. Rút szibarita vázak, a „kenyeret és cirkuszt” világa közelítene? Már Spengler óta int a „válságirodalom”. De vissza innen! Amíg bele nem bonyolódunk az ízes rabság és a

készerű szabadság – kultúrához, művészethez, költészethez méltatlanul fonák fénytörésű – dialektikájába!

Tény, hogy néhány évtizede még nagy és méltó visszhangra lelt minálunk Gara László francia nyelvű magyar költői antológiája (ANTHOLOGIE DE LA POÉSIE HONGROISE, Éditions du Seuil, Párizs, 1962), amely a legkiválóbb francia költők alázatos közreműködésével készült. Alázatos közreműködésükkel, mert – még jobb meggyőződésük ellenére is – engedtek az áldott-megszállott Gara baráti erőszakának, és, jobbára, hajlandók voltak „híven”, a francia költészetben ma már kimerültnek és túlhaladottnak tetsző kötött formában, rímesen, időmértékesen fordítani a költészetünk javát. Máig cseng itt ez a visszhang, pedig nem valami jó ajánlólevél volt az akkori hivatalnak, hogy a „disszidens” Cs. Szabó László írta a kötet tartalmas és terjedelmes előszavát. Mégsem lehetett itthon tudomást nem venni Gara és francia költő-fordító barátai, a legrangosabb – és mégis az egymás közti példátlan fordítási változat-vetélkedést is vállaló – francia költők páratlan teljesítményéről.

Hasonló visszhangja támadt Vajda Miklós angol nyelvű, pompás 1977-es magyar költészeti antológiájának (MODERN HUNGARIAN POETRY). Igaz, hogy hozzánk némileg közelebb készült, a budapesti Corvina Kiadónál, de az is igaz, hogy közös kiadás volt a New York-i Columbia University Press kiadóval. Igaz, hogy a válogató-szerkesztő Vajda remek bevezetőjével és a fordításban is jeleskedő William Jay Smith értő-érzékeny előszavával jelent meg. Az is igaz – és ez is közelíti hozzánk –, hogy részben a szintén Vajda Miklós szerkesztette kitűnő hazai folyóirat, az angol nyelvű *New Hungarian Quarterly* hasábjain már napvilágot látott verskészletből sarjadt ki és némileg a Magyar PEN Klub szellemi közegéből (itt is hozzátehetném, hogy, mert akkor még olyan szellemi közeg is volt, de torkomra forrasztja a szót egy nyomós érv, amely mindent megmagyaráz: mert akkor erre is volt pénz, és erre is áldoztak).

Ennek mintegy szerves folytatása a zavarba ejtően sokoldalú és termékeny Tótfalusi István szintén angol nyelvű, nagy magyar versantológiája (THE MAECENAS ANTHOLOGY OF LIVING HUNGARIAN POETRY – Maecenas Könyvek, Budapest, 1997 – a Magyar Könyv Alapítvány támogatásával). Az élő – benne az akkor legfrissebb –

magyar líra több mint nyolcvan képviselőjét mutatja be. Nemcsak válogatta Tótfalusi, hanem teljes egészében ő maga is fordította a kötet költőit. (Van egy-két meggyőző példa, mégis alig megy a fejembe, hogy is fordíthat valaki – főleg verset – valami más nyelvre, nem az anyanyelvére. Még akkor is, ha – mint Tótfalusinak – bevallottan „anyanyelvi lektorok” vannak a fordító segítségére, vagy, ahogy a portugálra prózát fordító néhai Rónai Pál és a spanyolra szintén prózát fordító néhai Xantus Judit mellett láthatatlan anyanyelvi szerkesztő-munkatársak álltak, a tisztas író és nagy szó-társzerkesztő Aurélio Buarque de Hollanda, illetve a tisztas kritikus és ismert esszéíró Ángel Rodríguez Abad személyében.) Ismertség és elismertség tekintetében furcsa, köztes helyet foglal el Tótfalusi hősi vállalkozása az idegen nyelvű magyar verskötetek közt. Máris nagyra tartják minőségét, arányait egyaránt a szakemberek, de – talán csak egyelőre – még nem úgy része a (hagyományozódó) köztudatunknak, mint Gara és Vajda műve. Talán még nem nemesedhetett emlékeknek eléggé. Vagy csakugyan befellegzik lassan a nyomtatott betűnek? Megöli a könyvtúltermelés? (Különben miféle szakemberekről beszélék én itt? Magyarokról? Általában bajosan tudjuk megítélni az idegen fordítás igazi minőségét. Angol-amerikaiakról? Alig hat az ő véleményük a köztudatunkra. Hát nem úgy lebeg nálunk egy kicsit az efféle könyv, ég és föld között, mint Mohamed koporsója? Nem olyan-e, mint maga a versfordítás: jószerűen lehetetlen – vagy „csak magyarra lehetséges” –, de azért szükséges és elkerülhetetlen?)

Utána mintha elvágták volna: már szinte ki is fogytam a pozitív – elismerem, csak korlátozott látószögű és egyoldalúan nyugati nyelvű – példatárból. (Persze csak akkor, ha figyelmen kívül hagyom a prózáinkat, a regényt és a drámát, mert, érthető módon, azok – Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Zilahy, Márai, Szabó Magda, Nádas, Esterházy – aratták, illetve aratták a hazáig ható, legzajosabb külföldi magyar irodalmi sikereket.) Itt kell megjegyeznem, megint csak a próza kapcsán, hogy Kertész Imre Nobel-díj hitelesítette külföldi könyvsikereinek visszhangja is csak halkabban és idegen fordítóinak jobbára neve azonosítása nélkül jut haza hozzánk. Meg azt is, hogy Bodor Ádám elbeszélőművészetének főleg spanyol nyelvterületen népszerű fordításairól még

alig tudunk itthon.) Nem célo, hogy tüzetes szemlét tartsak a nagyvilágban, idegen nyelveken észlelhető költészetünk, verses irodalmunk fölött. De ha csak hamarjában is számba veszem a magyar vers külföldnek munkálkodó válogató-szerkesztő robotosait, vitathatatlan, hogy nem részesülnek ma nálunk olyan figyelemben és elismerésben, amelyet megérdemelnének, nagy magyar versgyűjtemények olyan összeállítói és fordítói-társfordítói, mint Tóth Éva (spanyol), Makkai Ádám és Zollman Péter (angol), Umberto Albini és Roberto Ruspanti (olasz), a karcsúbb antológiák összeállítói és fordítói-társfordítói közt Fázsy Anikó (francia), Simor András és Dobos Éva (spanyol), Rózsa Zoltán és Ernesto Rodrigues (portugál), a brazil-magyar Nelson Ascher (aki még a SZÜLETÉSNAPOMRA című József Attila-vers bravúros rímsofrozátát – „*csecse-becse*”, „*Az ám!-Házám*”, „*fura-ura*”, „*sekély-e kéj*” stb. – is megcsinálta portugálul), egy-egy magyar költő válogatott verseinek fordítói közt pedig George Szirtes, Gömöri György (angol), a József Attila-fordító Báthori Csaba (német), Thinsz Géza és Csatlós János (svéd), az Ady-fordító Noel Delamare (brazil) és a szintén Adyt fordító veterán René Bonnerjea (angol) munkássága... meg azoké, akikről most is megfeledkeztem. (Tovább is időzhetnének az idős és tudós Bonnerjea-nél: hiszen első Ady-kötete után vagy hetven évvel, csak tavaly adta ki majd' háromszáz oldalas, kétnyelvű magyar költészeti antológiáját – A WREATH OF HUNGARIAN POEMS, MAGYAR VERKOSZORÚ; Bíró Family Kiadás, London–Budapest, 2005 – Vörösmartytól Csorba Győzőig ívelő, huszonkét magyar költő verseinek elvben formai hűségére is törekvő angol fordítását. És, tudtommal, a folytatásán is dolgozik.)

Más, hasonló későbbi és legújabb – bármilyen kiemelkedő – vállalkozások pedig úgy szólván észrevétlenül maradnak. Ha 2001-ben nem adja át ünnepélyesen Luciano Osório Rosa brazil nagykövet Rónai Pál özvegények ajándékát a Szabó József evangélikus püspök alapította győri Madách-gyűjteménynek – alighanem az idegen nyelvű TRAGÉDIA-fordítások legteljesebb magyar gyűjteményének – Rónai és egy kiváló brazil költő, Geir Campos feddhetetlen és formahű, verses portugál Madách-fordítását (A TRAGÉDIA DO HOMEM, Salamandra kiadó, Rio de Janeiro, 1980), alig értesül a magyar közvélemény erről a fényes

magyar–brazil kulturális fegyvertényről. A kubai Virgilio Piñera Tóth Éva közreműködésével készült spanyol TRAGÉDIA-fordításának talán még ennyi figyelem sem jutott. George Szirtes szintén formahű angol TRAGÉDIA-fordításáról sem igen hallok.

Ha 2000 szeptemberében nem kér föl a budapesti kolumbiai nagykövet, hogy mutassam be az Akadémián azt a pompás spanyol nyelvű magyar versantológiát (EL REVERSO DE LA LUZ, Universidad Nacional de Colombia, Bogotá és Orpheusz, Budapest, 1999 – a magyar NKÖM és a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Magyar Könyv Alapítvány, illetve a Fordítástámogatási Alap és a budapesti kolumbiai nagykövetség támogatásával) – a válogató Székács Vera és Roberto Escobar Holguín hiteles és maradandó fordítását –, amely négy magyar költő, Kálnoky, Nemes Nagy Ágnes, Pílinzky és Weöres válogatott verseit tartalmazza, talán csak a legszűkebb szakmai kör értesül itthon erről a karcsú, de fajsúlyos versgyűjteményről. Hamarosan az Írószövetségben is bemutattam ezt a kötetet három másikkal együtt.

Huszonöt mai magyar költőt szólaltat meg franciául az első, a Thomas Szende válogatta, Line Amselem-Szende és Thomas Szende fordította POÈTES HONGROIS D'AUJOUR'HUI (Orpheusz, Budapest, 1999 – a NKÖM, a Frankfurt '99 Közhasznú Társaság és a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával). Csodák csodája: akárcsak több mint négy évtizeddel ezelőtt Gara fordítói, Szendének is dacoltak a francia költői divattal, tisztelték az eredetit, és hajlandók voltak formahűen verset fordítani (például Határ Győzöt, Csoórit, Orbánt, Marsallt, Kányádit, Székely Magdát, Petrit, Lászlóffy stb.). Thomas Szende bevezetője társadalmunk, közgondolkodásunk, költészetünk alapos ismeretéről és eredeti megközelítéséről tanúskodik. Gondos, gazdag, színvonalas kötet. A kutya se beszél – talán nem is tud – róla. De legalább megjelent. (Mert van, aki rosszból járt. Most is az asztalomon hever Georges Kornheisernek az Ady franciára fordított százharminchat versét – ráadásul néhány más költőt, Petőfit, József Attilát, Parancs Jánost franciául – tartalmazó, vaskos kézirat. Vagy negyven éve kezdett el Adyt fordítani Párizsban a magyar származású történelemtanár Kornheiser, de – amolyan Ady-magyar módra – valahogy mindig elkésett. A Gara-féle antológia már megvolt. Már a Seghers és a Corvina Ady

halálának ötvenedik évfordulójára készült közös Ady-kötete is. Nagy és – amennyire meg tudom ítélni – értékes munka. De hadd idézzek két igazán illetékes véleményt. Sauvageot professzor szerint nem lehet semmilyen más nyelvre lefordítani Adyt. Egy jelentős francia költő, a kiváló Ady-fordító Paul Chaulot szerint pedig „Kornheiser tollából pattanhatna ki franciái a legigazibb Ady-kötet”. Csak meglátom AZ ŐS KAJÁN Kornheiser-féle francia címét – LE RAILLEUR ANCESTRAL – és szinte látatlamba is hitelt adok neki.)

Egyedülálló vállalkozás a második mű: CARMINA UNGARICA SELECTA (Orpheusz, Budapest, 1999 – szintén a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával). A fiatal Fehér Bence fordított latinra benne öt Arany-balladát, harmincnolc Ady-verset és Babbitstól a JÓNÁS KÖNYVÉ-t! Ugyancsak a formai hűség becsvágyával: Babbitst páros rímes, modern hendekaszillabuszokkal, a balladákat, például a TETEMRE HÍVÁS-t azzal a jellegzetes, magyaroshangsúlyos, daktilikus-szpondeikus mértékkel. Azóta sem hallottam erről a kötetről. Nem csodálom. Fényezés ma már az efféle (latin) fordítói bravúr. Több mint hat évtizeddel ezelőtt olvashattam ilyen elismeréssel az akkori Erdély-induló („Elhangzott a szó – zeng az induló...”) leleményes, énekelhető latin fordítását a *Iuventus*-ban, a klasszika-filológus Révay József szerkesztette, latin nyelvű diáklapban: *Sonuit velox – incidendi vox...* (Hozzátegyem, hogy a hetekben Fehér Bence szintén formahű TRAGÉDIA-fordítása is megjelent a Madách Irodalmi Társaság kiadásában – Szeged–Budapest, 2006 – latinul?)

Utoljára hagytam a bemutatott művek közül azt a kötetet (99 POESÍAS, ANTOLOGÍA DE LA LÍRICA HÚNGARA CONTEMPORÁNEA, Postdata-kiadás, San Juan és Orpheusz Kiadó, Budapest, 1999 – a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával), amely huszonöt kortárs magyar költő kilencvenkilenc versét közli María Teresa Reyes-Cortés, György Ferdinandy és Jesús Tomé kimunkált spanyol fordításában. Hangsúlyozni szeretném ezt a műgondot. Mert – ismétlem – a mai nyugati lírában, így a spanyol nyelvűben is, fehér holló a kötött versforma; még más nyelvből készült versfordításokban sem divat ott az eredeti mű talán fontos részének, a formának a tisztelete. Hol van már az az idő, amikor az általában rímtelen jambust kedvelő,

chilei Nobel-díjas Pablo Neruda – a hatvanas évek végén, élete vége felé – még kényes daktilikus-anapesztikus formai kísérletekre is vállalkozott (amelyekből aztán remek magyar fordítás is született, Tellér Gyula jóvoltából)! Ennek a kötetnek a fordítói pedig hajlandók és képesek olykor kötött formákkal is bíbelődni. Kivált ott, ahol – mint Lakatos István antik fogantatású modern lírájában is – elkerülhetetlennek tetszik. Ez a gyűjtemény sem keltett nagyobb föltűnést nálunk, pedig – ha főleg Portorikónak szánták is – itthon készült.

Már átvezet bennünket ez a kötet az áttekintésem tulajdonképpeni főcéljához. Mert... *...elsősorban* azt a spanyol nyelvű mai magyar költészeti antológiát akarom ismertetni vagy inkább méltatni, amely szintén az előbbi kötet munkatársainak ügybuzgalmát dicséri. Ahogy Tótfalusi valahogy a Vajda-féle antológiát folytatja angolul, ennek a tíz fiatal magyar költőt bemutató spanyol kötetnek a válogatója és fordítói valamiképpen 99 verses előbbi önmagukat folytatják. Azzal a „ceskély” – csüggesztő? lelkesítő? – különbséggel, hogy „María T. Reyes, Georges Ferdinandy és Jesús Tomé” most „hazai” segítség nélkül, „mindenestül” Portorikóban és a Dominikai Köztársaságban szervezték meg ezt a mai magyar költészeti seregszemlét. A szó több értelmében is. Mert nemcsak kiadták-kiadatták San Juanban és Santo Domingóban ezt a kötetet, hanem, az ottani ünnepi könyvhét keretében, költői rendezvénysorozaton is bemutatták Portorikóban is, Dominikában is. Mégpedig úgy, hogy meghívtak felolvasókörútra, az Isla Negra kiadó nevében – a NKÖM támogatásával – kettőt az antológiában szereplő költők közül: épp a legfiatalabbakat, Szentmártoni Jánost és Oravecz Pétert. (Természetesen minden költő fiatal ebben az összeállításban: 1971-ben született a legidősebb, Lackfi János, és 1977-ben a legfiatalabb, éppen Oravecz Péter; köztük pedig, életkorrendben, Lövétei Lázár László, Nagy Gábor, Szabó T. Anna, Jónás Tamás, László Noémi, Peer Krisztián, Szentmártoni János, Karafiáth Orsolya.) Ferdinandy György kísérte el és mutatta be őket 2006 áprilisában az érdeklődő karibi-antillai közönségnek. Portorikóban háromszor és Dominikában négyszer. A hírek szerint: telt házas, nagy sikerrel.

Maga ez a sikersorozat is tiszteletet parancsol. És ha *verba volant* is, reménnyel töltheti el

az apályos kultúra korában tovább fogyatkozó stendhali „boldog kevesek” makacs táborát a *scripta manent* szerény esélye.

Nem próbálom megfejteni, hogy mi vezérelte a válogatót: kit vegyen be, kit hagyjon ki ebből a mai magyar derékhadból. Nyilván főleg a személyes ízlése. De tény, hogy minden költő valamelyes közmegegyezéses minőséget képvisel, és így szerez jogot, hogy érdemlegesen járuljon hozzá egyéni vonásaival nemzedéke összképéhez, „középarányos” eredő-arculatához (ha megkockáztathatom, hogy van ilyen; a költők szerint aligha, a kutatók szerint annál inkább).

A versek pedig? Melyik milyen: gunyoros, szellemes, műotromba, keserű, komisz, tárgyias, erotikus; meglepetésemre még meghitt is akad köztük. Egyikben-másikban (Löveteiben és Jónás Tamásban) egy *nincsen apám se anyám*-os József Attila is megcsillan. Olyanok, mint a világ. Vagyis hitelek. Mert mi más lehet a vers célja, ha nem az, hogy létbizonylat legyen? Olyan tükör, amelybe nem mindig szívesen nézünk bele. Persze akkor sem feledkezhetünk meg róla, hogy sohasé a tükörre haragudjunk. Akkor se, ha némileg kilúgozott magyar világot találunk benne – ez járja mostanában –, amely éppen így svájci, norvég, litván vagy görög is lehetne. Nem az árvalányhaját hiányolom. Csak kilétünk, mivoltunk valamelyes jegyét, amely – igaz – nem „divatos” manapság, de megsejteté (talán) itthon is (európai) idegenségünket és (talán) idegenben is (közmondásos) otthonosságunkat: vérségünk, nyelvünk, kultúránk izgalmas-köztes keverékjellegét.

Mondom: nem „divatos” most ez a magyar védjegy. Az a divat, hogy nincs. Ezért aztán alig is róhatom föl ennek a kecses pillanatfelvételt-antológiának és két avatott fordítójának, válogatójának. Ferdinandy György 56-os menekült magyar-francia-portorikói elbeszélő, egyetem tanár az egyik; Mariá T. Reyes Budapesten doktorált kubai-portorikói egyetemi tanár, összehasonlító-irodalomkutató a másik, aki a két említett magyar költői antológián kívül Deák László és Ferdinandy György verseit is spanyolra fordította.

Magyar ajkú vagyok. Hiába „tudok” spanyolul, nem az én dolgom, hogy megítéljem a fordítást. Különben is világnyelv a spanyol. Ha lényegében egységes is, itt ilyen, ott olyan. Ez

a kötet az Antilláknak készült. Örömmel felezem hát föl az ottani spanyolnak néhány olyan vonását, amely hiányzik az európaiból és más tájak spanyol nyelvéből. Például nemigen mondanák máshol úgy, hogy *total* azt, hogy „szóval”, „egyszóval”, „végeredményben”, „summa summárum”. Meggyőző a fordítás hűsége. Úgy értem, hogy a „tartalmi” hűsége. Ám a kötött formákkal elég következetesen élő Szabó T. Anna verseiben csak a megközelítő időmérték idézi az eredeti formát, de nyoma vész az eredeti igényes rímelésének. Ennyivel – a szabad vagy majdnem szabad verssel – járnak előttünk a mai „nyugati” költők. Némelek szerint meg talán mögöttünk. Minálunk is terjedőben a Kassák, Füst Milán megszentelte szabad vers. Sokan (főleg a dilettánsok) könnyebbnek hiszik, mint a hagyományos, kötött versformákat. Tévedés. Ha lemond a költő – lustaságból, tudatlanságból vagy különcködésből – bizonyos költői eszközökről, olyasmire kell vállalkoznia, mint annak a madárnak, amely lenyesett szárnyal akar repülni. Akkor már csak egy ismeretlen nevű ómexikói azték költő jó tanácsa segíthet a vakmerő modern költőn: attól vers a vers, hogy úgy viselkednek benne a szavak, mintha először találkoznának. Nem könnyű feladat: Whitman, Füst Milán és Kassák kell hozzá.

Nem a fordítóknak mondom. Ők csak a „célnyelv” érvényes irodalmi szokásaihoz alkalmazkodnak. Elvben helyesen. Mert Rómában úgy tegyen az ember, mint a rómaiak. Akármilyen lesz a kötetük további „kinti” sorsa, itthon tisztelet és köszönet illeti őket.

Benyhe János

A NYOLCADIK FŐBÚN

*Főbűnösök. Hét szerző antológiája
Ulpius-ház, 2006. 231 oldal, 2680 Ft*

Az ötlet voltaképpen egyszerű, de nem rossz: vedd a hét főbűnt, add ki hét szerzőnek, ugyan kanyarítanának belőle egy-egy novellát, krotkit, tárcát, valamit, aztán mindezt foglalj egy kötetbe. (Lawrence Sanders például bámula-

tos – részben magyarul is kiadott – bűnregényeket írt majdnem ugyanez éca alapján.) Ebben a stratégiában nyilván fontos a testre szabás; korántsem mindegy, kinek mely bűnt szánja a kiadó. Ám a könyv egyik legfőbb problémája, hogy nem tudni, mely írónak mit jelentettek e bűnök, a személyes vagy esztétikai érintettség alig tapasztalható, és egyáltalán nem érteni, miért is éppen e bűnök a legfőbbek, sőt azt sem, hogy miért is bűnök voltaképpen. Vagyis éppen a szellemi súly vagy tét hiányzik tökéletesen a könyvből. Egyébként nemek szerint érdekesen alakul a kép: míg a női írók halálosan komolyan vették magukat (és ezzel talán a bűneiket is), addig a férfi szerzők mindegyike paródiába hajló, kívülálló hangon dolgozott.

Hogy a két hölgy, Karafiáth Orsolya és Tisza Kata a Hiúságot, illetve a Bujaságot kapta, azt borítékolni lehetett. És sajnos legkivált ők azok, akik meghatározzák a kötet igen alacsony nivóját. Két vagánynak, netán alternatívának tételezett (és itt nehéz eltekinteni az írók úgynevezett médiaszerepléseitől), valójában „pöttös könyvek”-szerző, de míg Karafiáth a „Mogyoró kinövi a kabátját” drámai szende stílben, addig Tisza a „Te már nagy lány vagy, Mogyoró” primadonnásabb, hisztérikusabb hangján dolgozik. Amatőr munkák, alig túllépve a magánközlés határán, rettentően alacsony szintű nyelvi megformáltsággal, ügyetlenséggel (Tisza: „*Megriadtam, mintha etől kissé magamhoz tértem volna, a forgószekeken ül télnél elnyúlva, én meg a hasadon lógtam, s te szorítva tartottad a testem, mert a saját székemről lerántottál*”), tökéletes igénytelenséggel. Ráadásul Tisza Kata erotikus tárgyú elbeszélésében anynyi az erotika, mint, teszem azt, egy jópofa dugaszolóaljatban. Karafiáth regényrészletnek nevezi dolgozatát, elképzelni is nehéz, hogyan lesz ebből a kontrollálatlan fecsegésből szilárd nagyforma.

Ígyentelenség, nyelvi slamposág, tökéletes szellemtelenség, szellemnélküliség, az „ahogyesikúgypuffanizmus” jellemzi az antológiát. Orbán János Dénes (FALÁNKSÁG – HALLAL ÉS KENYÉRREL) alapvetően szellemes ötletének – a miniszterelnök-jelölt a választási kampányban vendégül lát tizenkét hajléktalant – kidolgozására talán fél órát sem fordított, a satirikus nyíl gyorsan iránytalanná válik, ennek követ-

keztében a nyelv is széthullik, a metszőnek vélt gúnyból lapos élcelődés lesz. Novellának kevés, humoreszknak sok. Gerlóczy Márton (HARAG – AZ EGY PETE) szövegéről érezni, hogy a stílusparódia eredetileg a megrázó és tragédiába torkolló (egyébként túlzottan kiagyalt) történet ellenpontozására szolgált, ám a humor és a nyelvhasználat annyira átgondolatlan, hogy a paródia és a tragédia közti arány tökéletesen eltorzul. Mintha egy üzetlen Parti Nagy Lajos írását olvasnánk: „*Ilyenkor a lepedők alatt, mikor boldog együttlétben versenymasztribálásra kél a sok hisziú és megmutogatják egymásnak legújabb tetoválásait, vagy mikor a testük különböző pontjain bevérzett hegeikkel kelnek a dicsekvés versenyére – ilyenkor szabadul el az öröm, mely a honvágy torokszorító szemébe vágja szürke ceruzáját.*” A stílusparódia csak akkor jó, ha maga is nyelvet teremt, önálló világot; Gerlóczy itt belekeveredett saját szóvirágaiba. Részben hasonló jellemzi Szabó Stein Imre fiktív naplóját is (FÖSVÉNYSÉG – PONTOS IDŐ), mely a vidéki zsidóság elhurcolásának egy fejezetét festi. Nála azt érezzük, hogy néha még a szavak jelentésével sincs tisztában (miként Orbán János Dénes, aki feltehetően nem tudja, hogy a „bliccelést” manapság nem „blattolásnak” nevezzük). Ennek szép példája: „*Két hete próbálok leszokni Elliről, két hete nem küld üzenetet. E két hétben Zsuzsánna a gyógyszerem, s egy alkalommal önkívületbe hajszolok Kómáromban egy özeveg baronetet.*” A naplóró tényleg borzasztó szexuális éhségben szenvedhetett, hiszen jól tudjuk, a baronet csak férfira gon öröklődő cím.

Hazai Attila (LUSTASÁG – LUSTASÁG MOSTANSÁG) ezúttal is lazázik, de most sokkal fáradtabban, a megszokottnál kisebb svádával. Nála is a paradisztikus hang az uralkodó szólam, de itt sem tudjuk, mit is, milyen stílusréteget gúnyol voltaképpen. Mintha egyetlen ötlete sem lett volna a szerzőnek, összeterelet néhány figurát és állatot, Béla egeret és Józsi oroszánt, aztán hagyta, hadd locsogjanak kedvük szerint. Meg is teszik a hálás szereplők, ám eközben az olvasó elalszik, noha az elbeszélő folyton kiszól a szövegből, mintha érezné, hogy másként aligha tartható fenn az olvasói érdeklődés. Görcsös, kényszeredett kedélyeskedés.

Az egyetlen komolyan értékelhető novellát Ficsku Pál (IRIGYSÉG – SZINGLIKÉK) adta le, egyedül ebben érezhető az írói átgondoltság, mely

olykor igényes műgonddal párosul. Itt rendszerben vannak a nevek (az egész kötetben, mint a kortárs magyar próza többségében, nyüzsögnek a teljesen valószerűtlen nevű alakok, mint ha nem is Mándy, Bodor Ádám vagy Gion Nándor országában élnénk); rendszerben a jelzők, a történet is figyelmet keltő; a szöveg jó ritmusban lépeget előre. És mintha Ficssu tisztában lenne vele, miért is főbűn az irigység, hiszen egyes szám első személyű narrátorának komoly képzelete van erről: „*És akkor a vén kecske kimondta a világ legirigyebb mondatát. Legyen a feleségem. Tudja, még soha nem gondolkodtam ezen, de abban a pillanatban rájöttem, hogy ez a világ legirigyebb mondata.*” Persze a paródia itt sem marad el, ám ezúttal tudjuk, hogy elsősorban Móricz A BOLDOG EMBER című regénye áll a SZINGLIKÉK című monológ mögött, ezért – ellentétben a kötet más pastiche-aival – most van talaj az olvasó lába alatt. Igazi elbeszélés: rövid, velős és voltaképpen szórakoztató.

Mert ebben az antológiában elvileg novelákat olvasunk, ám a kötet megerősíti legalább harmincéves tapasztalatunkat, hogy ugyanis az újabb magyar irodalom éppen elbeszélésekben a legszegényebb, e téren még legjelesebb íróink is rendre csődöt mondanak – a novelát zárt, koncentrációt követelő, a posztmodern bukfacezést-kacsázást kevésbé megengedő műfajának nem kedvez a jelenkori világ-állapot. És feltehető a kérdés: mától kezdve az igénytelenséget ne soroljuk-e be nyolcadiként a főbűnök közé? A fülszöveg az „*új írói nemzedék jeles képviselőinek*” nevezi a szerzőket. Ugyan már!

Bán Zoltán András

PAVEL FLORENSZKIJ: AZ IKONOSZTÁZ

Fordította Kiss Ilona
Typotex Kiadó, 2005. 224 oldal, 8 színes tábla,
2500 Ft

Az ikont sokan olyan speciális táblaképpnek tekintik, amely az Istennel való találkozási pontot jelenti, vagyis az e világinak és a túlvilági-

nak a határán lévő misztikus tárgynak. Ezért az ikonok egyik jellemző vonása a hagyományörzés, az ősi kánonok tisztelete. Természetesen nem kell túlzott merevségre, nehézkességre gondolnunk, hiszen e sajátos retrospektív szemlélet a régi szent életű remeték elmékedéseit idézi, a színvilág egyedi intenzitásában, az elvontságra és a tökéletességre törekvő képszerkezetben, a bonyolult és emelkedett teológiai gondolatokat közlő, imára hívó képben különös művészi megoldások is megjelennek. Ez persze sokban eltér a Nyugat-Európában elfogadott retrospektív kifejezés tartalmától.

A nyugati szemléletűek – alaposan félreértve – vádolták is az ikonfestőket szolgasággal és a művészettől való teljes idegenséggel. Ennek alapját képezték még a XIX. század közepén A. Didron által megfogalmazott gondolatok, melyek az ikonfestőt a teológus rabszolgájának nevezik, sőt azt állítják, hogy az ikonfestőt a hagyomány ugyanúgy fogságban tartja, ahogyan az állatot az ösztöne. Szellemesen reagált erre Makszimilian Volosin orosz költő és festő. Szerinte az ősi kánonok végül is nem korlátozóak az ikonfestő alkotói erejét, sőt inkább segítik. Makszimilian Volosin ezeket az ősi kánonokat a versformáknak a költészetben játszott szerepéhez hasonlította. „*Vájon nem ugyanazt teszi-e a költő, amikor valamely szigorúan meghatározott formához, például a szonetthez nyúl, és ebbe az előre kimunkált ritmikai és logikai alakzatba önti lelkének lírai állapotát?*” – írta 1914-ben MIRE TANÍTANAK AZ IKONOK? című tanulmányában.

Nem sokkal később Pavel Florenszkij szintén ugyanezt fogalmazta meg immáron a tudós precizitásával. „*Az egyházi kánon sohasem zavarata a művészi alkotást, a bonyolult kanonikus formák mindig is próbakövet jelentettek minden művészeti ágban, amelyen a jelentéktelenek elbuktak, az igazi tehetségek viszont csiszolódtak. A kanonikus forma az emberiség által elért magaslatra emelve fölszabadítja a művész alkotó energiáját új eredmények, új alkotói felszámolások eléérére, és megszabadítja attól a kényszertől, hogy alkotásában azt ismétlgesse, amit már régóta használ – a kanonikus forma követelményei, pontosabban a kanonikus formának az emberiségtől származó adománya a művész számára felszabadulás, nem pedig korlátozás.*” (67–68.)

Pavel Alekszandrovics Florenszkij Azerbajdzsánban, Jevlahban született 1882. január 9-én. Édesapja orosz volt, édesanyja pedig – egy-

szerűen szólva – az azerbajdzsáni karabahi területéről származott híres grúz–örmény családok sarjaként. Florenszkij iskolai tanulmányait Tiflisben, azaz Tbilisziben végezte, majd beiratkozott – valószínűleg mérnök édesapja hatására – a moszkvai egyetem fizika–matematika szakára, de hallgatta többek között Sz. Trubeckoj filozófiai előadásait is. A moszkvai Teológiai Akadémiának is hallgatója lett. 1911-ben pappá szentelték. Sokáig oktatott főiskolán fizikát és matematikát, s e területen speciális kutatásokat is végzett. 1918 elejétől kezdve két évet dolgozott Szergijev Poszadban, a Troice-Szergijeva-kolostorban, a múzeumi bizottság szervezetében. Itt közeli kollégája volt Jurij Alekszandrovics Olszufjev (1878–1938) gróf, az orosz ikonfestészet kitűnő kutatója, akit később, 1938-ban, már mint a Tretyakov Képtár restaurátorműhelye régi orosz festészeti szekciójának vezetőjét ellenforradalmári tevékenység vádjával letartóztattak, és még ebben az évben kivégeztek. Jurij Olszufjev többek között a kolostor ikonjait és régi ezüst liturgikus tárgyait dolgozta fel. E témakörhöz kapcsolódott Pavel Florenszkij speciális munkája is. „*Feladatam – írta önéletrajzában – az volt, hogy néhány technológiai és matematikai fogalmat alkalmazzak a régi iparművészet, különösen a fémművészet emlékeinek vizsgálatokor és ismertetésekor...*”

Pavel Florenszkij tudományos tevékenysége a szó legjobb értelmében kettős jellegű volt. Példamutató lehet a művészettörténezek számára is. Egyrészt a műtárgyak alapos, közvetlen vizsgálatával foglalkozott, például az olifa, vagyis a fírnisz finom változatait is gondosan megfigyelte, másrészt a művekre közvetlenül építve fogalmazta meg teológiai, filozófiai, esztétikai állításait. Ez az a szemlélet, amely muzeológiai alapokra építve valóban hiteles elméletet bontakoztat ki.

Am Florenszkijt nemcsak művészettörténeti munkásságáért csodáljuk, hanem elsősorban mint filozófust, mint az orosz vallásbölcselet nagy alakját. Vannak, akik sokoldalú műveltsége alapján az orosz Leonardónak is nevezik, mások pedig Teilhard de Chardinnel hasonlítják össze. Míg az utóbbi nagy katolikus filozófus sajátos, kozmikus, vallásos világméretű a kor legmodernebb természettudományos nézeteivel igyekezett összhangba hozni, addig Florenszkij, bár kitűnő természettudományos felkészültséggel rendelkezett, villamos-

mérnökként dolgozott, csillagászati és fizikai ismeretei is igen magas tudományos szinten voltak, vallásbölcseleti nézeteiben nem kívánta a hitet az egzakt tudományokkal összekapcsolni. Talán félt a racionalizmus csapdájától. Sajátos morális és intuitív alapokra építette filozófiáját, s mindezt gyakran összekötötte ezek képi megjelenítésével, vagyis az ikonfestészetel. Az IGAZSÁG OSZLOPA ÉS ERŐSSÉGE című munkájában az ortodox kereszténységre alapozva fejtegette ki misztikus gondolatait, míg Az IKONOSZTÁZ című könyvében – nem is annyira az ikonosztázról, hanem inkább az ikon teológiájáról írt.

Az IKONOSZTÁZ 1922-ben készült, és igen valószínű, hogy befejezetlen alkotás. Szerkezetét és végét figyelembe véve gondolhatunk erre. Sejthető, hogy Pavel Florenszkij számos egyszerű gondolatát nem tudta papírra vetni. Alkotóerejének teljében, 1933. február 25-én letartóztatták mint a tudós papok képviselőjét, akiktől különösen tartott a szovjet kommunista rendszer, koncentrációs büntetőtáborokba küldték, először Kelet-Szibériába, majd az északi Szolovki szigetre. Régebben halálának évét 1943-ra tették, ma az újabb kutatások alapján tudjuk, hogy 1937 novemberében Pavel Florenszkijt a Szolovki szigetről valószínűleg Leningrádba szállították, majd formális tárgyalás után kivégezték. Ma már ismerjük az ítélet-végrehajtási jegyzőkönyv szövegét is: „Az UNKVD [a hírhedt KGB elődje] Leningrád megyei háromtagú bizottsága által... meghozott halálos ítélet 1937. december 8-án végrehajtásra került...”

Pavel Florenszkijnek egy 1934-es leveléből azt is tudjuk, hogy egész könyvtárát, rajz- és fotógyűjteményét, hatalmas tudományos jegyzetanyagát elszállították lakásáról. „Az, hogy egész életem munkájának eredménye megsemmisül, számomra a fizikai halálnál is sokkal rosszabb” – írta.

Az IKONOSZTÁZ című mű először több mint három évtizeddel a szerző halála után, 1969-ben jelent meg, rövidítve, majd 1972-ben Párizsban, ezt követte az 1985-ös ugyancsak párizsi kiadás. A magyar kiadás az első fordítások között, 1988-ban látott napvilágot a Corvina Kiadónál, mely kiadásról annak idején a BUKSZ is beszámolt. Ezek a művek még a szövegkritikailag nem eléggé feldolgozott különböző forrásokra épültek. A jelenlegi magyar kiadás, tehát a 2005-ös már az 1994-es orosz kiadás alapján készült, mely forrásának textológiai

vizsgálatait a Florenszkij Bizottság A. G. Dunajev közreműködésével végezte. (Itt jegyzem meg, hogy arról a kitűnő filológus-forráskiadóról van szó, aki a 2005-ben megjelent, hatalmas, közel ezeroldalas hészükazmosz annotált bibliográfiának egyik összeállítója.) A mostani magyar kiadás az előzőnek bővített és átdolgozott változata, mely lehetőséget ad e rendkívül értékes, igen bonyolult gondolatokat tartalmazó s ráadásul a szerző által még annak ide-

jén közlésre nem teljesen előkészített szöveg megértésére. E kitűnő kiadásnak pusztán egy szépséghibája van. Szokatlanul sok benne a betűélírás, még a hátsó borító ajánló szövegében is találunk ilyen, s igen zavaró, hogy a híres VLAGYIMIRI ISTENANYA képalírásánál nem a megnevezett ikon, hanem Feofan Grek követőjének egyik ugyancsak híres ikonja, a DONI ISTENANYA egy részlete szerepel.

Ruzsa György